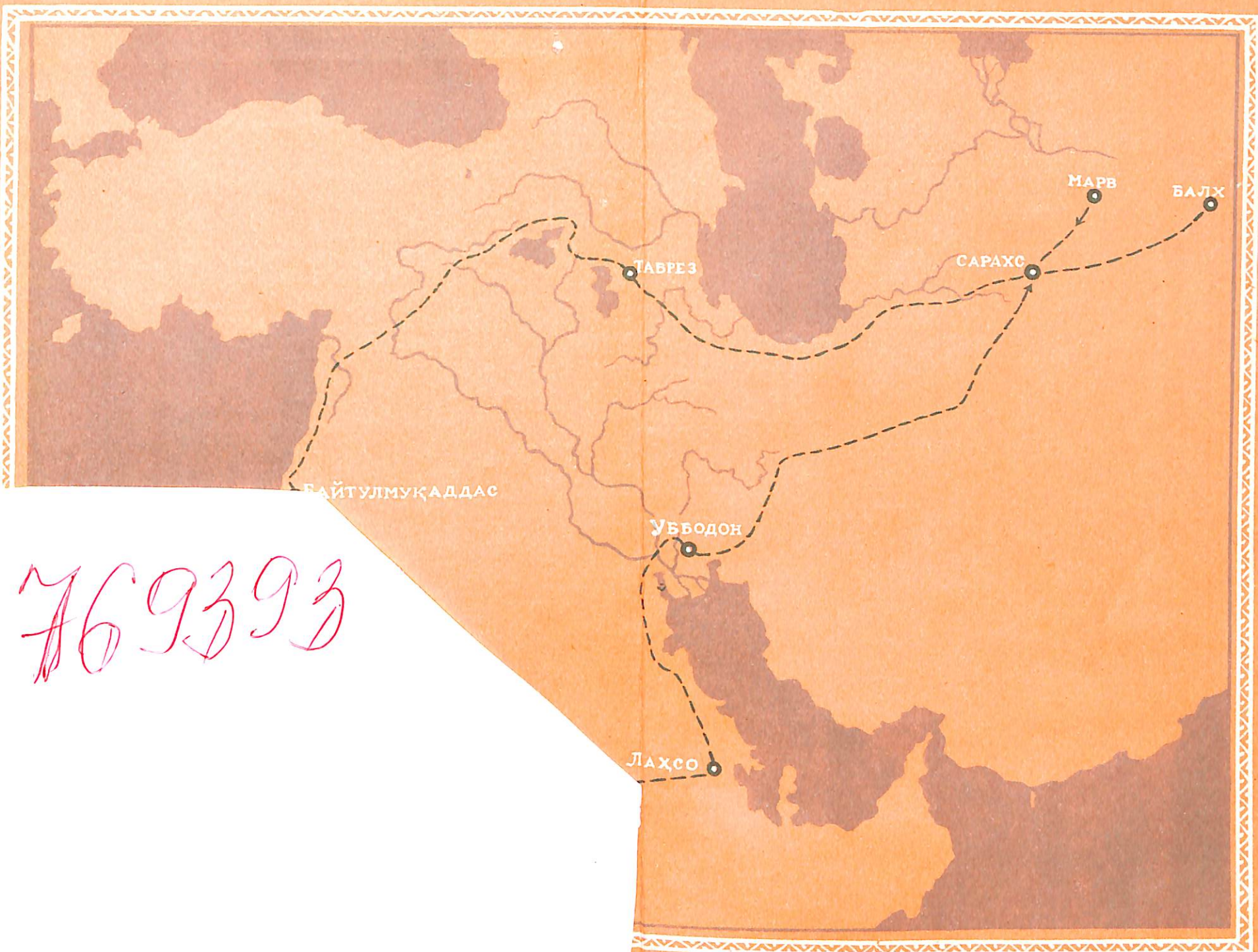

769393

769393

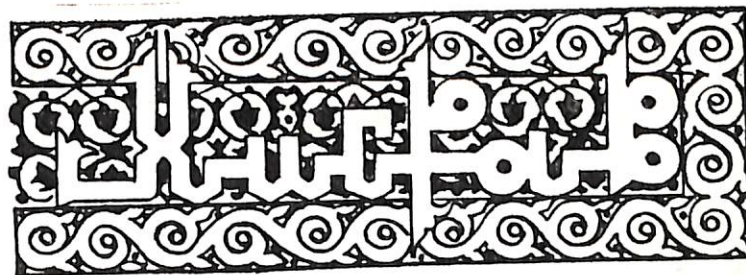
НАШРИЊТИ
„ИРФОН“
ДУШАНБЕ
1 9 7 0

Зафарнома

1970

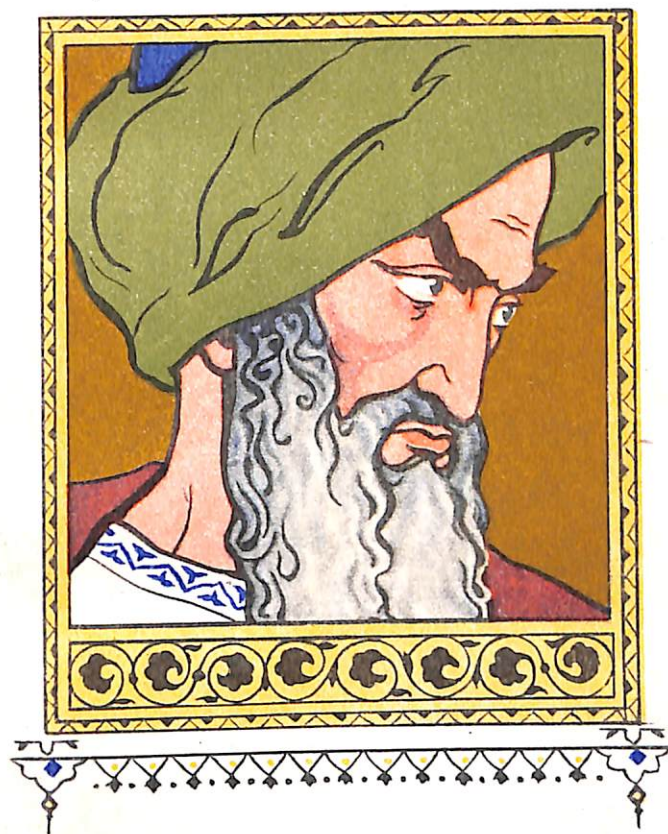
Тоҷик 1
Н 88

881.550

Н-84

Ба чоп тайёркунадагон:
КАМОЛ АЙНӢ
САЛОҲАТ АЙНӢ

«Масофати роҳ ду ҳазору дувисту бист фарсанг буд ва ин саргузашт он чӣ дида будам, ба ростӣ шарҳ додам. Ва баъзе, ки ба ривоятҳо шунидам, агар дар он ҷо хилофе бошад, хонандагон аз ин заиф надонанд ва нақӯҳиш накунанд».

7-4-22
3-70

769393

АЗ МУРАТТИБОН

«Сафарнома» аз беҳтарин ва пурарзиштарин асарҳои адиби мутафаккири халқи тоҷик Абӯмуниниддин Носири Хисрави Қубодиёӣ (1003—1068) мебошад. Носири Хисрав ҳафт сол ба тарафҳои Мисру Мадина ва Макка сафар карда, дидаву шундаҳояшро дар ин асар тасвир кардааст. Ин сафари Носири Хисрав аз 16 октябри соли 1045 то 23 октябри соли 1052 давом карда буд. Нависанда бештар дар бораи ободониҳои шаҳрҳо, роҳҳо, хушкӯиҳои мардуми шаҳрҳои гуногун ва урфу одати онҳо маълумоти муҳим медиҳад, мулоқотҳои худро бо мардонҳои илму адаб тасвир мекунад. Махсусан, маълумоти мулоқот бо шоири бузургӣ араб Абулғалол ал-Мааррӣ ва шоири тоҷик Қатрон муфид аст. Носири Хисрав ҳамчун фарзанди замони худ, ки аз маҳдудиятҳои фикрии ва таърихӣ ҳалӣ набуд, ба сафари ҳаҷ баромада буд. Аз ин ҷиҳат ӯ дар асар баъзе ривоятҳои динӣ оварда, расму онҳоро маънабиро низ тасвир мекунад. Аммо дар ин қабил тасвирҳо оҳанги танқид ҳис карда мешавад. Ба тарзи дигар гӯем; Носири Хисрав ба ҳаҷ рафта бошад ҳам, ба бисёр расму онҳоро динӣ бо назари танқид менигарад, бофта будани онҳоро ӯ мекунад. Масалан, ӯ ҳангоми тасвири водии Ҷаҳаннам менависад, ки мардумони он ҷо гуфтаанд, ки дар он водӣ аз зери замин овози дӯзахӣ мешояд. Аммо Носири Хисрав таъкид мекунад, ки ӯ он ҷо рафтааст ва ҳеҷ гуна овозеро настунидааст ва ин афсона дурӯғи маҳз аст.

Ҷолиби диққат аст, ки Носири Хисрав худ ба ҳаҷ рафта бошад ҳам, дар ин асари пурарзиш дар ягон ҷо

тарғиботи динӣ намебарад. Дар «Сафарнома» ҷо-ҷо «рахматуллоҳи алайҳ», «равияллоҳу анҳу» барин ибора-ҳо вохӯранд ҳам танҳо характери услубӣ доранд ва дар шароити асри XI адиб наметавонист чунин ибора-ҳоро истифода накунад.

Китобе, ки Шумо хонандагони мӯхтарам, дар даст доред, матни пурраи дастраси «Сафарнома»-и Носири Хисрав аст. Ин китоб дар асоси матни танқидии «Сафарнома», ки соли 1341 ҳиҷрӣ (1922) дар Берлин дар чопхонаи «Ковиёний» нашр шудааст, тайёр карда шуд. Ноширони «Сафарнома»-и чопи Берлин як нусхари асосӣ матн қарор дода, фарқи бадалҳои ду нусхаи дигарро дар поварақ ҷой додаанд. Мо аз аввал то охир ҳаман фарқи бадалҳои дар поварақ дарҷшударо бо матни асосӣ, аз назари танқидӣ, муқоиса намуда, вариантҳои беҳтаринро гирифта ба матни асосӣ ворид намудем ва аз сабаби фарқи бадалҳо даст кашидем.

«Сафарнома» тадқиқоти мукамалро талаб мекунад. Арзиши ҳақиқии онро дар таърихи адабиёти тоҷик муайян кардан шарт ва ҳатмист. Хонандагони мӯхтарам ба ин асар аз нуқтаи назари танқидӣ нигоҳ кунанд, зеро аз навишта шудани он зиёда аз 900 сол гузаштааст.

САФАРНОМА

Чунин гӯяд Абӯмуиниддин Носир Хисрав ал-Қубодиёний-ал-Марвазӣ, ки ман марде дабирпеша будам ва аз ҷумлаи мутасаррифон дар амвол ва аъмоли султони. Ва ба корҳои девонӣ машғул будам, муддате дар он шуғл мубошарат намуда, дар миёни ақрон шӯҳрате ёфта будам. Дар рабеъулохири санаи 437, ки амири Хуросон Абӯсулаймон Ҷағрибек Довуд бинни Мекоил бинни Салҷуқ буд, аз Марв бирафтам ба шуғли девонӣ ва ба Панҷдеҳи Марврӯд фуруд омадам, ки дар он рӯз қирони Раъс ва Муштарӣ буд. Гӯянд ҳар ҳоҷат, ки дар он рӯз хоҳанд, бори таоло ва тақаддус раво кунанд.

Ба гӯшае рафтам ва ду ракаат намоз бикардм ва ҳоҷат хостам, то ҳудои таоло ва таборак маро тавонгарӣ диҳад.

Чун ба наздики ёрон ва асҳоб омадам, яке аз эшон шеърро порсӣ мехонд. Маро шеърро дар хотир омад, ки аз вай дархостам, то ривоят кунад. Бар коғазе навиштам, то ба вай диҳам, ки ин шеърро бархон. Ханӯз бад-ӯ на-дода будам, ки ӯ ҳамон шеър бияйниҳӣ оғоз кард.

Он ҳол ба фоли нек гирифтам ва бо худ гуфтам: «Худо ҳоҷати маро раво кард».

Пас аз он ҷо ба Ҷузҷонон шудам ва қурби як моҳ бибудам ва шароб пайваста хӯрдаме.

Шабе дар хоб дидам, ки яке маро гуфт:

«Чанд хоҳӣ хӯрдан аз ин шароб, ки хирад аз мардум зоил кунад, агар ба ҳуш бошӣ беҳтар». Ман ҷавоб гуфтам, ки: «Ҳукамо ҷуз ин чизе натавонистанд сохт, ки андӯҳи дунё кам кунад». Ҷавоб дод, ки: «Беҳирадӣ ва беҳушӣ роҳате набошад, ҳаким натавон гуфт касеро,

ки мардумро ба беҳушӣ раҳнамун бошад, балки чизе бояд талабид, ки хирад ва ҳушро бияфзояд.— Гуфтам, ки «ман инро аз кучо орам». Гуфт: «Чӯянда ёбанда бошад» ва пас сӯи қибла ишорат кард ва дигар сухан нагуфт.

Чун аз хоб бедор шудам, он ҳол тамом бар ёдам буд, ин насиҳат бар ман кор кард ва бо худ гуфтам, ки «Аз хоби чиҳилсола низ бедор гардам». Андешидам, ки то ҳама афъол ва аъмоли худ бадал накунам, фараҳ наёбам. Рӯзи панҷшанбе, шашӯми ҷимодиюлохири санаи чорсаду сию ҳафт, нимаи даймоҳи порсиёнсол бар ҷаҳорсаду даҳи яздигурдӣ сару тан бишустам ва ба масҷиди ҷомеъ шудам ва намоз кардам ва ёрӣ хостам аз борӣ таборак ва таоло ба гузоридани он чӣ бар ман воҷиб аст ва даст боз доштан аз мувҳиёт ва ношонист, чунон ки ҳақ субҳонаҳу ва таоло фармудааст.

Пас, аз он ҷо ба Шибурғон рафтам, шаб ба деҳан Борёб будам ва аз он ҷо ба роҳи Сағлон ва Толиқон ба Марврӯд шудам. Пас ба Марв рафтам ва аз он шугл, ки ба ўҳдаи ман буд, муоф хостам ва гуфтам, ки «маро азми сафари қибла аст».

Пас ҳисобе, ки буд, ҷавоб гуфтам ва аз дунёӣ он чӣ буд, тарк кардам, илло андак зарурӣ.

Бисту сеюми шаббон ба азми Нишопур берун омадам ва аз Марв ба Сарахс шудам, ки сӣ фарсанг бошад, аз он ҷо чиҳил фарсанг аст. Ҷаҳоршанбеи охири ин моҳ кусуф буд. Рӯзи шанбе ёздаҳӯми шаввол дар Нишопур шудам. Ҳокими замон Туғралбек Муҳаммад буд, бародари Ҷағрибек ва мадрасае фармуда буд ба наздики Бозори Сарроҷон ва онро иморат мекарданд ва ӯ ба вилоятгирӣ ба Исфаҳон рафта буд бори аввал.

Дуввӯми зилқаъда аз Нишопур берун рафтам, дар сӯҳбати Хоҷа Муваффақ, ки хоҷаи султон буд. Ба роҳи Қубон ба Кумас расидам ва зиёрати шайх Боязиди Бастомӣ бикардм. Рӯзи одина ҳаштӯми зилқаъда аз он ҷо ба Домғон рафтам, гурраи зилҳиҷҷаи санаи чорсаду сию ҳафт ба роҳи Обхӯрӣ ва Чоштхорон ба Симнон омадам ва он ҷо мударре мақом кардам ва талаби аҳли илм кардам, мардери нишон доданд, ки ўро устод Алӣ Нисой мегуфтанд. Наздики вай шудам, марде ҷавон буд, сухан ба забони порсӣ ҳамегуфт, ба забони аҳли Дайлам ва

мӯйкушуда, ҷамъе пеши вай ҳозир, гурӯҳе Иқлидус меҳонданд ва гурӯҳе тиб ва гурӯҳе ҳисоб. Дар аснои сухан мегуфт, ки бар устод Абӯалӣ Сино раҳматуллоҳи алайҳ чунин хондам ва аз вай чунин шунидам.

Ҳамоно гарази вай он буд, то ман бидонам, ки ӯ шогирди Абӯалӣ Синост. Чун бо эшон дар баҳс шудам, ӯ гуфт: «Ман чизе сипоҳона донам ва ҳавас дорам, ки чизе аз ҳисоб бихонам».

Аҷаб доштам ва берун омадам, гуфтам: «Чун чизе намедонад, чӣ ба дигаре омӯзад».

Ва аз Балх то ба Рай сесаду панҷоҳ фарсанг ҳисоб кардам ва гӯянд аз Рай то Сова сӣ фарсанг аст ва аз Сова ба Ҳамадон сӣ фарсанг ва аз Рай ба Сипоҳон панҷоҳ фарсанг ва миёни Рай ва Омил сӣ фарсанг. Ва миёни Рай ва Омил кӯҳи Дамованд аст, монанди гунбаде, ки онро Лавосон гӯянд, бар сари он ҷоҳест, ки навшодир аз он ҷо ҳосил мешавад ва гӯянд, ки кибрит низ. Мардум пӯсти гов бибаранд ва пури навшодир кунанд ва аз сари кӯҳ бигалтонанд, ки ба роҳ натвон фуруд овардан.

Панҷӯми муҳаррами санаи чорсаду сию ҳашт, даҳӯми мурдодмоҳи санаи чорсаду понздаҳ аз таърихи Форс ба ҷониби Қазвин равона шудам ва ба деҳан Кӯҳа расидам, қаҳт буд ва он ҷо як ман нони ҷав ба ду дирҳам медоданд.

Аз он ҷо бирафтам, нӯҳӯми муҳаррам ба Қазвин расидам, боғистони бисъёр дошт бе девору хор ва ҳеҷ чиз, ки монев шавад дар рафтани роҳ, набуд. Ва Қазвинро шаҳре некӯ дидам, бо рӯи ҳасин ва кунгура бар он ниҳода ва бозорҳо хуб, илло он ки об дар вай андак буд, дар корез ба зерӣ замин. Ва раиси он шаҳр марде ала-вӣ буд ва аз ҳама санноъҳо, ки дар он шаҳр буд, кафшгар бештар буд.

Дувоздаҳӯми муҳаррами санаи чорсаду сию ҳашт аз Қазвин бирафтам ба роҳи Бел ва Қубон, ки рустоқи Қазвин аст.

Ва аз он ҷо ба деҳе, ки Харзавил хонанд. Ман бо бародарам ва ғуломаке ҳинду, ки бо мо буд, зоде андак доштем. Бародарам ба деҳа даррафт, то чизе аз баққол бихарад, яке гуфт, ки чӣ меҳохӣ, баққол манам, гуфтам: ҳар чӣ бошад моро шояд, ки ғарибем ва баргузар. Гуфт:

«Хеч чиз надорам». Баъд аз он ҳар кучо касе аз ин навъ сухан гуфти, гуфтаме: «Баққоли Харзавил аст». Чун аз он ҷо бирафтам, нишебе қавӣ буд, чун се фарсанг бирафтам деҳе аз ҳисоби Торум буд, Барзулхайр мегуфтанд. Гармсер ва дарахтони бисъёр аз анору анҷир буд ва бештар худрӯй буд. Ва аз он ҷо бирафтам, рӯде об буд, ки онро Шохрӯд мегуфтанд. Бар канори рӯд деҳе буд, ки Хандон мегуфтанд ва боҷ меситонданд, аз ҷиҳати амири амирон ва аз мулуки дайламиён буд ва чун он рӯд аз ин деҳа бигузарад ба рӯде дигар пайвандад, ки онро Сапедрӯд гӯянд. Ва чун ҳарду рӯд ба ҳам пайванданд ба дарае фуру равад, ки сӯи машриқ аст аз кӯҳи Гелон ва он об ба Гелон мегузарад ва ба дарьёи Обискун меравад ва гӯянд, ки ҳазору ҷаҳорсад рӯдхона дар дарьёи Обискун мерезад. Ва гуфтанд, ки як ҳазору дувист фарсанг даври ўст ва дар миёни дарьё ҷазоир аст ва мардуми бисъёр ва ман ин ҳикоят аз мардум бисъёр шунидам.

Акиун ба сари ҳикоят ва кори худ шавам:

Аз Хандон то Шамирон се фарсанг биёбонакест ҳама санглох ва он қасабаи вилояти Торум аст ва ба канори шаҳр қалъае баланд, бунёдаш бар санги ҳора ниҳодааст, се девор дар гирди ў кашида ва қорезе ба миёни қалъа фуру бурида то канори рӯдхона, ки аз он ҷо об бароваранд ва ба қалъа баранд ва ҳазор мард аз меҳтарзодагони вилоят дар он қалъа ҳастанд, то касе бироҳӣ ва саркашӣ натавонад кард ва гуфтанд он амир-амини тамом бошад, чунон ки дар вилояти ў касе натавонад, ки аз касе чизе ситонад ва мардумон, ки дар вилояти вай ба масҷиди одина раванд, ҳама кафшхоро беруни масҷид бигузоранд ва ҳеч кас кафши он касонро набарад ва ин амир номи худро бар коғаз чунин нависад, ки: «Марзабон-ул-Дайлам хайли Ҷелон Абӯсолеҳ мавло амиралмўминин» ва номаш Чистон Иброҳим аст.

Дар Шамирон марде нек дидам, аз Дарбанд буд, номаш Абулфазл халифа бинни Алӣ ал-файласуф, марде аҳл буд ва бо мо кароматҳо кард ва карамҳо намуд ва бо ҳам баҳсҳо кардем ва дӯстӣ афтод миёни мо, маро гуфт: «Чӣ азм дорӣ?».

Гуфтам: «Сафари қибларо нийят кардаам». Гуфт: «Ҳоҷати ман он аст, ки ба вақти муроҷаат гузар бар ин ҷо кунӣ, то туро боз бинам!»

Бисту шашӯми муҳаррам аз Шамирон мерафтам, ҷаҳордахӯми сафарро ба шаҳри Сароб расидам ва понздаҳӯми сафар аз шаҳри Сароб бирафтам ва аз Саъидобод гузаштам, бистӯми сафари санаи чорсаду сию ҳашт ба шаҳри Табрез расидам ва он панҷӯми шаҳривармоҳи қадим буд ва он шаҳр қасабаи Озарбойҷон аст, шаҳри ободон, тӯлу арзаш паймудам ба гом, ҳар як ҳазору ҷаҳорсад буд.

Ва подшоҳи вилояти Озарбойҷонро чунин зикр мекарданд дар хутба: ал-амирул аҷал, сайфуддавлат ва шарафулмиллат Абӯмансур Ваҳсудон бинни Муҳаммад мавло амиралмўминин».

Маро ҳикоят карданд, ки «Бад-ин шаҳр зилзила афтод шаби панҷшанбеи ҳафдахӯми рабеъулаввали санаи чорсаду сию чор ва дар айёми мустариқа буд пас аз дигарро осебе нарасида буд ва гуфтанд ҷиҳил ҳазор одамӣ ҳалок шуда буданд. Ва дар Табрез Қатрон ном шоиреро дидам, шеъре нек мегуфт, аммо забони форсӣ некӯ намедонист, пеши ман омад. Девони Мунҷик ва девони Дақиқӣ биёвард ва пеши ман бихонд ва ҳар маъний, ки ўро мушкул буд, аз ман пурсид, бо ў бигуфтам ва шарҳи он бинавишт ва ашъори худ бар ман хонд.

Ҷаҳордахӯми рабеъулаввал аз Табрез равона шудем ба роҳи Маранд ва бо лашкаре аз он амир Ваҳсудон то Хўй бишуд ва аз он ҷо бо расуле бирафтам то Баркарӣ ва аз Хўй то Баркарӣ сӣ фарсанг аст ва дар рӯзи дувоздахӯми ҷимодиулаввал он ҷо расидем ва аз он ҷо ба Вон ва Вустон расидем, дар бозори он ҷо гӯшти ҳук, ҳамчунон ки гӯшти гӯсфанд, мефурӯхтанд ва зану мардони эшон бар дўконҳо нишаста шароб меҳӯрданд бе таҳошӣ ва аз он ҷо ба шаҳри Ихлот расидам ҳаждахӯми ҷимодиулаввал. Ва ин шаҳр сарҳадди мусулмон ва арманиён аст ва аз Баркарӣ то ин ҷо нуздаҳ фарсанг аст. Ва он ҷо амире буд, ўро Насруддавла гуфтандӣ умраш зиёдат аз сад сол буд. Писарони бисъёр дошт, ҳар якеро вилояте дода буд ва дар ин шаҳри Ихлот ба се забон сухан гӯянд: тозӣ ва порсӣ ва арма-

нӣ ва занни ман он бувад, ки Ихлот бад-ин сабаб номӣ он шаҳр ниҳодаанд. Ва муомилаи он ҷо ба пул бошад ва ратли эшон сесад дирам бошад. Бистӯми ҷимодиюлаввал аз он ҷо бирафтам, ба работе расидам барфу сармое азим буд ва дар саҳрое, дар пешни шаҳр миқдоре роҳи ҷӯбӣ ба замин фуру бурда буданд, то мардум рӯзи барфу дама бар ҳинҷори он ҷӯб мераванд.

Аз он ҷо ба шаҳри Батлис расидам, ба дарае дар ниҳода буд. Он ҷо асал харидем, сад ман ба як динор даромада буд ба он ҳисоб, ки ба мо бифурухтанд. Ва гуфтанд дар ин шаҳр кас бошад, ки ўро дар як сол сесад-чорсад хик асал ҳосил шавад. Ва аз он ҷо бирафтем, қалъае дидем, ки онро «Қиф-унзур» мегуфтанд. Яъне биисту бингар. Аз он ҷо бигузаштем, ба ҷое расидем, ки он ҷо масҷиде буд, мегуфтанд, ки Увайси Қарнӣ сохтааст. Ва дар он ҳудуд мардумро дидем, ки дар кӯҳ мегардиданд ва ҷӯбе чун дарахти сарв мебуридаид. Пурсидам, ки «Аз ин ҷӣ мекунед?» Гуфтанд: «Ин ҷӯб-ро як сар дар оташ мекунем ва аз дигар сари он қатрон берун меояд, ҳама дар ҷоҳ ҷамъ мекунем ва аз он ҷоҳ дар зуруф мекунем ва ба атроф мебарем. Ва ин вилоят-ҳо, ки баъд аз Ихлот зикр карда шуд ва ин ҷо мухта-сар кардем, аз ҳисоби Миёфориқин бошад. Аз он ҷо ба шаҳри Арзан шудем, ободон ва некӯ буд бо оби равон ва басотин ва ашҷор ва бозорҳои нек ва дар он ҷо дар озармоҳи порсиён дувист ман ангур ба як динор мефурухтанд, ки онро рази Армонуш мегуфтанд. Аз он ҷо ба Миёфориқин расидем, аз шаҳри Ихлот то Миёфориқин бисту ҳашт фарсанг буд ва аз Балх то Миёфориқин аз ин роҳ, ки мо омадем панҷсаду панҷоҳу ду фарсанг буд ва рӯзи одинаи бисту шашӯми ҷимодиюлаввали санаи ҷаҳорсаду сию ҳашт буд ва дар ин вақт барги дарахтҳо ҳанӯз сабз буд.

Борае азим буд аз санги сафед баршуда, ҳар санге миқдори понсад ман. Ва ба ҳар панҷоҳ газе бурҷе азим сохта, ҳама аз ин санги сафед, ки гуфта шуд. Ва сари бора ҳама кунгураҳо барниҳода, чунон ки гӯй имрӯз устод даст аз-аш боздоштааст. Ва ин шаҳро як дар аст аз сӯи мағриб ва даргоҳе азим баркашидааст ва тоқе сангин ва даре оҳанин бе ҷӯб бар он ҷо таркиб карда. Ва масҷиди одинае дорад, ки агар сифати он карда меша-

вад, ба татвил анҷомад. Ҳарчанд соҳиби китоб шарҳе ҳар ҷӣ тамомтар навиштааст ва гуфта ки:

Мутаваззое, ки дар он масҷид сохтаанд, ҷиҳил ҳуҷра дар пеш аст ва ду ҷӯй оби бузург мегардад, дар ҳама хонаҳо яке зоҳир истеъмолро ва дигар таҳтуларз пинҳон, ки сифл мебарад ва ҷоҳро пок мегардонад.

Ва берун аз ин шаҳристон дар рабзе, қорвонсароҳо ва бозорҳост ва гармобаҳо ва масҷиди ҷомеъи дигарест, ки рӯзи одина он ҷо ҳама намоз кунанд ва аз сӯи шимол суре дигарест, ки онҳо Муҳаддаса гӯянд, ҳама шаҳрест бо бозор ва масҷиди ҷомеъ ва ҳаммомот ҳама тартибӣ.

Ва султони вилоятро хутба чунин кунанд:

Ал-амирул-аъзам, иззул-ислом Саъдуддин, насрудавлат ва шарафулмиллат Абӯнаср Аҳмад, марде садсола ва гуфтанд, ки ҳаст. Ва ратли он ҷо ҷаҳорсаду ҳаштод дирам санг бошад. Ва ин амир шаҳре сохтааст бар ҷаҳор фарсангии Миёфориқин ва онро Насрия ном кардаанд ва аз Омад то Миёфориқин нӯҳ фарсанг аст.

Шашӯм рӯз аз даймоҳи қадим ба шаҳри Омад расидем. Бунъеди шаҳр бар санге яклухт ниҳода ва тӯли шаҳр ба масоҳати ду ҳазор гом бошад ва арз ҳама чандин. Ва гирди ӯ суре кашидааст аз санги сиёҳ, ки хиштҳо буридааст аз садманӣ то якҷазорманӣ ва бештари ин сангҳо чунон ба якдигар пайвастааст, ки ҳеҷ гилу гач дар миёни он нест. Болои девор бист арш иртифӯҳ дорад ва паҳнои девор даҳ арш. Ба ҳар сад газ бурҷе сохта, ки нимаи доираи он ҳаштод газ бошад ва кунгураи ӯ ҳама аз ин санг. Ва аз андаруни шаҳр дар бисёӣ ҷой нардбонҳои сангин бастааст, ки бар сари бора таванад шуд. Ва бар сари ҳар бурҷе ҷанггоҳе сохта. Ва ҷаҳор дарвоза бар ин шаҳристон аст, ҳама оҳани бечӯб, ҳар яке рӯй ба ҷиҳате, аз ҷиҳоти олам. Шарқиро: Бобуддаҷла гӯянд, ғарбиро: Бобуррум, шимолиро: Бобуларман, ҷанубро: Бобуттал. Ва беруни ин сур сури дигар аст ҳама аз ин санг, болои он даҳ газ. Ва ҳама сарҳои девор кунгура ва андаруни кунгура мамарре сохта чунон ки бо силоҳи тамом мард бигузарад ва биистад ва ҷанг кунад ба осонӣ.

Ва ин сури берунро низ дарвозаҳои оҳанин барнишондаанд муҳолифи дарвозаҳои андарунӣ. Чунонки чун аз дарвозаҳои сури аввал дарраванд, маблағе дар фу-

сайл бибояд рафт, то ба дарвозан сури дуввӯм расанд ва фароҳии фусайл понздаҳ газ бошад. Ва андар миёни шаҳр чашмаест, ки аз санги хора берун меояд, миқдори панҷ осиегард, обе бағоят хуш ва ҳеҷ кас надонад аз кучо меояд. Ва дар он шаҳр ашқор ва басотин аст, ки аз он об сохтаанд. Ва амиру ҳокими он шаҳр писари он Насруддавла аст, ки зикр рафт. Ва ман фаровон шаҳрҳо ва қалъаҳо дидам дар атрофи олам, дар билоди араб ва аҷам ва ҳинд ва турк мисли шаҳри Омад ҳеҷ ҷо надидам, ки бар рӯи замин чунон шаҳре бошад ва на низ аз касе шунидам, ки гуфт: «Чунон ҷои дигар дидам». Ва масҷиди ҷомеъ ҳам аз санги сиёҳ аст, чунон ки аз он росттар ва маҳкамтар натавонад буд. Ва дар миёни ҷомеъ дувисту анд сутуни сангин бардоштааст, ҳар сутуне як пора санг ва бар сутунҳо тоқҳо задааст, ҳама аз санг ва бар сари тоқҳо боз сутунҳо задааст-кӯтоҳ аз он. Ва саффе дигар тоқ зада бар сари он тоқҳои бузург. Ва ҳама бомҳои ин масҷид ба харпушта пӯшида, ҳама наҷҷорат ва нуморат ва манқушу мадҳун карда. Ва андар соҳати масҷид санге бузург ниҳодааст ва ҳавзе сангини мудаввари азими бузург бар сари он санг ниҳода ва иртифоаш қомати марде ва даври доираи он ду газ ва ноижае биринҷин аз миёни ҳавз баромада, ки оби софе ба фаввора аз он берун меояд, чунонки мадҳал ва маҳраҷи он об пайдо нест.

Ва муваззои азими бузург ва чунон некӯ сохта, ки беҳ аз он набошад, илло ки санги Омад, ки иморат кардаанд, ҳама сиёҳ аст ва аз он Миёфориқин сапед. Ва наздики масҷид калисоест азим ба такаллуф ҳам аз санг сохта ва замини калисо мураххам карда шуда ба нақшҳо.

Ва дар ин калисо бар торами он, ки ҷои ибодати тарсоён аст, даре оҳанин мушаббак дидам, ки ҳеҷ ҷой мисли он даре надида будам. Ва аз шаҳри Омад то Ҳаррон ду роҳ аст, якеро ҳеҷ ободонӣ нест ва он ҷиҳил фарсанг аст. Ва бар роҳе дигар ободонӣ ва деҳҳои бисёр аст, бештар аҳли он насорӣ бошад ва он шаст фарсанг бошад.

Мо бо корвон ба роҳи ободонӣ шудем, саҳрое бағоят ҳамвор буд, илло он ки чандон санг буд, ки сутур албатта ҳеҷ гоми бесанг наниҳодӣ».

Рӯзи одинаи бисту панҷӯми ҷимодиюлохири санаи ҷаҳорсаду сию ҳашт ба Ҳаррон расидем, дуввӯми озармоҳи қадим, ҳавои он ҷо дар он вақт чунон буд, ки ҳавои Хуросон дар наврӯз.

Аз он ҷо бирафтем ба шаҳре расидем, ки Қурул номи он буд, ҷавонмарде моро ба хонаи худ меҳмон кард.

Чун дар хонаи вай даромадем арабе бидавӣ даромад, ба наздики ман омад, шастсола буда бошад ва гуфт: «Қуръон ба ман омӯз», «Қул, аузу бираббиннос» ўро талқин мекардам ва ў бо ман мехонд, чун ман гуфтам «миналҷиннати ваннос», гуфт: «араайтаннос» низ бигӯям? Ман гуфтам, ки: «Он сура беш аз ин нест». Пас гуфт: «он сураи «нақолат-ал-ҳатаб қадом аст?» ва намедонист, ки андар сураи «Таббат», «ҳам-молат-ал-ҳатаб», гуфтааст, на «наққола-ал-ҳатаб» ва он шаб чандон, ки бо вай боз гуфтам сураи «Қул-аузу бираб» бигӯ ёд натвонист гирифтани марде араби шастсола.

Шанбеи дуввӯми раҷаби санаи ҷаҳор саду сию ҳашт ба Суруҷ омадем, дуввӯм рӯз аз Фурот бигузаштем ва ба Мунбиҷ расидем. Ва он нахустин шаҳрест аз шаҳрҳои Шом.

Аввали баҳманмоҳи қадим буд ва ҳавои он ҷо азим хуш буд. Ҳеҷ иморат аз беруни шаҳр набуд ва аз он ҷо ба шаҳри Ҳалаб рафтам. Аз Миёфориқин то Ҳалаб сад фарсанг бошад. Ҳалабро шаҳри некӯ дидам, борае азим дорад. Иртифоаш бисту панҷ арш қиёс кардам. Ва қалъае азим ҳама бар санг ниҳода, ба қиёси Балх бошад, ҳама ободон ва биноҳо бар сари ҳам ниҳода. Ва он шаҳр боҷгоҳ аст миёни билоди Шом ва Рум ва Диёри бакр ва Мисру Ироқ. Ва аз ин ҳама билод туҷҷор ва бозаргонон он ҷо раванд. Ҷаҳор дарвоза дорад, Бобуляҳуд, Бобуллоҳ, Бобулҷинон, Боби Антокия. Ва санги бозори он ҷо ратли зоҳирӣ-ҷаҳорсаду ҳаштод дирам бошад. Ва аз он ҷо чун сӯи ҷануб раванд, бист фарсанг шаҳри Ҳамо бошад ва баъд аз он Ҳамс ва то Димишқ панҷоҳ фарсанг бошад аз Ҳалаб. Ва аз Ҳалаб то Антокия дувоздаҳ фарсанг бошад ва ба шаҳри Тароблис ҳамин қадар. Ва гӯянд то Қустантания дувист фарсанг бошад.

Ёздаҳӯми раҷаб аз шаҳри Ҳалаб берун шудем, ба се фарсанг деҳе буд Чундиқунсирин мегуфтанд. Ва дигар рӯз чун шаш фарсанг шудем, ба шаҳри Сурмин расидем, бора надошт. Шаш фарсанги дигар шудем. Муарратуннӯмон буд, борае сангин дошт, шаҳре ободон ва бар дари шаҳр устуворае сангин дидам, чизе дар он навишта буд ба хатте дигар аз тозӣ, аз яке пурсидам, ки «ин чӣ чиз аст» гуфт: ««Тилисми каждӯмӣ» аст, ки ҳаргиз ақраб дар ин шаҳр набошад ва наёяд ва агар аз берун оваранд ва раҳо кунанд, бигурезад».

Болои он сутун даҳ арш қиёс кардам ва бозорхон ӯ бисъёр маъмур дидам. Ва масҷиди одинаи шаҳр бар баландӣ ниҳодааст, дар миёни шаҳр ки аз ҳар ҷониб, ки хоҳанд, ба масҷид даршаванд, сездар дараҷа бар боло бояд шуд ва кишоварзии эшон ҳама гандум аст ва бисъёр аст. Ва дарахти анҷир ва зайтун ва пиставу бодом ва ангур фаровон аст. Ва оби шаҳр аз борон ва ҷоҳ бошад. Дар он марде буд, ки Абулаълои Муаррӣ мегуфтанд, нобино буд ва раиси шаҳр ӯ буд, неъмате бисъёр дошт ва бандагон ва коргарони фаровон ва худ ҳамаи шаҳр ўро чун бандагон буданд ва худ тариқи зӯҳд пеш гирифта буд, гилеме пӯшида ва дар хона нишаста, ним ман ноии ҷавин ротиба карда, ки ҷуз он ҳеҷ чиз нахӯрад. Ва ман ин маънӣ шунидам, ки дари сарой боз ниҳодааст ва пуввоб ва мулозимони ӯ кори шаҳр месозанд, магар ба куллиёт, ки рӯҷе ба ӯ кунанд ва вай неъмате хеш аз ҳеҷ кас дарег надорад ва худ соимуддаҳри қоимуллайл бошад ва ба ҳеҷ шугли дунёе машғул нашавад ва ин мард дар шеър ва адаб ба дараҷаест, ки афозили Шому Мағриб ва Ироқ муқирранд. Ки дар ин аср касе ба пояи ӯ набудааст ва нест. Ва китобе сохта онро «Ал-фусулу-в-ал-ғоёт» ном ниҳода ва суханҳо овардааст мармуз ва масалҳо ба алфози фасеҳ ва аҷиб, ки мардум бар он воқиф намешаванд, магар бар баъзе андак ва он касе низ ки бар вай хонад, чунонки ўро тўҳмат кардаанд, ки ту ин китобро ба муоразои қуръон кардаӣ. Ва пайваста зиёдат аз дувист кас аз атроф омада бошанд ва пеши ӯ адаб ва шеър хонанд ва шунидам, ки ўро зиёдат аз сад ҳазор байт шеър бошад. Касе аз вай пурсид, ки «Эзид таборақ ва таоло худон бобаракат ва олитарин ин ҳама молу неъмат туро до-

дааст. Чӣ сабаб аст, ки мардумро медиҳӣ ва хештан намехӯрӣ?» Ҷавоб дод, ки «Маро беш аз ин нест, ки мехӯрам». Ва чун ман он ҷо расидам ин мард ҳанӯз дар ҳаёт буд.

Понздаҳӯми раҷаби санаи чорсаду сию ҳашт аз он ҷо ба Қуймот шудем ва аз он ҷо ба шаҳри Ҳамо шудем, шаҳре хуш, ободон бар лаби оби Осӣ ва ин обро аз он сабаб Осӣ гӯянд, ки ба ҷониби Рум меравад, яъне чун аз билоди ислом ба билоди куфр меравад, осист ва бар ин об дӯлобхон бисъёр сохтаанд. Пас аз он ҷо роҳ ду мешавад, яке ба ҷониби соҳил ва аз он ғарбии Шом аст ва яке ҷанубӣ ба Димишқ, меравад. Мо ба роҳи соҳил рафтем. Дар кӯҳ чашмае дидам, ки гуфтанд: «Ҳар сол чун нимаи шаббон бигузарад, об ҷорӣ шавад аз он ҷо ва се рӯз равон бошад ва баъд аз се рӯз як қатра наёяд то соли дигар».

Мардуми бисъёр он ҷо ба зиёрат раванд ва тақарруб ҷӯянд ба худованди субҳонаҳу ва таоло ва иморат ва ҳавзҳо сохтаанд он ҷо. Чун аз он ҷо бигузаштем, ба саҳрое расидем, ки ҳама наргис буд шукуфта, чунонки тамомати он саҳро сапед менамуд аз бисъёрии наргисҳо. Аз он ҷо бирафтем, ба шаҳре расидем, ки онро Ирқа мегуфтанд, чун аз Ирқа ду фарсанг бигузаштем, ба лаби дарьё рӯй аз сӯи ҷануб чун панҷ фарсанг бирафтем, ба шаҳри Тароблис расидем ва аз Ҳалаб то Тароблис чил фарсанг буд, бад-ин роҳ, ки мо рафтем. Рӯзи шанбе панҷӯми шаббон он ҷо расидем. Ҳаволии шаҳр ҳама кишоварзӣ ва басотин ва анҳор буд ва найшакар бисъёр буд ва дарахтони норинҷ ва турунҷ ва мавз ва лимӯ ва хурмо ва ширан найшакар дар он вақт мегирифтанд. Шаҳри Тароблисро чунон сохтаанд, ки се ҷониби ӯ бо оби дарьёест, ки чун оби дарьё мавҷ занад, маблағе бар боруи шаҳр барравад, чунонки як ҷониб, ки бо хушк дорад, кундае азим кардаанд ва дари оҳанине маҳкам бар он ниҳодаанд. Ҷониби шарқии бора аз санги тарошидааст ва кунгураҳо ва муқоталот ҳамчунин. Ва арродаҳо бар сари девор ниҳода, хавфи эшон аз тарафи Рум бошад, ки ба киштиҳо қасди он ҷо кунанд. Ва масоҳати шаҳр ҳазор арш аст. Дар ҳазор арш тим ҷаҳору панҷ табақа ва шаш низ ҳам ҳаст ва кӯчаҳо ва бозорхон некӯ ва покиза, ки гӯй ҳар яке қасрест ороста

ва ҳар таому мева ва маъкул, ки дар аҷам днда будам, ҳама он ҷо мавҷуд буд, бал ба сад дараҷа бештар. Ва дар миёни шаҳр масҷиде одина азим покиза ва некӯ ораста ва ҳасин ва дар зери қубба ҳавзаест аз рухом ва дар миёнаш фаввораи биринҷин. Ва дар бозор маш-риае сохтааст, ки ба панҷ ноижа оби бисъёр берун меояд, ки мардум бармегиранд ва фозил бар замин ме-гузарад ва ба даръё дармеравад. Ва гуфтанд, ки бист ҳазор мард дар ин шаҳр аст ва савод ва рустоқҳои бисъёр дорад. Ва он ҷо коғаз некӯ созанд мисли коғазии самарқандӣ, бал бештар ва ин шаҳр тааллуқ ба султони Миср дошт. Гуфтанд сабаб он ки вақте лашкаре аз ко-фири Рум омада буд ва ин мусулмонон ба он лашкар ҷанг карданд ва он лашкарро қаҳр карданд, султони Миср хироҷ аз он шаҳр бардошт ва ҳамеша лашкаре аз он султон он ҷо нишаста бошад ва солоре бар сари он лашкар, то шаҳрро аз душман нигоҳ дорад ва боҷгоҳест он ҷо, ки киштиҳое ки аз атрофи Рум ва Фаранг ва Андалӯс ва Мағриб биёяд, ушр ба султон диҳанд ва ар-зоқи лашкар аз он бошад ва султонро он ҷо киштиҳо бошад, ки ба Рум ва шаҳри Суқлия ва Мағриб раванд ва тиҷорат кунанд ва мардуми ин шаҳр ҳама шиа бошанд ва шиа ба ҳар билод масоҷиди некӯ сохтаанд, дар он ҷо хонаҳо сохта бар мисоли работҳо, аммо касе дар он ҷо мақом намекунад ва онро машҳад хонанд ва аз беруни шаҳри Тароблис ҳеҷ хона нест, магар маш-ҳад ду-се, чунон ки зикр рафт.

Пас, аз ин шаҳр бирафтам ҳамчунон бар тарафи даръё рӯй сӯи ҷануб. Ба як фарсангӣ ҳисоре дидам, ки онро Қаламун мегуфтанд, чашмае об дар андаруни он буд. Аз он ҷо бирафтам ба шаҳри Таробарзан ва аз Та-роблис то он ҷо панҷ фарсанг буд. Ва аз он ҷо ба шаҳ-ри Чубал расидем, он шаҳрест мусаллас, чунон ки як гӯшаи он ба даръест ва гирди вай деворе кашида бисъёр баланд ва ҳасин ва ҳама гирди шаҳр дарахтони хурмо ва дигар дарахтҳои гармсирӣ. Кӯдакero дидам гуле сурх ва яке сапеди тоза дар даст дошт ва он рӯз панҷӯми исфандурмузмоҳи қадим буд, сол бар ҷаҳор-саду понздаҳ аз таърихи аҷам.

Ва аз он ҷо ба шаҳри Бейрут расидем. Тоқе сангин дидам, чунон ки роҳ ба миёни он тоқ берун мерафт.

Болон он тоқ панҷоҳ газ тақдир кардам ва аз ҷавониби ӯ тахтасангҳои сафед бароварда, чунон ки ҳар санге аз он зиёдат аз ҳазор ман бувад ва ин биноро аз хишт ба миқдори бист газ баровардаанд ва бар сари он усту-вонаҳои рухом барпо карда, ҳар яке ҳашт газ ва си-табрий чунонки ба ҷаҳд дар оғӯши ду мард ғунҷад ва бар сари ин сутунҳо тоқҳо задааст ба ду ҷониб ҳама аз санг мунҳадам чунончи ҳеҷ гаҷу гил дар ин миён нест ва баъд аз он тоқе азим бар болон он тоқҳо ба миёна рост сохтаанд ба болон панҷоҳ арш ва ҳар тахтасангеро, ки дар он тоқ барниҳодааст, ҳар якero ҳашт арш қиёс кардам, дар тӯлу дар арз ҷаҳор арш, ки ҳар як аз он тахминан ҳафт ҳазор ман бошад ва ин ҳама сангҳоро кандакорӣ ва наққошии хуб карда, чунончи дар ҷӯб бад-он некӯи кам кунанд ва ҷуз ин тоқе бинои дигар намондааст бад-он ҳавоӣ. Пурсидам, ки «Ин чӣ ҷой аст?» гуфтанд, ки «Шунидаем, ки ин дар боғи Фиръ-авн будааст ва бас қадим аст». Ва ҳама саҳрои он ноҳият сутунҳои рухом аст ва сарсутунҳо ва тансутунҳо ҳама рухоми манқуши мудаввар ва мураббаъ ва мусад-дас ва мусамман ва санг азим салб, ки оҳан бар он кор намекунад. Ва бад-он ҳавоӣ ҳеҷ ҷои кӯҳӣ на, ки гумон афтад, ки аз он ҷо буридаанд ва санге дигар ҳамчу маъҷуне менамуд, чунон ки сангҳои дигар мусаххари оҳан буд.

Ва андар навоҳии Шом понсад ҳазор сутун ё сарсу-тун ва тан беш афтодааст, ки ҳеҷ офарида надонад, ки он чӣ будааст ё аз куҷо овардаанд.

Пас аз он ба шаҳри Сайдо расидем ҳам бар лаби даръё. Найшакар бисъёр кишта буданд ва борае сангини маҳкам дорад ва се дарвоза ва масҷиди одинаи хуб бо рӯҳе тамои, ҳама масҷид ҳасирҳои мунаққаш андохта ва бозоре некӯ ораста, чунонки чун он бидидам, гумон бурдам, ки шаҳрро биёрастаанд қудуми султонро ё ба-шорате расидааст. Чун пурсидам, гуфтанд: «Расми ин шаҳр ҳамеша чунин бошад». Ва боғистон ва ашқори он чунон буд, ки гӯй подшоҳе сохтааст ба ҳавас ва кӯшке дар он бароварда ва бештар дарахтҳо пурбор буд.

Чун аз он ҷо панҷ фарсанг бишудем, ба шаҳри Сур расидем, шаҳре буд дар канори даръё, синҷе буда буд ва он ҷо он шаҳр сохта буд ва чунон буд, ки барон шаҳ-

ристон сад газ беш бар замини хушк набуд, боқӣ андар оби дарё буд ва борае сангини тарошида ва дарзҳои онро ба қир гирифта то об дарнаёяд ва масоҳати шаҳр ҳазор дар ҳазор қиёс кардам ва тима панҷ шаш табақа бар сари якдигар ва фаввора бисёр сохта ва бозорҳои некӯ ва неъматӣ фаровон. Ва ин шаҳри Сури маъруф аст ба молу тавонгарӣ дар миёни шаҳрҳои соҳили Шом ва мардумонаш бештар шиноанд. Ва қозие буд он ҷо марде суннимазҳаб, писари Абӯуқайл мегуфтанд, марде нек ва тавонгар. Ва бар дари шаҳр машҳаде рост кардаанд ва он ҷо бисёр фарш ва тарҳ ва қанодил ва чаргонҳои заррин ва нуқрагин ниҳода ва шаҳр бар баландӣ аст ва оби шаҳр аз кӯҳ меояд ва бар дари шаҳр тоқҳои сангин сохтаанд ва об бар пушти он тоқҳо ба шаҳр андароварда ва дар он кӯҳ дарраест муқобили шаҳр, ки чун рӯй ба машриқ бираванд, ба ҳаҷдаҳ фарсанг ба шаҳри Димишқ расанд.

Ва чун мо аз он ҷо ҳафт фарсанг бирафтем ба шаҳристони Акка расидем ва онро Мадинатун Акко нависанд. Шаҳр бар баландӣ ниҳода, заминест каҷ ва боқӣ ҳамвор ва дар ҳама соҳил, ки баландӣ набошад, шаҳр насозанд аз бими ғалабаи оби дарё ва хавфи амвоҷ, ки бар карона мезанад. Ва масҷиди одина дар миёни шаҳр аст ва аз ҳамаи шаҳр баландтар аст ва устувонаҳо ҳама руҳом аст. Дар дасти рост қибла аз берун қабри Солеҳ — пайғамбар алайҳиссалом. Ва соҳати масҷид баъзе фарши санги андохтаанд ва баъзе дигар сабзӣ кишта ва гӯянд, ки Одам алайҳиссалом он ҷо зироат карда буд. Ва шаҳрро масоҳат кардам, дарозӣ ду ҳазор арш буд ва паҳно понсад арш, бора бағоят маҳкам ва ҷониби ғарбӣ ва ҷанубии он бо дарёест ва бар ҷониби ҷануб мино аст ва бештар шаҳрҳои соҳилро миноист ва он чизест, ки ҷиҳати муҳофизати киштиҳо сохтаанд монанди истабл, ки пушт бар шаҳристон дорад ва деворҳо бар лаби оби дарё даромада ва даргоҳе панҷоҳ газ бигузошта бе девор илло он ки занҷирҳо аз ин девор бад-он девор кашидаанд, ки чун хоҳанд, ки кишти дар мино ояд, занҷирҳо суст кунанд, то ба зерин об фуру раванд ва кишти бар сари он занҷир аз об бигузарад ва боз занҷирҳо бикашанд, то касе бегона қасди ин киштиҳо натавонад кард. Ва ба дарвозаи шарқӣ бар

дасти чап чашмаест, ки бисту шаш поя фуру бояд шуд, то ба об расанд ва онро Айнулбақар гӯянд ва мегӯянд, ки он чашмаро Одам алайҳиссалом пайдо кардааст ва гови худро аз он ҷо об дода ва аз он сабаб он чашмаро Айнулбақар мегӯянд. Ва чун аз ин шаҳристони Акка сӯи машриқ раванд, кӯҳест, ки андар он машоҳиди анбиёст алайҳимуссалом ва ин мавзеъ аз роҳ бар канора аст, касеро ки ба Рамла равад. Маро қасд афтод, ки он мазорҳои мутабаррикро бином ва баракат аз ҳазрати эзиди таборак ва таоло бичӯям. Мардумони Акка гуфтанд: «Он ҷо қавме муфсид дар роҳ бошанд, ки ҳар киро ғариб бинанд, таарруз расонанд ва агар чизе дошта бошад, биситонанд». Ман нафақа, ки доштам дар масҷиди Акка ниҳодам ва аз шаҳр берун шудам аз дарвозаи шарқӣ рӯзи шанбе бисту саввуми шабони чадорсаду сию ҳашт аввали рӯз зиёрати қабри Акка кардам, ки бонии шаҳристон ӯ будааст ва яке аз солиҳон ва бузургон буда ва чун бо ман далеле набуд, ки он роҳ донад, мутаҳайир мебудам. Ногоҳ аз фазли бори таборак ва таоло ҳамон рӯз марде аҷамӣ бо ман пайваست, ки ӯ аз Озарбойҷон буд ва як бори дигар он мазороти мутабаррикоро дарёфта буд, дуввум қарат бад-он азимат рӯй бад-он ҷониб оварда буд, бад-он мазҳабат ду ракаат намоз бигузоридам ва саҷдаи шукр кардам, ки маро тавфиқ меод то бар азме, ки карда будам, вафо мекардам.

Ба деҳе расидам, ки онро Барват мегуфтанд, он ҷо қабри Уяш ва Шамъун алайҳиссаломро зиёрат кардам ва аз он ҷо ба мағорак расидам, ки онро Домун мегуфтанд, он ҷо низ зиёрат кардам, ки гуфтанд: «Қабри Зулқифл аст алайҳиссалом» ва аз он ҷо ба деҳе дигар расидам, ки онро Аъбилин мегуфтанд ва қабри Худ алайҳиссалом он ҷо буд, зиёрати он дарёфтам. Андар ҳазираи ӯ дарахте ҳартут буд ва қабри Узайраннаби алайҳиссалом он ҷо буд, зиёрати он кардам.

Ва рӯй сӯи ҷануб бирафтам, ба деҳе дигар расидам, ки онро Ҳозира мегуфтанд ва бар ҷониби мағриби ин деҳ даррае буд ва дар он дарра чашмаи об буд покиза, ки аз санг берун меомад ва баробари чашма бар сари санг масҷиде кардаанд ва дар он масҷид ду хона аст аз санг сохта ва сақфи сангин дарзада ва даре кӯчак бар

он чо ниҳода, чунон ки мард ба душворӣ дартавонад рафтан ва ду қабр наздики якдигар он чо ниҳода яке аз они Шуайб алайҳиссалом ва дигаре аз они духтараш, ки зани Мӯсо алайҳиссалом буд. Мардуми он деҳ он масҷиду мазорро таахҳуд некӯ кунанд аз пок доштан ва чароғ ниҳодан ва ғайруху.

Ва аз он чо ба деҳе шудам, ки онро Арбил мегуфтанд ва бар ҷониби қиблаи он деҳ кӯҳе буд ва андар миёни он кӯҳ ҳазирае ва андар он ҳазира чаҳор гӯр ниҳода буд аз они фарзандони Яъқуб алайҳиссалом, ки бародарони Юсуф алайҳиссалом буданд. Ва аз он чо бирафтем, талле дидам, зери он тал ғоре буд, ки қабри модари Мӯсо алайҳиссалом дар он ғор буд, зиёрати он чо дарёфтам ва аз он чо бирафтам, даррае пайдо омад, ба охири он дарра дарёе падида омад кӯчак ва шаҳри Табария бар канори он дарёест. Тӯли он дарё ба қиёс шаш фарсанг ва арзи он се фарсанг бошад ва оби он дарёе хуш бомазза ва шаҳр бар ғарбии дарёест ва ҳама обҳои гармобаҳои шаҳр ва фазлаи обҳо бад-он дарёе меравад ва мардуми он шаҳр ва вилоят, ки бар канори он дарёест, ҳама об аз ин дарёе хӯранд ва шунидам, ки вақте амире бад-ин шаҳр омада буд, фармуд, ки роҳи он палидиҳо ва обҳои палид аз он дарёе боз банданд. Оби дарёе ганда шуд, чунон ки намешоист хӯрдан. Боз фармуд то ҳама роҳи обҳои чиркин, ки дар он чо буд бикушуданд, боз оби дарёе хуш шуд. Ва ин шаҳрро деворе ҳасин аст чунон ки аз лаби дарёе гирифтаанд ва гирди шаҳр гардонида ва аз он тараф, ки дарёест девор надорад ва биноҳои бисёр дар миёни об аст ва замини дарёе санг аст ва манзараҳо сохтаанд ва бар сари устувонаҳо руҳом, ки устувонаҳо дар об аст. Ва дар он дарёе моҳӣ бисёр аст ва дар миёни шаҳр масҷиди одина аст ва бар дари масҷид чашмаест ва бар сари он чашма гармобае сохтаанд ва об чунон гарм аст, ки то ба оби сард наёмезанд, бар худ натавон рехт ва гӯянд он гармобаро Сулаймон бинни Довуд алайҳиссалом сохтааст ва ман дар он гармоба расидам ва андар ин шаҳри Табария масҷидест, ки онро масҷиди Ёсуман гӯянд бо ҷониби ғарбӣ, масҷиде покиза. Дар миёни масҷид дӯконе бузург аст ва бар вай меҳробҳо сохта ва гирд бар гирди он дӯкон дарахти ёсуман нишонда, ки масҷидро

ба он бозхонанд ва равоқест бар ҷониби машриқ, қабри Йӯшаъ бинни Нун дар он ҷост ва дар зери он дӯкон қабри ҳафтод пайғамбар аст алайҳиссалом, ки бани Исроил эшонро куштаанд. Ва сӯи ҷануби шаҳр дарёи Лӯт аст ва он оби талх дорад, яъне дарёи Лӯт, ки аз ҷониби ҷануби Табария ба он чо меравад ва шаҳристони Лӯт аст, аммо ҳеҷ асаре намондааст. Аз шахсе шунидам, ки гуфт: «Дар он дарёи талх, ки дарёи Лӯт аст, чизе мебошад монанди гове аз кафи дарёе фароҳам омада сиёҳ, ки сурати гов дорад ва ба санг мемонад, аммо саҳт нест ва мардум онро баргиранд ва пора кунанд ва ба шаҳрҳо ва вилоятҳо баранд. Ҳар пора, ки аз он дар зери дарахте кунанд, ҳаргиз кирм дар зери он дарахт наҷфтад ва дар он мавзёе беҳи дарахтро зиён нарасонад ва бӯстон аз кирму ҳашароти зери замин ғамӣ набошад», вал-ӯҳдату аларровӣ ва гуфт: «атторон низ бихаранд» ва гӯянд ки кирме дар доруҳо афтад ва онро нақра гӯянд, дафъи он кунанд ва дар шаҳри Табария ҳасир созанд, ки мусаллои намозӣ аз он аст. Ҳамон чо ба панҷ динори мағрибӣ бихаранд ва он чо дар ҷониби ғарбӣ кӯҳест ва бар он кӯҳ пораи санги хора аст, ба хати ибрӣ бар он чо навиштанд, ки ба вақти он китобат сурайё ба сари ҳамал буд ва гӯри Абехурайра он ҷост беруни шаҳр дар ҷониби қибла, аммо касе он чо ба зиёрат натавонад рафтан, ки мардумони он чо шиа бошанд ва чун касе он чо ба зиёрат равад, кӯдакон ғавғо ва ғалаба ба сари он кас баранд ва заҳмат диҳанд ва санг андозанд. Аз ин сабаб ман натавонистам зиёрати он қардан.

Чун аз зиёрати он мавзёе бозгаштам, ба деҳе расидам, ки онро Кафаркана мегуфтанд ва ҷониби ҷануби ин деҳ пуштаест ва бар сари он пушта савмае сохтаанд некӯ ва даре устувор бар он чо ниҳода ва гӯри Юнусаннабӣ алайҳиссалом дар он ҷост ва бар дари савмаа чоҳест ва оби хуш дорад. Чун он зиёрат дарёфтам аз он чо ба Акка омадам ва аз он чо то Акка чаҳор фарсанг буд ва як рӯз дар Акка будем.

Баъд аз он чо бирафтем ва ба деҳе расидем, ки онро Ҳайфо мегуфтанд ва то расидан бад-ин деҳ дар роҳи фаровон буд аз он ки заргарон дар аҷам ба кордоранд ва «реги маккӣ» гӯянд ва ин деҳи Ҳайфо бар

лаби даръёст ва он ҷо нахлистон ва ашҷори бисъёр до-
ранд. Он ҷо киштисозон буданд ва он киштиҳои даръён-
ро он ҷо «ҷудӣ» мегуфтанд.

Аз он ҷо ба деҳе дигар рафтем ба як фарсангӣ, ки
онро Кунайса мегуфтанд. Аз он ҷо роҳ аз даръё бигар-
дид ва ба кӯҳ дар шуд сӯи машриқ. Ва саҳроҳо ва
сангистонҳо буд, ки водии Тамосиҳ мегуфтанд. Чун
фарсанге ду бирафтем, дигар бор роҳ бар канори даръё
афтод ва он ҷо устухони ҳайвоноти баҳрӣ бисъёр ди-
дем, ки дар миёни хоку гил маъҷун шуда буд, ва ҳамчу
санг шуда, азбас мавҷ ки бар он кӯфта буд.

Ва аз он ҷо ба шаҳре расидем ва онро Қайсория хо-
нанд ва аз Акка то он ҷо ҳафт фарсанг буд, шаҳре не-
кӯ бо оби равон ва нахлистон ва дарахтони норинҷ ва
турунҷ. Ва бо рӯи ҳасин ва даре оҳанин ва чашмаҳои
оби равон дар шаҳр ва масҷиди одинае некӯ чунон ки
чун дар соҳати масҷид нишаста бошанд, тамошо ва та-
фарручи даръё кунанд ва хуме рухомин он ҷо буд, ки
ҳамчу сафоли чинӣ онро тунук карда буданд, чунонки
сад ман об дар он ғунҷад.

Рӯзи шанбе салхи шаъбон аз он ҷо бирафтем, ҳама
бар сари «реги маккӣ» мерафтем, миқдори як фарсанг
ва дигар бора дарахтони анҷир ва зайтун бисъёр дидем,
ҳама роҳ аз кӯҳу саҳро. Чун чанд фарсанг бирафтем,
ба шаҳре расидем, ки он шаҳро Кафарсобо ва Кафар-
салом мегуфтанд. Аз ин шаҳр то Рамла се фарсанг буд
ва ҳама роҳ дарахтон буд, чунонки зикр карда шуд.

Рӯзи якшанбе ғурраи рамазон ба Рамла расидем ва
аз Қайсория то Рамла ҳашт фарсанг буд ва он шаҳрис-
тоне бузург аст ва борӯи ҳасин аз сангу гач дорад,
баланд ва қавӣ ва дарвозаҳои оҳанин барниҳода ва аз
шаҳр то лаби даръё се фаранг аст ва оби эшон аз бо-
рон бошад ва андар ҳар сарой ҳавзҳо бошад, ки оби бо-
рон бигиранд ва ҳамеша аз об захира бошад. Дар миё-
ни масҷиди одина ҳавзҳои бузург аст, ки чун пуроб
бошад, ҳар кӣ хоҳад, баргирад. Ва низ даври масҷиди
он қоро сесад гом андар дувист гом масоҳат аст. Бар
пеши суффа навишта буданд, ки понздаҳуми муҳаррами
чаҳорсаду бисту панҷ ин ҷо зилзилае буд қавӣ ва бисъ-
ёр иморат хароб кард, аммо касеро аз мардум халале
нарасид. Дар ин шаҳр рухом бисъёр аст ва бештар са-

роҳо ва хонаҳои мардум мураххам аст, ба такаллуф ва
нақш таркиб карда ва рухомро ба арра мебуранд, ки
дандон надорад ва реги маккӣ дар он ҷо мекунанд ва
арра мекашанд бар тӯли амудҳо на бар арра, чунонки
ҷуб. Аз санг алвоҳ месозанд ва анвоъ ва алвони рухом-
ҳо он ҷо дидам аз муламмаъ ва сабз ва сурх ва сиёҳ
ва сафед ва ҳама лави ва он ҷо навъе анҷир аст, ки беҳ
аз он ҳеҷ ҷо набошад ва аз он ҷо ба ҳама атрофу билод
мебаранд ва ин шаҳри Рамларо ба вилояти Шом ва
Мағриб Фаластин мегӯянд.

Сейўми рамазон аз Рамла бирафтем, ба деҳе раси-
дем, ки Хотун мегуфтанд ва аз он ҷо ба деҳе дигар
рафтем, ки онро Қариятулинаб мегуфтанд. Дар роҳ су-
доб фаровон дидем, ки худрӯй бар кӯҳу саҳро руста
буд. Дар ин деҳ чашмаи оби некӯе хуш дидем, ки аз
санг берун меомад ва он ҷо охурҳо сохта буданд ва
иморат карда аз он ҷо бирафтем рӯй бар боло карда,
тасаввур буд, ки бар кӯҳе меравем, ки чун бар дигар
ҷониб фуру равем, шаҳр бошад. Чун миқдоре боло раф-
тем, саҳрое азим дар пеш омад баъзе санглох ва баъзе
хокнок.

Бар сари кӯҳ шаҳри Байтулмуқаддас ниҳодааст ва
аз Тароблис, ки соҳил аст то Байтулмуқаддас панҷоҳу
шаш фарсанг ва аз Балх то Байтулмуқаддас ҳаштсаду
ҳафтоду шаш фарсанг аст.

Панҷуми рамазони санаи чорсаду сию ҳашт дар Бай-
тулмуқаддас шудем, як соли шамсӣ буд, ки аз хона бе-
рун омада будам ва мудом дар сафар буда, ки ба ҳеҷ
ҷой мақоме ва осоише тамом наёфта будем. Байтулму-
қаддасро аҳли Шом ва он тарафҳо Қудс гӯянд ва аз
аҳли он вилоят касе, ки ба ҳаҷ натавонад рафтан дар
ҳамон мавсим ба Қудс ҳозир шавад ва ба мавқиф би-
истад ва қурбон ид кунад, чунон ки одат аст. Ва сол
бошад ки зиёдат аз бист ҳазор халқ дар авоиلى моҳи
зилҳиҷҷа он ҷо ҳозир шаванд ва фарзандон баранд ва
суннат кунанд ва аз диёри Рум ва дигар буқоъ тарсоён
ва ҷухудони бисъёр он ҷо раванд ба зиёрати калисо ва
куништ, ки он қост ва калисон бузурги он ҷо сифат кар-
да шавад ба ҷои худ. Савод ва рустоқи Байтулмуқад-
дас ҳама кӯҳистон аст. Ҳама кишоварзӣ ва дарахти зай-
тун ва анҷир ва ғайра тамомат бе об аст ва неъматҳои

фаровон ва арзон бошад ва кадхудоён бошанд, ки ҳар як панҷоҳ ҳазор ман равғани зайтун дар чоҳҳо ва ҳавзоҳо пур кунанд ва аз он ҷо ба атрофи олам баранд ва гӯянд ба замини Шом қаҳт набудааст ва аз сиқот шунидам, ки пайғамбарро алайҳиссалому ва салавот ба хоб дид яке аз бузургон, ки гуфтӣ: «Ё пайғамбари худо, маро дар маишат ёри кун!» Пайғамбар алайҳиссалом дар ҷавоб гуфтӣ: «Нону зайти Шом бар ман!»

Акнун сифати шаҳри Байтулмуқаддас қунам: Шаҳрест бар сари кӯҳе ниҳода ва об нест, магар аз борон ва ба рустоқҳо чашмаҳои об аст, аммо ба шаҳр нест. Чӣ шаҳр бар сари санг ниҳода аст ва шаҳри бузург аст, ки он вақт, ки дидем, бист ҳазор мард дар вай буданд. Ва бозорҳои некӯ ва биноҳои олӣ ва ҳама замини шаҳр ба тахтасангҳои фарш андохта ва ҳар кучо кӯҳ будааст ва баландӣ, буридаанд ва ҳамвора карда, чунон ки чун борон борад ҳама замин покиза шуста шавад ва дар он шаҳр санноъ бисъёранд, ҳар гурӯҳеро растае ҷудо бошад ва ҷомеъи он машриқӣ аст ва бори машриқии шаҳр бори ҷомеъ аст, чун аз ҷомеъ бигузари саҳрое бузург аст, азим ҳамвор ва онро Соҳира гӯянд ва гӯянд, ки дашти қиёмат он хоҳад буд ва ҳашир мардум он ҷо хоҳанд кард. Бад-ин сабаб халқи бисъёр аз атрофи олам бад-он ҷо омадаанд ва мақом сохта, то дар шаҳр вафот ёбанд ва чун ваъдаи ҳақ субҳонаҳу ва таоло даррасад ба миодгоҳ ҳозир бошанд. Худоё, дар он рӯз паноҳи бандагон ту бош! Ва афви ту, омин ё раббӣ-лоламин.

Ба канораи он дашт мақбараест бузург ва бисъёр мавозеи бузургвор, ки мардум он ҷо намоз кунанд ва даст ба ҳоҷот бардоранд ва эзид субҳонаҳу ва таоло ҳоҷоти эшон раво гардонад. Аллоҳумма тақаббал ҳоҷатино ва ағфир зунубино ва саййиотино ва арҳамно бираҳматика ё арҳамарроҳимин. Миёни ҷомеъ ва ин дашти Соҳира водиест азим жарф ва дар он водӣ, ки ҳамчун хандақ аст, биноҳои бузург аст бар насақи пешиниён ва гунбаде сангин дидам тарошида ва бар сари хонае ниҳода, ки аз он аҷабтар набошад, то ҳуди онро ҷӣ гуна аз ҷой бардошта бошанд ва дар афвоҳ бувад, ки он хонаи Фиръавн аст ва он водӣ ҷаҳаннам. Пурсидам, ки «Ин лақаб кӣ бар ин мавзеъ ниҳодааст?» Гуфтанд: «Ба

рӯзгори хилофат Умари Хаттоб разияллоҳу анҳу бар он дашти Соҳира лашкаргоҳ бизад ва чун бад-он водӣ нигарист, гуфт: «Ин водӣ ҷаҳаннам аст». Ва мардуми авом чунин гӯянд: «Ҳар кас, ки ба сари он водӣ шавад, овози дӯзahiён шунавад, ки садо аз он ҷо бармеояд». Ман он ҷо шудам, аммо чизе нашунидам. Ва чун аз шаҳр ба сӯи ҷануб ним фарсанге бираванд ва ба нишебӣ фуру раванд, чашман об аз санг берун меояд, онро Айни Салвон гӯянд. Иморати бисъёр бар сари он чашма кардаанд ва оби он ба деҳе меравад ва он ҷо иморати бисъёр кардаанд ва бўстонҳо сохта ва гӯянд: Ҳар кӣ бад-он об сару тан бишӯяд, ранҷҳо ва бемориҳои музмин аз ӯ зони шавад ва бар он чашма вақфҳо бисъёр кардаанд ва Байтулмуқаддасро бемористони нек аст ва вақф бисъёр дорад ва халқи бисъёрро дору ва шарбат диҳанд ва табибон бошанд, ки аз вақф марсум ситонанд ва он бемористон ва масҷиди одина бар канори водии Ҷаҳаннам аст ва чун аз сӯи беруни масҷид он деворро, ки бо водист, бингаранд, сад арш бошад ба сангҳои азим бароварда, чунон ки гилу гач дар миён нест ва аз андаруни масҷид ҳама сари деворҳо рост аст ва аз барои санги саҳра, ки он ҷо будааст, масҷид ҳам он ҷо ниҳодаанд ва ин санги саҳра он аст, ки ҳудои азза ва ҷалла Мӯсо алайҳиссаломро фармуд, то онро қибла созад ва чун ин ҳукм биёмад ва Мӯсо онро қибла кард, бисе назист ва ҳам дар он зудӣ вафот кард, то ба рӯзгори Сулаймон алайҳиссалом, ки чун қибла саҳра буд, масҷид дар гирди саҳра бисохтанд, чунон ки саҳра дар миёни масҷид буд ва меҳробӣ халқ ва то аҳди пайғамбари мо — Муҳаммади Мустафо алайҳиссалоту вассалом ҳам қибла он медонистанд ва намозро рӯй бад-он ҷониб мекарданд, то он гоҳ ки эзиди таборақ ва таоло фармуд, ки қибла хонаи Каъба бошад ва сифати он ба ҷои худ биёяд. Меҳостам то масоҳати ин масҷид бикунам, гуфтам: аввал ҳайъат ва вазъи он некӯ бидонам ва бидам, баъд аз он масоҳат қунам. Муддатҳо дар он масҷид мегаштам ва назора мекардам, пас дар ҷониби шимоли, ки наздики қуббаи Яъқуб алайҳиссалом аст, бар токе навишта дидам дар санг, ки тӯли ин масҷид ҳафтсаду чаҳор арш аст ва арз-саду панҷоҳу панҷ арш ба газӣ малик. Ва газӣ малик он аст, ки ба Хуросон онро

гази шойгон гӯянд ва он як аршу ним бошад чизаке камтар. Замини масҷид фаршсанг аст ва дарзҳо ба ирзир гирифта ва масҷид шарқии шаҳр ва бозор аст, ки чун аз бозор ба масҷид раванд, рӯй ба машриқ бошад. Даргоҳе азим некӯ миқдори сӣ газ иртифоъ дар бист газ арз андом дода баровардаанд ва ду ҷаноҳ бозбурида, даргоҳ ва рӯи ҷаноҳ ва айвони даргоҳ мунаққаш карда ҳама ба миноҳои мулавван, ки дар гач дарнишондаанд, бар нақше ки хостаанд, чунон ки чашм аз дидани он хира монад ва китобате ҳамчунин ба нақши мино бар он даргоҳ сохта ва лақаби султони Миср бар он ҷо навишта, ки чун офтоб бар он ҷо афтад, шуоъ ончунон бошад, ки ақл дар он мутаҳайир шавад ва гуфта баде бас бузург бар сари ин даргоҳ сохта ва аз санг мунҳадам. Ва ду дар ба такаллуф сохта рӯи дарҳо ба биринчи димишқӣ, ки гӯй зари тилло аст, зар даркӯфта ва нақшҳои бисёӣ дар он карда ҳар як понздаҳ газ боло ва ҳашт газ паҳно ва ин дарро Боби Довуд алайҳиссалом гӯянд. Чун аз ин дарраванд, бар дасти рост ду равоқ аст бузург, ҳар як бисту нӯҳ сутуни рухом дорад, бо сарсутунҳо ва наълҳои мураххами мулавван, дарзҳо ба ирзир гирифта, бар сари сутунҳо тоқҳо аз санг зада бе гилу гач бар сари ҳам ниҳода, чунон ки ҳар тоқе ҷаҳор панҷ санг беш набошад ва равоқҳо кашидааст то наздики Мақсура ва чун аз дар дарраванд, бар дасти чап, ки он шимол аст, равоқе дароз кашидааст, шасту ҷаҳор тоқ ҳама бар сари сутунҳои рухом ва дари дигар аст ҳам бар ин девор, ки онро Бобуссақар гӯянд ва дарозии масҷид аз шимол ба ҷануб аст, то чун Мақсура аз он боз буридааст, соҳати мураббаъ омада, ки қибла дар ҷануб афтадааст. Ва аз ҷониби шимол ду дари дигар аст дар паҳлӯи якдигар, ҳар як ҳафт газ арз дар дувоздаҳ газ иртифоъ ва ин дарро Бобуласбот гӯянд ва чун аз ин дар бигузари, ҳам бар паҳнои масҷид, ки сӯи машриқ меравад, боз даргоҳе азим бузург аст ва се дар паҳлӯи ҳам бар он ҷост, ҳамон миқдор, ки Бобуласбот аст ва ҳамаро ба оҳану биринҷ такаллуфот карда, чунон ки аз он некӯтар кам бошад ва ин дарро Бобулабвоб гӯянд, аз он сабаб ки мавозеи дигар дарҳо ҷуфт-ҷуфт аст, магар дар ин се дар аст ва миёни он ду даргоҳ, ки бар ҷониби шимол аст, дар ин равоқ,

ки тоқҳои он бар пилпояҳо аст, қуббаест ва инро ба сугунҳои муртафеъ бардошта ва онро ба қандилҳо ва мусарраҷҳо биёриста ва онро қуббаи Яъқуб алайҳиссалом гӯянд ва он ҷои намози ӯ будааст ва бар паҳнои масҷид равоқест ва бар он девор дарс аст, беруни он дар ду дарвозан сӯфиён аст ва он ҷо ҷоҳон намоз ва меҳробҳои некӯ сохта ва халқе аз мутасаввифа ҳамеша он ҷо муҷовир бошанд ва намоз ҳамон ҷо кунанд, илло рӯзи одина ба масҷид дароянд, ки овози такбир ба эшон бирасад ва бар рукни шимолӣ масҷид равоқе некӯст ва қуббае бузурги некӯ ва бар қубба навиштааст, ки: «Хозо меҳроба Закариё аннабӣ алайҳиссалом» ва гӯянд: Ӯ ин ҷо намоз кардӣ пайваста.

Ва бар девори шарқӣ дар миёнҳои масҷид даргоҳе азим аст, ба такаллуф сохтаанд аз санг мунҳадам, ки гӯй аз санги якпора тарошидаанд, ба боло панҷоҳ газ ва паҳно сӣ газ ва наққошӣ ва наққорӣ карда ва дари некӯ бар он даргоҳ ниҳода, чунонки миёни ҳарду дар ба як пой беш нест ва бар дарҳо такаллуф бисёӣ карда аз оҳан ва биринчи димишқӣ ва ҳалқаҳо ва меҳҳо бар он зада ва гӯянд: ин даргоҳро Сулаймон бини Довуд алайҳиссалом сохтааст аз баҳри падараш ва чун ба даргоҳ — дарраванд рӯй сӯи машриқ аз он ду дар, ончи бар дасти рост аст Бобурраҳмат гӯянд ва дигарро Бобуттабба гӯянд, ин он дар аст, ки эзид субҳонаҳу ва таоло тавбаи Довуд алайҳиссалом он ҷо пазируфт ва бар ин даргоҳ масҷидест нағз, вақте чунон буда, ки даҳлезе ва даҳлезро масҷид сохтаанд ва онро ба анвои фаршҳо биёриста ва худдоми он ҷудоғона бошад ва мардуми бисёӣ он ҷо раванд ва намоз кунанд ва тақарруб ҷӯянд ба худои таборак ва таоло. Бидон, ки он ҷо тавбаи Довуд қабул афтада, ҳама халқ умед доранд ва аз маъсият бозгарданд ва гӯянд Довуд алайҳиссалом пой аз атаба дар андарун ниҳода буд, ки ваҳӣ омад ба башорат, ки эзид субҳонаҳу ва таоло тавбаи ӯ пазируфт, ӯ ҳамон ҷо мақом кард ва ба тоат машғул шуд.

Ва ман, ки Носирам, дар он мақом намоз кардам ва аз худои субҳонаҳу ва таоло тавфиқи тоат ва табарро аз маъсият талабидам, худо ҳама бандагонро тавфиқи он ҷӣ ризон ӯ дар он аст, рӯзӣ кунод ва аз маъсият тавба диҳод ба ҳаққи Муҳаммад ва олиҳит-тоҳирин.

Ва бар девори шарқӣ чун ба гӯшае расад, ки ҷанубӣ аст ва қибла бар зилъи ҷанубист ва пешн девори шимолӣ масҷидест сардоб, ки ба дараҷаҳои бисёӣ фуру боёд шудан ва он бист газ дар понздаҳ бошад ва сақфи сангин бар сутунҳои рухом. Ва маҳди Исо он ҷо ниҳодааст ва он маҳд сангин аст ва бузург, ҷунонки мардум дар он ҷо намоз кунанд ва ман дар он ҷо намоз кардам ва онро дар замин сахт кардаанд, ҷунонки паҷунбад ва он маҳдест, ки Исо ба туфулӣят дар он ҷо буд ва бо мардум сухан мегуфт ва маҳд дар ин масҷид ба ҷои меҳроб ниҳодаанд ва меҳrobi Марьям алайҳиссалом дар ин масҷид аст бар ҷониби машриқ ва меҳrobe дигар аз он Закариё алайҳиссалом дар ин ҷост ва оёти қуръон, ки дар ҳаққи Закариё ва Марьям омадааст, низ бар он меҳробҳо навиштаанд.

Ва гӯянд мавлиди Исо алайҳиссалом дар ин масҷид буда, санге аз ин сутунҳо нишонии ду ангушт дорад, ки гӯй касе ба ду ангушт онро гирифтааст. Гӯянд ба вақти вазъи ҳама Марьям он сутунро ба ду ангушт гирифта буд ва ин масҷид маъруф аст ба Маҳди Исо алайҳиссалом. Ва қандилҳои бисёӣ биринчин ва нуқрагин овехта, ҷунонки ҳама шабҳо сӯзад. Ва чун аз дари ин масҷид бигузари ҳама бар девори шарқӣ, чун ба гӯшани масҷиди бузург расанд, масҷиде дигар аст азим, неқӯ дубора бузургтар аз масҷиди Маҳди Исо ва онро Масҷидулақсо гӯянд ва он аст, ки худои азда ва ҷалла Мустафоро салаллоҳи алайҳи вассалом шаби меъроҷ аз Макка он ҷо овард ва аз он ҷо ба осмон шуд, ҷунонки дар қуръон онро ёд кардааст: «Субҳона-л-лази исро би абдиҳи лайлан мин-ал-масҷидилҳарома ила-л-масҷидалақсо» (ал-оят) ва он ҷоро иморате ба тақаллуф кардаанд ва фаршҳои покиза афганда ва ходимони ҷудогона истода, ҳамеша хидмати онро кунанд.

Ва чун ба девори ҷанубӣ боз гарди, аз он гӯша миқдори дувист газ пӯшиш нест ва соҳат аст ва пӯшиши масҷиди бузург, ки мақсура дар ӯст, бар девори ҷанубӣ аст ва ғарбӣ. Ин пӯшишро ҷаҳорсаду бист арш тӯл аст, дар саду панҷоҳ арш арз ва дувисту ҳаштод сутуни рухомӣ аст ва бар сари устувонаҳо тоқе аз санг дарзада ва ҳама сару тани сутунҳо мунаққаш аст ва дарзҳоро ба ирзир гирифта, ҷунонки аз он маҳкамтар натавонад

буд ва миёни ду шаш газ аст, ҳама фарш руҳони мулавлан андохта ва дарзҳоро ба ирзир гирифта ва мақсура бар васати девори ҷанубӣ аст бисёӣ, бузург ҷунонки шонздаҳ сутун дар он ҷост.

Ва қуббае низ азим, бузурги мунаққаш ба мино, ҷунонки сифат карда омад ва дар он ҷо ҳасирҳои мағрибӣ андохта ва қандилҳо ва мусарриҷҳо ҷудо-ҷудо ба силаҳо овехтааст. Ва меҳrobe бузург сохтаанд, ҳама мунаққаш ба мино ва ду ҷониби меҳроб ду амуди рухом аст ба ранги ақиқи сурх ва тамомати изораи мақсура руҳомҳои мулавлан ва бар дасти рост меҳrobi Маовия аст ва бар дасти чап меҳrobi Умар аст разияллоҳу анҳу ва сақфи ин масҷид ба ҷӯб пӯшидааст мунаққаш ва мутақаллиф ва бар дару девори мақсура, ки бо ҷониби соҳат аст, понздаҳ даргоҳ аст ва дарҳои ба тақаллуф бар он ҷо ниҳода ҳар як даҳ газ улув, дар шаш газ арз, даҳ аз он ҷумла бар он девор, ки ҷорсаду бист газ аст ва панҷ бар он ки саду панҷоҳ газ аст. Ва аз ҷумлаи он дарҳо яке биринҷӣ беш аз ҳад ба тақаллуф ва неқӯ сохтаанд, ҷунон ки гӯй заррин аст, ба сими сӯхта нақш карда ва номи Маъмуни халифа бар он ҷост. Гӯянд Маъмун аз Бағдод фиристодааст ва чун ҳама дарҳо боз кунанд, андаруни масҷид равшан шавад, ки гӯй соҳати бесақф аст. Аммо вақте ки боду борон бошад ва дарҳо боз накунанд, равшанӣ аз равшанҳо бошад ва бар ҷаҳор ҷониби ин пӯшиш аз онҳо ҳар шаҳре аз шаҳрҳои Шом ва Ироқ сандуқҳост ва мучовирон нишаста, ҷунонки андар масҷиди Ҳаром аст ба Макка шаррафаҳуллоҳу таоло. Ва аз беруни пӯшиш бар девори бузург, ки зикр рафт, равоқест ба чиҳилу ду тоқ ва ҳама сутунҳош аз руҳони мулавлан ва ин равоқ бо равоқи мағрибӣ пайваста аст ва дар андаруни пӯшиш ҳавзе дар замин аст, ки чун сар ниҳода бошад, бо замин муставӣ бошад ҷиҳати об то чун борон ояд, дар он ҷо равад ва бар девори ҷанубӣ дарест ва он ҷо мутаваззост ва об, ки агар касе мӯҳтоҷи вузӯӣ шавад, дар он ҷо равад ва таҷдиди вузӯ кунад, ҷи агар аз масҷид берун шавад, ба намоз нарасад ва намоз ғавт шавад аз бузургии масҷид. Ва ҳама пушти бомҳо ба ирзир андуда бошад ва дар замини масҷид ҳавзҳо ва обгирҳо бисёӣ аст, дар замин бурида, ҷи масҷид ба якбор бар сари санг аст, ҷунонки

ҳарчанд борон биборад, ҳеҷ об берун наравад ва талаф нашавад: ҳама дар обгирҳо равад ва мардум бармедоранд ва новадонҳо аз ирзир сохта, ки об бад-он фуруда ояд ба ҳавзҳои сангин дар зери новадонҳо ниҳода, сӯроҳе дар зери он ки об аз он сӯроҳ ба маҷро равад ва ба ҳавз расад мулаббас ношуда ва осеб ба вай нарасида. Ва дар се фарсанги шаҳр обгире дидам азим, ки обҳо, ки аз кӯҳ фуруда ояд, дар он ҷо ҷамъ шавад ва онро роҳ сохта, ки ба ҷомен шаҳр равад ва дар ҳама шаҳр фароҳии об дар ҷомеъ бошад. Аммо дар ҳама сӯроҳи ҳавзҳои об бошад аз оби борон, ки он ҷо ҷуз оби борон нест ва ҳар кас оби бони худ гирад. Ва гармобахи ва ҳар ҷи бошад ҳама аз оби борон бошад. Ва ин ҳавзҳои ки дар ҷомеъ аст, ҳаргиз мӯҳтоҷи иморат набошад, ки санги хора аст.

Ва агар нақше ё сӯроҳе буда бошад чунон маҳкам кардаанд, ки ҳаргиз хароб нашавад ва чунин гуфтанд, ки ибро Сулаймон алайҳиссалом кардааст ва сарҳавзҳои чунон аст, ки чун танӯре ва сарҷоҳе сангин аст бар сари ҳар ҳавзае, то ҳеҷ чиз дар он наҷфтад. Ва оби он шаҳр аз ҳама обҳо хуштар аст ва поктар ва агар андак боро-не биборад, то ду-се рӯз аз новадонҳо об медавад, чунонки ҳаво софӣ шавад ва асар намонад, ҳанӯз қатароти борон ҳамечакад.

Гуфтам, ки шаҳри Байтулмуқаддас бар сари кӯҳест ва замини ҳамвор нест, аммо масҷидро замин ҳамвор ва муставӣ аст. Ва аз берун масҷид ба нисбати мавзевъ ҳар кучо нишеб аст аз он ки пай бар замини нишеб ниҳодаанд ва ҳар кучо фароз аст, девор кӯтоҳтар аст. Пас бад-он мавзевъ, ки шаҳр ва маҳаллаҳо дар нишеб аст, масҷидро дарҳост, ки ҳамчунон ки нақб бошад, буридаанд ва ба соҳати масҷид берун оварда ва аз он дарҳо якеро Бобуннабӣ алайҳиссалоту вассалом гуянд ва ин дар аз ҷониби қибла, яъне ҷануб аст ва ибро чунон сохтаанд, ки даҳ газ паҳно дорад ва иртифои ба нисбати дараҷот ҷо панҷ газ улув дорад, яъне сақфи ин мамар дар ҷоҳи бист газ улув аст. Ва бар пушти он пӯшиши масҷид аст ва он мамар чунон маҳкам аст, ки биное бад-он узмо бар пушти он сохтаанд ва дар ӯ ҳеҷ асар накарда ва дар он ҷо сангҳо ба кор бурдаанд, ки ақд қабул накунад, ки қуввати башарӣ бад-он расад,

ки он сангро нақд ва таҳвил кунад ва мегӯянд, он иморатро Сулаймон бинни Довуд алайҳиссалом кардааст ва пайғамбари мо алайҳиссалавоту вассалом дар шаби меъроҷ аз он раҳгузар дар масҷид омад ва ин боб бар ҷониби роҳи Макка аст ва ба наздики дар бар девор ба андозаи сипаре бузург бар санг нақшест.

Гӯянд, ки Ҳамза бинни Абдулмутталиб амми расул алайҳиссалом он ҷо нишастааст, сипаре бар дӯш баста, пушт бар он девор ниҳода ва он нақши сипари ўст. Ва бар ин дари масҷид, ки ин мамар сохтаанд, даре ба думисроъ бар он ҷо нишонда, девори масҷид аз берун қариб панҷоҳ газ иртифои дорад ва ғараз аз сохтани ин дар он будааст, то мардуми он маҳалларо, ки ин зилъи масҷид бо он ҷост, ба маҳаллаи дигар набояд шуд, чун дарҳоҳанд рафт ва бар дари масҷид аз дасти рост санге дар девор аст болон он понздаҳ арш, арз ҳамчунин. Дар ин масҷид аз ин бузургтар ҳеҷ санге нест, аммо сангҳои ҷаҳор газ ва панҷ газ бисёр аст, ки бар девор ниҳодаанд аз замин ба сию чихил газ баландӣ. Ва дар паҳнои масҷид дарест машриқӣ, ки онро Бобульайн гӯянд, ки чун аз ин дар берун раванд ва ба нишебӣ фуру раванд, он ҷо чашмаи Салвон аст. Ва даре дигар аст ҳамчунин дар замин бурда, ки онро Бобулхитта гӯянд ва чунин гӯянд, ки ин дар он аст, ки худон азза ва ҷалла бани Исроилро бад-ин дар фармуд дар рафтан ба масҷид. Қавлуҳи таоло: «Удхулул-боба сичҷадан ва қулу хиттата нағфирлакум хатоёкум ва саназидулмӯҳсинин.» Ва даре дигар аст ва онро Бобуссакина гӯянд ва дар даҳлези он масҷидест бо меҳробҳои бисёр ва дари аввалаш бастааст, ки касе дарнатавон шуд. Гӯянд, тобути Сакина, ки эзид таборак ва таоло дар қуръон ёд кардааст, он ҷо ниҳодааст, ки фариштагон баргирифтанд. Ва ҷумла дарҳои Байтулмуқаддас зеру болои нӯҳ дар аст, ки сифат кардаам.

Сифати дӯкон, ки миёни соҳаи ҷомеъ аст ва санги саҳра, ки пеш аз зуҳури ислом он қибла будааст. Бар миёни он дӯконе истодааст ва он дӯкон аз баҳри он кардаанд, ки Саҳра баланд будааст ва натавониста, ки онро ба пӯшиш дароваранд. Ин дӯкон асос ниҳодаанд Сесаду сӣ арш дар сесада арш, иртифои он дувоздаҳ газ саҳни он ҳамвор ва некӯ ба санги руҳом ва деворҳои

ҳамчунин, дарзҳои он ба ирзир гирифта ва ҷаҳор сӯи он ба тахтасангҳои руҳом ҷамчун ҳазира карда ва ин дӯкон чунон аст, ки ҷуз бад-он роҳҳо, ки ба ҷиҳати он сохтаанд, ба ҳеҷ ҷои дигар бар он ҷо натавон шуд. Ва чун бар дӯкон раванд, бар бони масҷид мушриф бошанд. Ва ҳавзе дар миёни ин дӯкон дар зери замин сохтаанд, ки ҳама боронҳо, ки бар он ҷо борад, оби он ба маҷройҳо дар ин ҳавз равад. Ва оби ин ҳавз аз ҳама обҳо, ки дар ин масҷид аст, покизатар ва хуштар аст. Ва ҷаҳор қубба дар ин дӯкон аст, аз ҳама бузургтар қуббаи Саҳра аст, ки он қибла будааст.

СИФАТИ ҚУББАИ САҲРА

Бинои масҷид чунон ниҳодааст, ки дӯкон ба миёни соҳат омада ва қуббаи Саҳра ба миёни дӯкон ва Саҳра ба миёни қубба ва ин хонаест мусаммани рост, чунонки ҳар зилъе аз ин ҳаштгона сию се арш аст ва ҷаҳор дар бар ҷаҳор ҷониби он ниҳода, яъне машриқӣ ва мағрибӣ ва шимолӣ ва ҷанубӣ ва миёни ҳар ду дар зилъест ва ҳама девор ба санги тарошида кардаанд миқдори бист арш ва Саҳраро ба миқдори сад давр бошад ва на шакли рост дорад, яъне мураббаъ ё мудаввар, бал санге муносибандом аст чунонки сангҳои кӯҳӣ ва ба ҷаҳор ҷониби Саҳра ҷаҳор сутун бино кардаанд мураббаъ ба болои девори хонаи мазкур ва миёни ҳарду сутуни аз ҷаҳоргона, ҷуфте устувонаи руҳом қоим карда ҳама ба болои он сутунҳо ва бар сари он дувоздаҳ сутун ва устувона бунёди гунбадест, ки Саҳра дар зери он аст ва дар саду бист арш бошад ва миёни девори хона ва ин сутунҳо ва устувонаҳо, яъне он ҷи мураббаъ аст ва бино кардаанд сутун мегӯям ва он ҷи тарошида ва аз як пора санг сохта мудаввар, онро устувона мегӯям. Акнун миёни ин сутунҳо ва девори хона шаш сутуни дигар бино кардааст, аз сангҳои мунҳадам ва миёни ҳар ду сутун се амуди руҳоми мулавлан ба қисмати рост ниҳода, чунонки дар сафи аввал миёни ду сутун ду амуд буд, ин ҷо миёни ду сутун се амуд аст ва сари сутунҳоро ба ҷаҳор шох карда, ки ҳар шохе пояи тоқест

ва бар сари амуде ду шох, чунонки бар сари амуде пояи ду тоқ ва бар сари сутуне пояи ҷаҳор тоқ афтодааст, он вақт ин гунбади азим бар сари ин дувоздаҳ сутун, ки ба Саҳра наздик аст.

Чунон аст, ки аз фарсанге бингарӣ, он қубба чун сари кӯҳе пайдо бошад, зеро ки аз бунӣ гунбад то сари гунбад сӣ арш бошад ва бар сари бист газ девор ва сутун ниҳодааст, ки он девори хона аст ва хона бар дӯкон ниҳодааст, ки он дувоздаҳ газ иртифоъ дорад, пас аз замини соҳати масҷид то сари гунбад шасту ду газ бошад. Ва бому сақфи ин хона ба наҷҷорат пӯшидааст ва бар сари сутунҳо ва амудҳо ва девор ба санъате, ки мисли он кам афтад. Ва Саҳра миқдори болои марде аз замин бартар аст ва ҳазирае аз руҳом бар гирди ӯ кардаанд, то даст ба вай нарасад. Ва Саҳра санге кабудранг аст ва ҳаргиз касе пой бар он наниҳодааст. Ва аз он сӯ, ки қибла аст, як ҷои нишебӣ дорад ва чунон аст, ки гӯӣ бар он ҷо касе рафтааст ва пояш бад-он санг фуру рафтааст, чунонки гӯӣ гили нарм буда, ки нишони ангуштони пой дар он ҷо бимондааст ва ҳафт пай чунин буриш аст. Ва чунон шунидам, ки Иброҳим алайҳиссалом он ҷо будааст ва Исҳоқ алайҳиссалом кӯдак будааст бар он ҷо рафта ва он нишони пой ӯст ва дар он хонаи Саҳра ҳамеша мардум бошанд аз мучовирон ва обидон. Ва хона ба фаршҳои некӯ биёристаанд аз абрешим ва гайра. Ва аз миёни хона бар сари Саҳра қандиле нуқра баровехтааст ба силсилаи нуқрагин ва дар ин хона бисъёр қанодили нуқра аст, бар ҳар яке навишта, ки вазни он чанд аст ва он қандилҳоро султони Миср сохтааст. Чунончи ҳисоб мегирифтам, якҳазор ман нуқраолот дар он ҷо буд. Шамъе дидам ҳамон ҷо бас бузург чунонки ҳафт арш дарозии ӯ буд, ситабрӣ се шибр чун кофури зубоҷӣ ва ба анбар сиришта буд. Ва гуфтанд, ҳар сол султони Миср бисъёр шамъ бад-он ҷо фириштад ва яке аз онҳо ин бузург бошад ва номи султон ба зар бар он ҷо навишта ва он ҷоест, ки саввӯм хонаи ҳудои субҳонаҳу ва таоло аст, ҷи миёни уламои дин маъруф аст, ки ҳар намозе, ки дар Байтулмуқаддас гузоранд ба бисту панҷ ҳазор намоз қабул афтад ва он ҷи ба Мадина кунанд, ҳар намозе ба панҷоҳ ҳазор намоз шуморанд ва он ҷи ба Макка гузоранд ба садҳазор намоз қабул аф-

тад. Худо ҳама бандагони худро тавфиқи дарёёфти он рӯзӣ кунод.

Гуфтам, ки бомҳо ва пушти гунбадҳо ба ирзир андудаанд ва ба ҷаҳор ҷониби хона дарҳое бузург бар ниҳодааст ду мисроъ аз ҷӯби соҷ ва он дарҳо пайваста баста бошад. Ва баъд аз ин хона қуббаест, ки онро қуббаи силсила гӯянд ва он он аст, ки Довуд алайҳиссалом он ҷо овехтааст, ки ғайр аз худованди ҳақро даст бад-он нарасидӣ ва золим ва ғасибро даст бад-он нарасидӣ ва ин маънӣ наздики уламо машҳур аст ва он қубба бар сари ҳашт амуди рухом аст ва шаш сутуни сангин ва ҳама ҷавониби қубба кушодааст, илло ҷониби қибла, ки то сарбаста аст ва меҳроби некӯ дар он ҷо сохта ва бар ин дӯкон қуббае дигар аст, бар ҷаҳор амуди рухом ва онро низ ҷониби қибла бастааст, меҳроби некӯ бар он сохта, онро қуббаи Ҷабраил гӯянд ва фарш дар ин гунбад нест, балки заминаш худӣ санг аст, ки ҳамвор кардаанд. Гӯянд шаби меъроҷ Буроқро он ҷо овардаанд, то пайғамбар руқуб кард. Ва аз паси он қуббае дигар аст, ки онро қуббаи расул гӯянд. Миёни ин қубба ва қуббаи Ҷабраил бист арш бошад ва ин қубба низ бар ҷаҳор сутуни рухом аст ва гӯянд, шаби меъроҷ расул алайҳиссалом аввал ба қуббаи Саҳра намоз кард ва даст бар Саҳра ниҳод ва чун берун меомад. Саҳра аз барон ҷалолати ӯ бархост ва расул алайҳиссалоту вассалом даст бар Саҳра ниҳод, то боз ба ҷои худ шуд ва қарор гирифт ва ҳанӯз он нима муаллақ аст ва расул саллаллоҳи алайҳивассалом аз он ҷо ба он қубба омад, ки бад-ӯ мансуб аст ва бар Буроқ нишаст ва таъзими ин қубба аз он аст. Ва дар зери Саҳра ғорест бузург, чунончи ҳамеша шамъ дар он ҷо афрӯхта бошад ва гӯянд чун Саҳра ҳаракат ба хоستان кард, зераш ҳолӣ шуд ва чун қарор гирифт, ҳамчунон бимонд.

СИФАТИ ДАРАҶОТИ РОҲИ ДҶОҶОН. КИ БАР СОҲАТИ ҶОМЕЪ АСТ

Ба шаш мавзёи роҳ бар дӯкон аст ва ҳар якеро номест, аз ҷониби қибла ду роҳест, ки ба он дараҷаҳо барраванд, ки чун бар миён ҷои зилъи дӯкон биистанд, яке аз он дараҷот бар дасти рост бошад. Мақомуннабӣ

алайҳиссалом гӯянд ва онро, ки бар дасти чап бувад, мақоми Ғӯрӣ гӯянд. Ва Мақомуннабӣ аз он гӯянд, ки шаби меъроҷ пайғамбар алайҳиссалоту вассалом бар он дараҷот бар дӯкон рафтааст ва аз он ҷо дар қуббаи Саҳра рафта. Ва роҳи Ҳиҷоз низ бар он ҷониб аст. Акнун ин дараҷотро паҳной бист арш бошад, ҳама дараҷаҳо аз санги тарошида мунҳадам, чунончи ҳар дараҷа як пора ё ду пора санг аст мураббаъ бурида ва чунон тартиб сохта, ки агар хоҳанд, бо сутур ба он ҷо бартавонанд шуд. Ва бар сари дараҷот ҷаҳор сутун аст аз санги руҳи сабз, ки ба зумуррад шабеҳ аст, илло бар он ки бар ин руҳомҳо нуқта бисъёр аст аз ҳар ранг ва болои ҳар амуде аз ин даҳ арш бошад ва ситабрӣ чандон ки дар оғӯши ду мард ғунҷад ва бар сари ин ҷаҳор амуд се тоқ задааст, чунончи яке муқобили дар ва ду бар ду ҷониб. Ва пушти тоқҳо рост карда ва инро шурфа ва кунгура барниҳода, чунончи мураббаъи менамояд. Ва ин амудҳо ва тоқҳоро ҳама ба зар ва мино мунаққаш кардаанд, чунон ки аз он хубтар набошад. Ва дорофазини дӯкон ҳама санги руҳи сабзи мунаққаш аст ва чунон аст, ки гӯӣ бар марғзор гулҳо шукуфта аст. Ва мақоми Ғӯрӣ чунон аст, ки бар як мавзёи се дараҷа бастааст, яке муҳозини дӯкон ва ду бар ҷониб дӯкон, чунон ки аз се ҷой мардум барраванд ва аз он ҷо низ бар се дараҷа ҳамчунон амудҳо ниҳодааст ва тоқ бар сари он зада ва шурфа ниҳода ва дараҷот ҳам бад-он тартиб, ки он ҷо гуфтам, аз санг тарошида, ҳар дараҷа ду-се пора санги тӯлонӣ ва бар пеши айвон навишта ба зар ва китобан латиф, ки «Амира биҳи ал-амирин Лайсуддавла Нӯштегини ғӯрӣ» ва гуфтанд, ин Лайсуддавла бандаи султони Миср буда ва ин роҳҳо ва дараҷот вай сохтааст. Ва ҷониби мағрибии дӯкон ҳам ду ҷойгоҳ дараҷаҳо бастааст ва роҳ карда ҳамчунон ба такаллуф, ки шарҳи дигарҳоро гуфтам. Ва бар ҷониби машриқӣ ҳам роҳест, ҳамчунон ба такаллуф сохта ва амудҳо зада ва тоқ сохта ва кунгура барниҳода, онро мақоми шарқӣ гӯянд. Ва аз ҷониби шимоли роҳест аз ҳама олитар ва бузургтар ва ҳамчунон амудҳо ва тоқҳо сохта ва онро мақоми шомӣ гӯянд.

Ва тақдир кардам, ки бад-ин шаш роҳ, ки сохтаанд, сад ҳазор динор харҷ шуда бошад ва бар соҳати мас-

қид на бар дўкон қоест, чандонки масҷиди кўчак бар қониби шимоли, ки онро чун ҳазира сохтаанд, аз санг тарошида ва девори ӯ ба болои марде беш бошад ва онро меҳробии Довуд гўянд ва наздики ҳазира сангест ба болои марде, ки сари ваї чунон аст, ки зилўи кўчактар аз он мавзеъ афтад, санги ноҳамвор ва гўянд, ин курсии Сулаймон будааст ва гуфтаанд, ки Сулаймон бар он қо нишастӣ, бад-он вақт, ки иморати масҷид ҳамекарданд, ин маъний дар қомеи Байтулмуқаддас дида будам ва тасвир карда ва ҳамон қо бар рўзнома, ки доштам, таълиқ зада. Аз наводир ба масҷиди Байтулмуқаддас дарахти ҳур дидам.

Пас аз Байтулмуқаддас зиёрати Иброҳими Халил ар-Раҳмон алайҳиссалавоту вассалом азм кардам.

Чоршанбеи гурраи зилқаъдаи санаи чаҳорсаду сию ҳашт. Ва аз Байтулмуқаддас то он қо ки он машҳад аст, шаш фарсанг аст ва роҳ сўи қануб меравад ва бар роҳ деҳаҳои бисъёр аст ва заръ ва боғ бисъёр аст ва дарахтони бе об аз ангур ва зайтун ва самоқи худрўй ниҳоят надорад. Ба ду фарсанги шаҳр чаҳор деҳ аст ва он қо чашмаест ва боғ ва басотини бисъёр ва онро Фародис гўянд хушии мавзеъро. Ва ба як фарсангии шаҳри Байтулмуқаддас тарсоёнро қоест, ки онро азим бузург медоранд ва ҳамеша қавме он қо муҷовир бошанд ва зоирон бисъёр расанд ва онро Байтуллаҳм гўянд ва тарсоён он қо қурбон кунанд ва аз Рум он қо бисъёр оянд ва ман он рўз, ки аз шаҳр биёмадам, шаб он қо будам.

СИФАТИ ХАЛИЛ САЛАВОТУЛЛОҲУ АЛАЙХ

Аҳли Шом ва Байтулмуқаддас ин машҳадро Халил гўянд ва номи деҳ нагўянд, номи деҳ Матлун аст ва бар ин машҳад вақф аст бо бисъёр деҳаҳои дигар. Ва бад-ин деҳ чашмаест, ки аз санг берун меояд обаке андак ва роҳе даври қўй бурида ва онро наздики деҳ берун оварда ва аз беруни деҳ ҳавзе сохтаанд сарпўшида, он обро дар он ҳавз ҳамегиранд то талаф нашавад, то мардуми деҳ ва зоиронро кифоф бошад. Машҳад бар канори деҳ аст аз сўи қануб ва он қо қануби машриқӣ бошад.

Машҳад чаҳор деворест аз санги тарошида сохта ва ба болои он ҳаштод арш, дар паҳно чихил арш, иртифон девор биست арш сардевор ду арш суконат дорад ва меҳробу мақсура кардааст. Аз паҳнои ин иморат ва дар мақсура меҳробҳои некӯ сохтаанд. Ва ду гўр дар мақсура ниҳодааст, чунонки сарҳои эшон аз сўи қибла аст ва ҳар ду гўр аз сангҳои тарошида ба болои марде баровардаанд. Он ки бар дасти рост аст, қабри Исҳоқ бини Иброҳим аст ва дигар аз он занӣ ўст алайҳиссалом. Миёни ҳарду гўр миқдори даҳ арш бошад. Ва дар ин машҳад заминро деворро ба фаршҳои қиматӣ ва ҳасирҳои мағрибӣ ораста, чунонки аз дебо некўтар бувад ва мусаллон намозни ҳасир дидам он қо, ки гуфтанд, амиралҷуюш, ки банди султони Миср аст, фиристодааст. Гуфтанд, он мусалло дар Миср ба сӣ динор зари мағрибӣ хариданд, ки агар он миқдор дебои румӣ будӣ, бад-он баҳо наярзидӣ ва мисли он ҳеҷ қое надидам. Чун аз мақсура берун раванд, ба миёни соҳати машҳад ду хона аст, ҳар ду муқобили қибла он чи бар дасти рост, андар он қабри Иброҳими Халил салавотуллоҳи алайҳ ва он хонае бузург аст ва дар андаруни он хонае дигар аст, ки ӯ барнатавонад гашт ва чаҳор дарича дорад, ки зоирон гирди хона менигаранд ва аз ҳар дарича қабрро мебинанд. Ва хонаро заминро девор дар фаршҳои дебо гирифтааст. Ва гўре аз санг бароварда ба миқдори се газ ва қандилҳо ва чароғдонҳои нуқрагин бисъёр овехта ва он хонаи дигар, ки бар дасти чапи қибла аст, андар он гўри Сора аст, ки занӣ Иброҳим алайҳиссалом буд. Ва миёни ҳарду хона раҳгузаре, ки дари ҳар ду хона дар ин раҳгузар аст чун даҳлезе ва он қо низ қанодил ва мисриҷаҳои бисъёр овехта ва чун аз ин ҳар ду хона бигузаранд, ду гўрхонаи дигар аст, наздики ҳам, бар дасти рост қабри Яъқуб алайҳиссалом аст ва аз дасти чап гўрхонаи занӣ Яъқуб аст ва баъд аз он хонаҳост, ки зиёфатхонаҳои Иброҳим будааст ва дар ин машҳад шаш гўр аст ва аз ин чор девор берун нишебӣ аст ва аз он қо гўри Юсуф бини Яъқуб аст. Гунбаде некӯ сохтаанд ва гўри сангин карда ва бар он қониб, ки саҳрост, миёни гунбади Юсуф ва ин машҳад мақбараи азим кардаанд ва аз бисъёри қоҳо мурдари бад-он қо овардаанд ва дафн карда. Ва бар

боми мақсура, ки дар машҳад аст, хучраҳо сохтаанд меҳмонро, ки он ҷо расанд ва аз ҷо авқоф бисъёр бошад, аз деҳҳо ва мустағиллот дар Байтулмуқаддас ва он ҷо ағлаб ҷав бошад ва гандум андак бошад ва зайтун бисъёр бошад, меҳмонон ва мусофирон ва зоиронро нон ва зайтун диҳанд, он ҷо мадорҳо бисъёр аст, ба астар ва гов ҳама рӯз орд кунанд ва қанзакон бошанд, ки ҳама рӯз нон пазанд ва нонҳои эшон ҳар яке як ман бошад, ҳар гоҳ он ҷо расад, ўро ҳар рӯз як гирда нон ва косае адас ба зайт пухта диҳанд ва мавиз низ диҳанд. Ва ин одат аз рӯзгори Халилурраҳмон алайҳиссалом то ин соат бар қоида монда ва рӯзе бошад, ки понсад қас он ҷо бирасанд ва ҳамаро он зиёфат муҳайё бошад.

Гӯянд аввал ин машҳадро дар насохта буданд ва ҳеҷ қас дар натавонистӣ рафтаи илло аз айвон, аз беруни зиёрат карданд. Чун Маҳдӣ ба мулки Миср бинишаст, фармуд, то онро дар бикушоданд ва олатҳои бисъёр биниҳоданд ва фаршу тарҳи иморат бисъёр карданд. Ва дари машҳад бар миёни девори шимолӣ, чунонки аз замин ба ҷаҳор газ, болост ва аз ҳар ду ҷониб дараҷоти сангин сохтаанд, ки ба як ҷониб барраванд ва ба дигар ҷониб фуру раванд ва дари оҳанини кӯчак бар он ҷо нишондааст.

Пас ман аз ин ҷо ба Байтулмуқаддас ва аз Байтулмуқаддас пиёда бо ҷамъе, ки азми сафари Хиҷоз доштанд бирафтам, далел марде ҷалд ва пиёдараве неку буд, ўро Абӯбакри Ҳамадонӣ мегуфтанд. Ба нимаи зиёдаи санаи ҷаҳорсаду сию ҳашт аз Байтулмуқаддас бирафтам. Се рӯзро ба ҷое расидем, ки онро Аръаз мегуфтанд ва он ҷо низ оби равон ва ашқор буд, ба манзиле дигар расидем, ки онро Водийилқурро мегуфтанд, ба манзили дигар расидем, ки аз он ҷо ба даҳ рӯз ба Макка расидем ва он сол қофила аз ҳеҷ тараф наёмад ва таом намеёфт, пас ки ба Сиккатулъатторайн фуруда омадам, баробари Бобуннабӣ алайҳиссалом рӯзи душанбе ба Арафот будем, мардум пурхатар буданд аз араб. Чун аз Арафот бозгаштам, ду рӯз ба Макка бинистодам ва ба роҳи Шом бозгаштам сӯи Байтулмуқаддас.

Панҷӯми муҳаррами санаи ҷаҳорсаду сию нӯҳи ҳаҷи ҳолия ба Қудс расидем. Шарҳи Макка ва ҳаҷи ин ҷо зикр накардам, то ба ҳаҷҷи охири ба шарҳ бигӯям.

Тарсоёнро ба Байтулмуқаддас калисоест, ки онро Байъатулкумома гӯянд ва онро азим бузург доранд ва ҳар сол аз Рум халқи бисъёр он ҷо оянд ба зиёрат. Ва маликуррум низ ниҳон биёмад чунон ки қас надонад. Ва ба рӯзгоре, ки азими Миср ал-Ҳокимбиамруллоҳ буд, қайсари Рум он ҷо омада буд. Ҳоким аз он хабар дошт, рикобдоре аз он худ наздики ӯ фиристод ва нишон дод, ки: «бад-он хуллият ва сурат марде дар ҷомеи Байтулмуқаддас нишастааст, наздики вай рав, бигӯй, ки Ҳоким маро наздики ту фиристодааст ва мегӯяд, то зан набарӣ, ки ман аз ту хабар надорам. Аммо эмин бош, ки ба ту ҳеҷ қасд нахоҳам кард». Ва ҳам Ҳоким фармуд, то он калисоро ғорат карданд ва биканданд ва хароб карданд ва муддате хароб буд. Баъд аз он қайсар расулони фиристод ва ҳадоё ва хидматҳои бисъёр кард ва сулҳ таълабид ва шафоат кард, то иҷозати иморати калисо доданд ва боз иморат карданд ва ин калисо ҷои васеъ аст, чунон ки ҳаштҳазор одамиро дар он ҷо бошад, ҳама ба тақаллуфи бисъёр сохта аз руҳони рангин ва наққошӣ ва тасвир ва калисоро аз андарун ба дебоҳи румӣ пироста ва мусаввар карда ва бисъёр зару тилло бар он ҷо ба кор бурда ва сурати Исо чанд ҷо сохта, ки бар ҳаре нишаста, ва сурати дигар анбиё чун Иброҳим ва Исмоил ва Исҳоқ ва Яқуб ва фарзандони ӯ алайҳиссалом бар он ҷо карда ва ба рағғани сандарус ба духун карда ва ба андозаи ҳар сурате обғинаи рақиқ сохта ва бар рӯи суратҳо ниҳода, азим шаффоф, чунонки ҳеҷ ҳиҷоби сурат нашудааст ва онро ҷиҳати гарду ғубор кардаанд, то бар сурат нанишинад ва ҳар рӯз он обғинаҳоро ходимон пок кунанд. Ва ҷуз ин чанд мавзеи дигар аст, ҳама ба тақаллуф, чунон ки агар шарҳи он навишта шавад, ба татвил анҷомад. Дар ин калисо мавзее аст ба ду қисм, ки бар сифати биҳишт ва дӯзах сохтаанд. Як нима аз он нисфи биҳиштиён ва биҳишт аст ва як нима аз он сурати дӯзahiён ва дӯзах ва он ҷи бад-он монад ва он ҷоест, ки ҳамоно дар ҷаҳон чунон ҷои дигар набошад. Ва дар ин калисо басо қассисон ва роҳибон нишаста бошанд ва «Инчил» хонанд ва намоз кунанд ва шабу рӯз ба ибодат машғул бошанд.

Пас, аз Байтулмуқаддас азм кардам, ки дар дарёи нишаста ва ба Миср равам ва боз аз он ҷо ба Макка

равам. Боди маъкус буд ба дарьё, мутаазир буд рафтаи. Ба роҳи хушк бирафтам ва ба Рамла бигузаштам, ба шаҳре расидем, ки онро Асқулон мегуфтанд ва бозор ва ҷомеи некӯ ва тоқе дидам, ки он ҷо буд кӯҳна. Гуфтанд, масҷиде будааст, тоқи сангини азими бузург чунон ки агар касе хостӣ хароб кунад, фаровон моле харҷ бояд кард, то он хароб шавад. Ва аз он ҷо бирафтам, дар роҳ бисъёр деҳҳо ва шаҳрҳо дидам, ки шарҳи он мутаваал мешавад, таҳфиф кардам. Ба ҷое расидам, ки онро Тайна мегуфтанд ва он бандар буд киштиҳоро. Ва аз он ҷо ба Тунис мерафтанд.

Дар киштӣ нишастам то Тунис ва он Тунис қазираест ва шаҳре некӯ ва аз хушкӣ дур аст, чунонки аз бомҳои шаҳр соҳил натавон дид. Шаҳре анбӯҳ ва бозорҳои некӯ ва ду ҷомеъ дар он ҷост. Ва ба қиёси даҳҳазор дӯкон дар он ҷо бошад ва сад дӯкони атторӣ бошад. Ва он ҷо дар тобистон дар бозорҳо кашкоб фурушанд, ки шаҳре гармсер аст ва ранҷурӣ бисъёр бошад. Ва он ҷо қасаби рангин бофанд аз аммомаҳо ва вақояҳо ва он ҷи занон пӯшанд. Аз ин қасабҳои рангин ҳеҷ ҷо мисли он набофанд, ки дар Тунис ва он ҷӣ сапед бошад, ба Дамийет бофанд ва он ҷӣ дар корхонаи султонӣ бофанд, ба касе нафурушанд ва надиханд.

Шунидам, ки малики Форс бистҳазор динар ба Тунис фиристода буд, то ба ҷиҳати ӯ якдаст ҷомаи хос бихаранд ва чанд сол он ҷо буданд ва натавонистанд харидан. Ва он ҷо бофандагон маъруфанд, ки ҷомаи хос бофанд. Ва шунидам, ки касе он ҷо дастори султони Миср бофта буд, онро понсад динар зари мағрибӣ фармуд ва ман он дастор дидам, гуфтанд: «чаҳор ҳазор динари мағрибӣ арзад» ва бад-ин шаҳри Тунис бўқаламун бофанд, ки дар ҳама олам ҷои дигар набошад, он ҷомае заррин аст, ки ба ҳар вақте аз рӯз ба лавне дигар намояд ва ба мағриб ва машриқ он ҷома аз Тунис баранд ва шунидам, ки султони Рум касе фиристода буд ва аз султони Миср дархоста буд, ки сад шаҳр аз мулки вай биситонад ва Тунисро ба вай диҳад. Султон қабул накард ва ӯро аз он шаҳр мақсуд қасаб ва бўқаламун буд. Чун оби Нил зиёдат шавад, оби талхи дарьёро аз ҳаволии Тунис дур кунад, чунонки то даҳ фарсанги ҳаволии шаҳр оби дарьё хуш бошад, он вақт бад-ин ҷа-

зира ва шаҳр ҳавзҳои азим сохтаанд, ба зери замин фуру равад ва онро устувор карда ва эшон онро масонеъ хонанд. Ва чун оби Нил ғалаба кунад ва оби шӯру талх аз он ҷо дур кунад, ин ҳавзҳо пур кунанд ва он чунон аст, ки чун роҳи об бикӯшоянд, оби дарьё дар ҳавзҳо ва масонеъ равад ва оби ин шаҳр аз ин маснаъҳост, ки ба вақти зиёда шудани Нил пур карда бошанд ва то соли дигар аз он об бармедоранд ва истеъмол мекунанд ва ҳар киро беш бошад, ба дигарон мефурушанд. Ва масонеи вақф низ бисъёр бошад, ки ба ғурабо диҳанд. Ва дар ин шаҳри Тунис панҷоҳҳазор мард бошад ва мудом ҳазор киштӣ дар ҳаволии шаҳр баста бошад аз он бозаргонон ва низ аз он султон бисъёр бошад.

Чӣ ҳар чӣ ба кор ояд, ҳама бад-ин шаҳр бояд овард, ки он ҷо ҳеҷ чиз набошад ва чун қазираест, тамомати муомалот ба киштӣ бошад. Ва он ҷо лашкаре тамом бо силоҳ муқим бошанд эҳтиётро, то аз Фарангу Рум кас қасди он натавон кард. Ва аз сақот шунудам, ки ҳар рӯз ҳазор динари мағрибӣ аз он ҷо ба ҳазинаи султони Миср расад, чунонки он миқдор ба рӯзе муайян бошад ва муҳассили он мол як тан бошад, ки аҳли шаҳр бад-ӯ таслим кунанд дар як рӯзи муайян ва вай ба хизона расонад, ки ҳеҷ аз он мункар нашавад ва аз ҳеҷ кас ба унфизе наситонанд. Ва қасаб ва бўқаламун, ки ҷиҳати султон бофанд, ҳамаро баҳои тамом диҳанд. Чунонки мардум ба рағбат кори султон кунанд, на чунонки дар дигар вилоятҳо, ки аз ҷониби девон ва султон бар санноъ сахт пардозанд ва ҷомаи имории шутурон ва намадзани аспон бўқаламун бофанд ба ҷиҳати хоси султон. Ва мева ва хорбори шаҳр аз рустоқи Миср баранд. Ва он ҷо олоти оҳан созанд, чун микроз ва корд ва ғайра ва микрозе дидам, ки аз он ҷо ба Миср оварда буданд, панҷ динари мағрибӣ мехостанд чунон буд, ки чун мисмораш бармекашиданд, кушуда мешуд ва чун мисмор фуру мекарданд, дар кор буд. Ва он ҷо занонро иллате меафтад ба авҷот, ки чун масрӯе ду-се бор бонг кунанд ва боз ба хуш оянд. Ва дар Хуросон шунида будам, ки «Қазираест, ки занони он ҷо чун гурбагон ба фаръед меоянд ва он бар ин гунааст, ки зикр рафт». Ва аз Тунис ба Қустантания киштӣ ба бист рӯз равад. Ва мо ба ҷониби Миср равона шудем ва чун ба канори дарьё ра-

сидем, ба рӯди Нил киштӣ боло мерафт. Ва рӯди Нил чун ба наздики даръё мерасад, шохаҳо мешавад ва пароканда дар даръё мерезад. Ва он шохобро, ки мо дар он мерафтем, Румаш мегуфтанд. Ва ҳамчунин киштӣ аз рӯи об меомад, то ба шаҳре расидем, ки онро Солиҳия мегуфтанд. Ва ин рустои пурнеъмат ва хорбор аст. Ва киштиҳо бисъёр месозанд ва ҳар якро дувист харвор бор мекунанд ва ба Миср мебаранд, то дари дӯкони баққол меравад, ки агар на чунин будӣ, озуқан он шаҳр ба пушти сутур нашоистӣ доштан бо он машғала, ки он қост. Ва мо бад-ин Солиҳия аз киштӣ берун омадем ва он шаб наздики шаҳр рафтем. Рӯзи якшанбе, ҳафтӯми сафари санан чаҳорсаду сию нӯҳ, ки рӯзи урмузд буд аз шаҳривармоҳи қадим, дар Қоҳира будем.

СИФАТИ ШАҲРИ МИСР ВА ВИЛОЯТАШ

Оби Нил аз миёни ҷанубу мағриб меояд ва ба Миср мегузарад ва ба даръёи Рум меравад. Ва оби Нил чун зиёдат мешавад ду бор, чандон мешавад, ки Ҷайхун ба Тирмиз. Ва ин об аз вилояти Нуба мегузарад ва ба Миср меояд. Ва вилояти Нуба кӯҳистон аст ва чун ба саҳро расад, вилояти Миср аст. Ва сарҳаддаш, ки аввал он ҷо расад, Ассувон мегӯянд, то он ҷо сесад фарсанг бошад. Ва бар лаби об ҳама шаҳрҳо ва вилоятҳост. Ва он вилоятро Саидулаъло мегӯянд ва чун киштӣ ба шаҳри Ассувон расад, аз он ҷо барнагузарад, чи об аз дараҳои танг берун меояд ва тез меравад. Ва аз он боло тар сӯи ҷануб вилояти Нуба аст ва подшоҳи он замин дигар аст. Ва мардуми он ҷо сиёҳпӯст бошанд ва дини эшон тарсой бошад. Ва бозаргонон он ҷо раванд ва мӯҳра ва шона ва буссад баранд ва аз он ҷо барда оваранд ва ба Миср барда ё нубӣ бошад ё румӣ. Ва дидам, ки аз Нуба гандум ва арзан оварда буданд, ҳар ду сиёҳ буд. Ва гӯянд натавонистаанд, ки манбаи оби Нилро ба ҳақиқат бидонанд ва шунидам, ки султони Миср кас фиристод, то яксола роҳ бар канори Нил рафта ва тафакхус карданд, ҳеҷ кас ҳақиқати он надонист, илло он ки гуфтанд, ки «Аз ҷануб аз кӯҳе меояд, ки онро Ҷабалулқамар гӯянд». Ва чун офтоб ба сари саратон равад,

оби Нил зиёдат шудан гирад, аз он ҷо ки ба зимистон, ки қарор дорад, бист арш боло гирад, ҷунонки ба тадриҷ рӯз ба рӯз меафзояд. Ва ба шаҳри Миср миқёсҳо ва нишонҳо сохтаанд.

Ва омиле бошад, ба ҳазор динор маншат, ки ҳофизи он бошад, ки чанд меафзояд ва аз он рӯз, ки зиёдат шудан гирад, мунодиён ба шаҳр андар фириштад, ки эзид субҳонаҳу ва таоло имрӯз дар Нил чандин зиёдат гардонид ва ҳар рӯз чандин асбаъ зиёдат шуд ва чун як гази тамом мешавад, он вақт башорат мезананд ва шодӣ мекунанд, то ҳаждаҳ арш барояд ва он ҳаждаҳ арш маъҳуд аст. Яъне ҳар вақт, ки аз ин камтар бувад, нуқсон гӯянд ва садоқот диҳанд ва назрҳо кунанд ва андӯху ғам хӯранд, чун ин миқдор беш шавад, шодиҳо кунанд ва хуррамиҳо намоянд ва то ҳаждаҳ газ боло наравад, хироҷи султон бар раият наниҳанд. Ва аз Нил ҷӯйҳо бисъёр буридаанд ва ба атроф ронда ва аз он ҷо ҷӯйҳои кӯчак баргирифтаанд, яъне аз он анҳор. Ва бар он деҳҳо ва вилоятҳост ва дӯлобаҳо сохтаанд, чандон ки ҳаср ва қиёси он душвор бошад. Ҳама деҳҳои вилояти Миср бар сари баландиҳо ва талҳо бошад. Ва ба вақти зиёдати Нил ҳамаи он вилоят дар зерини об бошад, деҳҳо аз ин сабаб бар баландиҳо сохтаанд, то ғарқ нашавад. Ва аз ҳар деҳе ба деҳе дигар ба заврақ раванд ва аз сари вилоят то охираш сакарӣ сохтаанд ва ҳок ки мардум аз сари он сакар раванд, яъне аз ҷониби Нил. Ва ҳар сол даҳ ҳазор динори мағрибӣ аз хизонаи султон ба дасти омиле мӯътамад бифириштад, то он иморат тоза кунанд. Ва мардуми он вилоят ҳама ашғоли зарурии худро тартиб карда бошанд он чаҳор моҳ, ки замини эшон дар зерини об бошад. Ва дар саводи он ҷо ва рустоҳои ҳар кас чандон нон пазад, ки чаҳор моҳ кифофи вай бошад ва хушк кунанд, то зиёд нашавад ва қоидаи об ҷунон аст, ки аз рӯзи ибтидо чиҳил рӯз меафзояд, то ҳаждаҳ арш боло гирад ва баъд аз он чиҳил рӯзи дигар барқарор бимонад, ҳеҷ зиёд ва кам нашавад ва баъд аз он ба тадриҷ рӯй ба нуқсон ниҳад, ба чиҳил рӯзи дигар то он мақом расад, ки зимистон буда бошад. Ва чун об кам омадан гирад, мардум бар паи он мераванд ва он чи хушк мешавад, зироате, ки хоҳанд мекунанд. Ва ҳама заръи эшон сайфӣ ва шатавӣ бар он кеш бошад ва ҳеҷ

оби дигар нахоҳад. Ва шаҳри Миср миёни Нил ва дарё-
ёст ва Нил аз ҷануб меояд ва рӯй ба шимол меравад ва
дар дарёё мерезад.

Ва аз Миср то Искандария сӣ фарсанг гиранд. Ва
Искандария дар лаби дарёёи Рум ва канори Нил аст.
Ва аз он ҷо мева бисёр ба Миср оваранд ба киштӣ. Ва
он ҷо манораест, ки ман дидам, ободон буд ба Исканда-
рия. Ва он ҷо, яъне бар он манора ойинае ҳарроқа сохта
буданд, ки ҳар кишти румиён, ки аз Истанбул меома-
дӣ, чун ба муқобилаи он расидӣ, оташе аз он ойина аф-
тодӣ ва бисӯхтӣ. Ва румиён бисёр ҷидду ҷаҳд карданд
ва ҳилаҳо намуданд ва кас фиристоданд ва он ойина
бишикастанд. Ба рӯзгори Ҳоким-султони Миср марде
наздики ӯ омада буд, қабул карда, ки он ойинаро некӯ
боз кунад, чунонки ба аввал буд. Ҳоким гуфта буд: ҳо-
ҷат нест, ки ин соат ҳуди румиён ҳар сол зару мол ме-
фиристанд ва розианд, ки лашкари мо наздики эшон би-
равад ва сар ба сар писанда аст. Ва Искандарияро оби
хӯрданӣ аз борон бошад. Ва дар ҳама саҳрои Исканда-
рия аз он амудҳои сангин, ки сифати он муқаддам афто-
да бошад. Ва он дарёё ҳамчунон мекашад то Қайравон.
Ва аз Миср то Қайравон саду панҷоҳ фарсанг бошад.
Ва Қайравон вилоятест, шаҳри муаззамаш Силҷимоса
аст, ки ба ҷаҳор фарсангии дарёёст, шаҳри бузург бар
саҳро ниҳода ва борӯи маҳкам дорад ва дар паҳлуи он
Маҳдия аст, ки Маҳдӣ аз фарзандони амиралмӯъмини-
ни Ҳусайн бинии Алӣ разияллоҳу таоло анҳумо сохта
аст баъд аз он ки Мағриб ва Андалус гирифта буд ва
бад-ин таърих ба дасти султони Миср буд. Ва он ҷо
барф борад, валекин пой нагирад. Ва дарёё аз Андалус
бар дасти рост сӯи шимол боз гардад. Ва миёни Мисру
Андалус ҳазор фарсанг аст. Ва ҳама мусулмонист. Ва
Андалус вилояте бузург аст ва кӯҳистон аст, барф бо-
рад ва ях бандад, мардумонаш сапедпӯст ва сурхмӯй
бошанд ва бештар гурбачашм бошанд, ҳамчун суқлобиён
ва зери дарёёи Рум аст, чунонки дарёё эшонро машриқӣ
бошад. Ва чун аз Андалус ба дасти рост раванд сӯи
шимол ҳамчунон лаб-лаби дарёё ба Рум пайванда. Ва
аз Андалус ба Ғур ва ба Рум бисёр раванд. Ва агар
хоҳанд ба киштӣ ва дарёё ба Қустанания тавон шудан,
валекин халиҷҳои бисёр бувад, ҳар як дувисту сесад

фарсанг арз, ки натавон гузаштан, илло ба киштӣ. Ва
муқаррар аз мардуми сиқа шундам, ки даври ин дарёё
ҷаҳор ҳазор фарсанг аст. Ва шохе аз он дарёё ба ториқӣ
даршудааст, чунонки гӯянд, сари он шох ҳамеша фасур-
да бошад, аз он сабаб, ки офтоб он ҷо намерасад. Ва
яке аз он ҷазоир, ки дар он дарёёст, Сақаллия аст, ки
аз Миср киштӣ ба бист рӯз он ҷо расад ва дигар ҷазоир
бисёр аст. Ва гуфтанд Сақаллия бар ҳаштод фарсанг
дар ҳаштод фарсанг аст ва ҳам султони Мисрроост ва
ҳар сол киштӣ ояд ва моли он ҷо ба Миср оварад ва
аз он ҷо катони борик оваранд ва тафсилҳои ба олам
бошад, ки яке аз он ба Миср даҳ динори мағрибӣ ар-
зад.

Аз Миср чун ба ҷониби машриқ раванд, ба дарёёи
Қулзум расанд ва Қулзум шаҳрест бар канори дарёё,
ки аз Миср то он ҷо сӣ фарсанг аст. Ва ин дарёё шо-
хест аз дарёёи муҳит, ки аз Адан шикфта сӯи шимол
равад ва чун ба Қулзум расад, мулоқӣ шавад ва гусаста.
Ва гӯянд, арзи ин халиҷ дувист фарсанг аст. Миёни
халиҷ ва Миср кӯҳ ва биёбон аст, ки дар он ҳеҷ обу на-
бот нест ва ҳар кӣ аз Миср ба Макка хоҳад шуд, сӯи
машриқ бояд шудан. Чун ба Қулзум расад, ду роҳ бо-
шад: яке бар хушкӣ ва яке бар об. Он ҷӣ ба роҳи хушк
меравад, ба понздаҳ рӯз ба Макка равад ва он биёбо-
нест, ки сесад фарсанг бошад ва бештар қофилаи Миср
бад-он роҳ равад ва агар ба роҳи дарёё раванд, бист рӯз
раванд ба Ҷор. Ва Ҷор шаҳракест аз замини Ҳиҷоз бар
лаби дарёё, ки аз Ҷор то Мадинаи расул саллалоҳи-
алайҳивассалом серӯза роҳ аст ва аз Мадина ба Макка
сад фарсанг аст ва агар касе аз Ҷор бигузарад ва ҳам-
чунон ба дарёё равад, ба соҳили Яман равад ва аз он
ҷо ба савоҳили Адан расад ва агар бигузарад, ба Ҳин-
дустон кашад ва ҳамчунон то Чин биравад ва агар аз
Адан сӯи ҷануб равад, ки майл сӯи мағриб шавад, ба
Зангибор ва Ҳабаша равад ва шарҳи он ба ҷои худ гуф-
та шавад.

Ва агар аз Миср ба ҷониби ҷануб бираванд ва аз ви-
лояти Нуба бигузаранд, ба вилояти Масомуда расанд ва
он замин аст алафхори азим ва ҷаҳорпой бисёр ва мар-
дум сиёҳпӯсти дуруштустухони ғализ бошанд ва қави-
таркиб ва аз он ҷинс дар Миср лашкариён бисёр бо-

шанд зишт ва ҳаёкили азим, эшонро масомуда гӯянд. Пиёда ҷанг кунанд ба шамшер ва найза ва дигар олот қор натавонанд фармуд.

СИФАТИ ШАҲРИ ҚОҲИРА

Чун аз ҷониби Шом ба Миср раванд, аввал ба шаҳри Қоҳира расанд, чи Миср ҷанубист ва ибро Қоҳираи Муиззия гӯянд. Ва Фустот лашкаргоҳро гӯянд. Ва ин ҷунон будааст, ки яке аз фарзандони амиралмуъминин Хусайн бинни Алӣ салавотуллоҳи алайҳим аҷманин, ки ӯро Алмуиззиддиналлоҳ гуфтаанд, мулки Мағриб гирифтааст, то Андалус. Ва аз Мағриб сӯи Миср лашкар фиристодааст. Аз оби Нил мебоист гузаштан ва бар оби Нил гузар наметавон кардан, яке он ки обе бузурге аст ва дуввӯм наҳанг бисъёр дар он бошад, ки ҳар ҳайвоне, ки ба об афтод, дарҳол фурӯ мебаранд. Ва гӯянд, ба ҳаволии шаҳри Миср дар роҳ тилисме кардаанд, ки мардумро заҳмат нарасонанд ва сутурро ва ба ҳеҷ ҷои дигар касеро заҳра набошад дар об шудан ба як тирпартоб дур аз шаҳр. Ва гуфтанд, Алмуиззиддиналлоҳ лашкари худро бифиристод ва биёмаданд он ҷо, ки имрӯз шаҳри Қоҳира аст ва фармуд, ки чун шумо он ҷо расед, саге сиёҳ пеш аз шумо дар об равад ва бигузарад, шумо бар асари он саг биравед ва бигузаред беандеша. Ҳатанд, ки сӣ ҳазор савор буд, ки бад-он ҷо расиданд. Ҳама бандагони ӯ буданд, он саги сиёҳ ҳамчунон пеш аз лашкар даррафт ва эшон бар асари ӯ рафтанд ва аз об бигузаштанд, ки ҳеҷ офаридаро халале нарасид ва ҳаргиз кас нишон надода буд, ки касе савора аз рӯи Нил гузашта бошад.

Ва ин ҳол дар таърихи санаи сесаду шасту се будааст. Ва султон худ ба роҳи даръё ба кишти биёмадааст ва он киштиҳо, ки султон дар ӯ ба Миср омадааст, чун наздики Қоҳира расид, тижӣ карданд ва аз об оварданд ва дар хушкӣ раҳо карданд, ҳамчунонки чизе озод кунанд. Ва ровии он қисса он киштиҳоро дид, ҳафт адад кишти аст, ҳар як ба дарозии саду панҷоҳ арш аст, дар арз ҳафтод арш ва ҳаштод сол буд, то он ҷо ниҳода буданд. Ва дар таърихи санаи чаҳорсаду чилу як буд, ки ровии ин ҳикоят он ҷо расид. Ва дар вақте, ки Алмуиз-

зиддиналлоҳ биёмад, дар Миср сипоҳсолоре аз он халифани Бағдод буд, пешин Муиз омад ба тоат ва Муиз бо лашкар бад-он мавзеъ, ки имрӯз Қоҳира аст, фурӯд омад ва он лашкаргоҳро Қоҳира ном ниҳоданд, он чи он лашкар он ҷоро қаҳр кард ва фармон дод, то ҳеҷ кас аз лашкари вай ба шаҳр дарнаравад ва ба хонан касе фурӯд наёяд ва бар он дашт мисре бино фармуд ва ҳошияти худро фармуд, то ҳар кас сарое ва биное бунёд афганад ва он шаҳре шуд, ки назирӣ он кам бошад. Ва тақдир кардам, ки дар ин шаҳри Қоҳира аз бист ҳазор дӯкон кам набошад, ҳама мулки султон. Ва бисъёр дӯконҳост, ки ҳар якро дар моҳе даҳ динори мағрибӣ уҷрад аст ва аз ду динор кам набошад ва қорвонсарой ва гармоба ва дигар ақорот чандон аст, ки онро ҳадду қиёс нест. Тамомат мулки султон, ки ҳеҷ офаридаро ақор ва мулк набошад, магар сароҳо ва он ҷӣ худ карда бошад ва шунидам, ки дар Қоҳира ва Миср ҳашт ҳазор сарост аз он султон, ки онро ба иҷорат диҳанд ва ҳар моҳ кироя ситонанд ва ҳама ба муроди мардум, ба эшон диҳанд ва аз эшон ситонанд, на он, ки бар касе ба навъе батаклиф кунанд.

Ва қасри султон миёни шаҳри Қоҳира аст ва ҳама ҳаволии он кушода, ки ҳеҷ иморат бад-он напайваста аст ва муҳандисон онро масоҳат кардаанд, баробари шаҳристони Миёфориқин аст ва гирд бар гирди он кушудааст ва ҳар шаб ҳазор мард посбони ин қаср бошанд, понсад савор ва понсад пиёда, ки аз намози шом бўқ ва духул ва коса мезананд ва гирдаш мегарданд то рӯз. Ва чун аз беруни шаҳр бингаранд, қасри султон чу кӯҳе намояд аз бисъёри иморот ва иртифон он, аммо аз шаҳр ҳеҷ натавон дид, ки боруи он олист. Ва гуфтанд, ки дар ин қаср дувоздаҳ ҳазор ходими уҷрихора аст ва занон ва канизакон худ кӣ донанд, илло он ки гуфтанд, сӣ ҳазор одамӣ дар он қаср аст ва он дувоздаҳ кӯшк аст ва ин ҳарамро даҳ дарвоза аст бар рӯи замин, ҳар якро номе бад-ин тафсил, ғайр аз он ки дар зер замин аст: Бобузаҳаб, Бобулбаҳр, Бобуссарич, Бобузаҳума, Бобуссалом, Бобузабарҷад, Бобульид, Бобульфутӯҳ, Бобуззиллоқа, Бобуссуриа.

Ва дар зер замин дарест, ки султон савора аз он ҷо берун равад ва аз шаҳр берун қасре сохтааст, ки

махраҷи он раҳгузар дар он қаср аст ва он раҳгузарро ҳама сақфи маҳкам задаанд. Аз ҳарам то ба кӯшк ва девори кӯшк аз санг тарошида сохтаанд, ки гӯё аз як пора санг тарошидаанд ва манзарҳо ва айвонҳои олии бароварда ва аз андаруни даҳлези дӯконҳо баста. Ва ҳама аркони давлат ва ходимон сиёҳон буданд ва румиён ва вазир шахсе бошад, ки ба зӯҳду вараъ ва амонат ва сидқ ва илм ва ақл аз ҳама мустасно бошад ва ҳаргиз он ҷо расми шароб хӯрдан набуда бувад. Яъне ба рӯзгори он Ҳоким ва дар айёми вай ҳеҷ зан аз хона берун наёмада бувад. Ва касе мавиз насохтӣ, эҳтиётро набояд, ки аз он сук кунанд ва ҳеҷ касеро заҳра набувад, ки шароб хӯрдан ва фуқоъ ҳам нахӯрдандӣ, ки гуфтандӣ масткунанда аст ва мустаҳайил шуда.

ШАҲРИ ҚОҲИРА

Панҷ дарвоза дорад: Бобуннаср, Бобулшутӯх, Бобулқантара, Бобузувайла, Бобулхалиҷ. Ва шаҳр бору надорад, аммо биноҳо муртафеъ аст, ки аз бору қавитар ва олитар аст ва ҳар сарой ва кӯшке ҳисорест ва бештар иморат панҷ ишкӯб ва шаш ишкӯб, бошад ва оби хӯрдани аз Нил бошад, саққоён бо шутур нақл кунанд ва оби чоҳҳо ҳар чӣ биравад, Нил наздиктар бошад, хуш бошад. Ва ҳар чӣ дур аз Нил бошад, шӯр бошад. Ва Миср ва Қоҳираро гӯянд панҷоҳ ҳазор шутур ровиякаш аст, ки саққоён об кашанд ва саққоён, ки об бар пушт кунанд, худ ҷудо бошанд ба сабӯҳои биринҷин ва хикҳо дар кӯчаҳои танг, ки роҳи шутур набошад. Ва андар шаҳр дар миёни сароҳо боғчаҳо ва ашқор бошад ва об аз чоҳ диҳанд ва дар ҳарамии султон ҳарамбӯстонҳост, ки аз он некӯтар набошад ва дӯлобҳо сохтаанд, ки он басотинро об диҳад ва бар сари бомҳо ҳам дарахт нишонда бошанд ва тафарруҷгоҳҳо сохта ва дар он таърих, ки ман он ҷо будам, хонае, ки замини вай бист газ дар дувоздаҳ газ буд, ба понздаҳ динори мағрибӣ ба иқорат дода буд дар як моҳ. Ва ҷаҳор ишкӯб буд, се аз он ба киро дода буданд ва табақан болоин аз худовандаш мехост, ки ҳар моҳ панҷ динори мағрибӣ бидиҳад ва соҳиби хона ба вай надод, гуфт, ки «Мало

бояд ки гоҳе дар он ҷо бошам». Ва муддати як сол, ки мо он ҷо будем, ҳамонон ду бор дар он хона нашуд. Ва он сароҳо чунон буд аз покизагӣ ва латофат, ки гӯй аз ҷавоҳир сохтаанд, на аз гаҷу очур ва санг ва тамомати саройҳои Қоҳира ҷудо-ҷудо ниҳодааст, чунонки дарахт ва иморат, ҳеҷ офарида бар девори ғайре набошад. Ва ҳар кӣ хоҳад ҳаргаҳ, ки боядаш хонаи худ бозтавонад шикоят ва иморат кард, ки ҳеҷ мазаррате ба дигаре нарасад. Ва чун аз шаҳри Қоҳира сӯи мағриб берун шавӣ, ҷӯи бузургест, ки онро халиҷ гӯянд ва он халиҷро падари султон кардааст ва ўро бар он об сесад деҳи холиса аст ва сари ҷӯй аз Миср баргирифтааст ва ба Қоҳира оварда ва он ҷо бигардонид ва пешни қасри султон мегузарад. Ва ду кӯшк бар сари он халиҷ кардаанд, якеро аз он Лўлў хонанд ва дигареро Ҷавҳара. Ва Қоҳираро ҷаҳор ҷомеъ аст, ки рӯзи одина намоз кунанд, якеро аз он Азҳар гӯянд ва ҷомеи Нур ва ҷомеи Ҳоким ва ҷомеи Муиз. Ва ин ҷомеъ берунни шаҳр аст бар лаби Нил.

Ва аз Миср чун рӯй ба қибла кунанд ба матлаъ ҳамл бояд кард ва аз Миср ба Қоҳира кам аз як мил бошад. Ва Миср ҷанубӣ аст ва Қоҳира шимолӣ ва Нил аз Миср мегузарад ва ба Қоҳира расад. Ва басотини ва имороти ҳар ду шаҳр ба ҳам пайваста аст ва тобистон ҳама дашт ва саҳро чун дарьёе бошад ва берун аз боғи султон, ки бар сари болой аст, ки он пур нашавад, дигар ҳама зерини об аст.

СИФАТИ ФАТҲИ ХАЛИҶ

Бад-он вақт ки рӯди Нил вафо кунад, яъне аз даҳӯми шаҳривармоҳ то бистӯми обонмоҳи қадим, ки об зойд бошад, ҳаждаҳ газ иртифоъ гирад, аз он чӣ дар зимистон буда бошад ва сари ин ҷӯйҳо ва наҳрҳо баста бошад ба ҳама вилоят, пас ин наҳр, ки Халиҷ мегӯянд ва ибтидои он пешни шаҳри Миср аст ва ба Қоҳира бармегузарад ва он хоси султон аст. Султон барнишинад ва ҳозир шавад, то он бикушоянд. Он вақт дигар халиҷҳо ва наҳрҳо ва ҷӯйҳо бикушоянд дар ҳама вилоят. Ва он рӯзҳо бузургтари идҳо бошад. Ва онро рукуби фат-

хулхалич гўянд. Чун мавсими он наздик расад, бар сари он чўй боргоҳи азими мутакаллиф ба ҷиҳати султон бизананд аз дебои румӣ, ҳама ба зар дўхта ва ба ҷавоҳир мукалал карда бо ҳама олот, ки дар он ҷо бошад, чунон ки сад савор дар сояи он битавонанд истод. Ва дар пеши ин шароъ хаймае бўқаламун ва хиргоҳи азим зада бошад. Ва пеш аз руқуб дар истабл, се рўз табл ва бўқу кўс зананд, то аспон бо он овозҳо улфат гиранд, то чун султон барнишинад, даҳ ҳазор маркаб ба зини заррин ва тавқу сарафсори мурассаъ истода бошанд. Ҳама намадзинҳон дебои румӣ ва бўқаламун, чунончи қасдан бофта бошанд ва на бурида ва на дўхта ва китоба бар ҳавошӣ навишта ба номи султони Миср. Ва бар ҳар аспе зиреҳе ё ҷавшане афганда ва хўде бар кўҳаи зин ниҳода ва ҳар гуна силоҳе дигар ва бисёр шутурон бо қачоваҳои ораста ва астарон бо имориҳои ораста, ҳама ба зару ҷавоҳир мурассаъ карда ва ба марворид ҳульяхои он дўхта оварда бошанд, дар ин рӯзи халич, ки агар сифати он кунанд, сухан ба татвил анҷомад.

Ва он рӯз лашкари султон ҳама барнишинанд гурўҳ-гурўҳ ва фавҷ-фавҷ. Ва ҳар қавмеро номе ва куньяте бошад. Гурўҳеро каттомиён гўянд, эшон аз Қайравон дар хидмати Алмуиззидиналлоҳ омада буданд ва гуфтанд, бист ҳазор саворанд ва гурўҳеро ботилиён гўянд, мардуми мағриб буданд, ки пеш аз омадани султон ба Миср омада буданд, гуфтанд, понздаҳ ҳазор саворанд. Гурўҳеро мусомида мегуфтанд, эшон сиёҳонанд, аз замини Масмудиён ва гуфтанд бист ҳазор марданд. Ва гурўҳеро мушориқа мегуфтанд ва эшон туркон буданд ва аҷамиён. Сабаб он ки асли эшон тозӣ набудааст, агарчӣ эшон бештар ҳамон ҷо, дар Миср зодаанд. Аммо исми эшон аз асл муштақ бувад. Гуфтанд, эшон даҳ ҳазор мард буданд азимҳайкал. Гурўҳеро абидушшарроъ гўянд, эшон бандагони дирамҳарида буданд. Гуфтанд, эшон сӣ ҳазор марданд. Гурўҳеро бидавиён мегуфтанд, мардумони Ҳиҷоз буданд, ҳама найзаварон. Гуфтанд, панҷоҳ ҳазор саворанд. Гурўҳеро устодон мегуфтанд. Ҳама ходимон буданд сафед ва сиёҳ, ки ба номи хидмат ҳарида буданд ва эшон сӣ ҳазор саворанд. Гурўҳеро сароиён мегуфтанд ва пиёдагон буданд. Аз ҳар вилояте

омада буданд ва эшонро сипоҳсолоре бошад ҷудогона, ки тимори эшон дорад ва эшон ҳар қавме ба силоҳи вилояти хеш кор кунанд, даҳ ҳазор мард буданд. Гурўҳеро зунуҷ мегуфтанд, эшон ҳама ба шамшер ҷанг кунанд ва гуфтанд, эшон сӣ ҳазор марданд. Ва ин ҳама лашкар рўзихори султон буданд ва ҳар якро ба қадри мартаба марсум ва мушоҳара муайян буд, ки ҳаргиз бароте ба як динор бар ҳеҷ омил ва равият нанавишандӣ, илло он ки уммол он ҷӣ моли вилоят будӣ, сол ба сол таслими хизона кардани ва аз хизона ба вақти муайян арзоқи он лашкар бидодандӣ, чунонки ҳеҷ амалдор ва раиятро аз тақозои лашкари ранҷе нарасидӣ ва гурўҳе маликзодагон ва подшоҳзодагони атрофи олам буданд, ки он ҷо рафта буданд ва эшонро аз ҳисоби лашкари ва сипоҳи нашумурдандӣ. Аз Мағриб ва Яман ва Рум ва Суқлоб ва Нуба ва Ҳабаша ва абнои хисрави Деҳлӣ ва модари эшон ба он ҷо рафта буданд ва фарзандони шоҳони гурҷӣ ва маликзодагони дайламиён ва писарони хоқони Туркистон ва дигар табақоти аснофи мардум, чун фузало ва удабо ва шуаро ва фуқаҳо бисёр он ҷо ҳозир буданд ва ҳамаро арзоқ муайян буд ва ҳеҷ бузургзодаро кам аз понсад динор арзоқ набуд ва бибуд, ки ду ҳазор динори мағрибӣ буд ва ҳеҷ кори эшон набудӣ, илло он ки чун вазир бар нишасте рафтандӣ, салом кардандӣ ва боз ба ҷои худ шудандӣ. Акнун ба асари ҳадиси фатҳи халиҷ равем.

Он рӯз, ки бомдод султон ба фатҳи халиҷ берун хостӣ шуд, даҳ ҳазор мард ба музд гирифтандӣ, ки ҳар як аз он ҷанибатон, ки зикр кардем, якеро ба даст гирифта будӣ ва сад-сад мекашидандӣ ва дар пеш бўқ ва духул ва сурно мезадандӣ ва фавҷе аз лашкар бар ақиб эшон мешудӣ. Аз дари ҳарамии султон ҳамчунин то сари фатҳи халиҷ бурдандӣ ва бозовардандӣ. Ҳар муздуре, ки аз он ҷанибате кашида буд, се дирам бидодандӣ ва аз паси аспон шутурон бо маҳдҳо ва марқадҳо бикашидандӣ. Ва аз паси эшон астарон бо имориҳо. Он вақт султон аз ҳама лашкарҳо ва ҷанибатҳо дур меомандӣ. Марде ҷавон, тамоми ҳайкал поксурат аз фарзандони амиралмўъминин Ҳусайн бинни Алӣ бинни Абеталиб салавотуллоҳи алайҳумо ва мўн сар сутурда будӣ, бар астаре нишаста буд, зин ва лагом бетакаллуф, чу-

нон ки зару сим бар он набуд ва хештан пирохане пӯшида сафед, бо фӯтае фарохи бузург, чунонки дар билоди араб расм аст ва ба аҷам дурроа мегӯянд ва гуфтанд он пироханро дебқӣ мегӯянд ва қимати он даҳ ҳазор динор бошад ва аммомае ҳам аз он ранг бар сар баста ва ҳамчунин тозиёнае азими қимате дар даст гирифта ва дар пеши ӯ сесада марди дайлам мерафт ҳама пиёда ва ҷомаҳои зарбафти румӣ пӯшида ва миён баста остинҳои фарох ба расми мардуми Миср, ҳама бо зӯпинҳо ва тирҳо ва пойтобаҳо печида. Ва мазилладоре бо султон меравад, бар аспе нишаста ва дастори заррини мурассаъ бар сари ӯ ва дасте ҷома пӯшида, ки қиммати он даҳ ҳазор динор зари мағрибӣ бошад ва он сатр, ки ба даст дорад, ба такаллуфе азим ҳама мурассаъ ва мукалал ва ҳеҷ савори дигар бо султон набошад ва дар пеши ӯ ин дайламиён буданд. Ва бар дасти рост ва чапи ӯ чандин миҷмарадор мераванд аз ходимон ва анбару ӯд месӯзанд. Ва расми эшон он буд, ки ҳар кучо султон ба мардум расидӣ, ӯро сачда кардандӣ ва салавот додандӣ. Аз паси ӯ вазир меомадӣ бо қозиюлқуззот ва фавҷе анбӯҳ аз аҳли илм ва аркони давлат. Ва султон бирафти то он ҷо, ки шароъ зада буданд бар сари банди халиҷ, яъне фамуннаҳр ва савора дар зери он биистодӣ. Соате баъд аз он кишти зӯпине ба дасти султон додандӣ, то бар ин банд задӣ ва мардум ба таъҷил ба кулангу бел ва михрафа он бандро бардаридандӣ, об худ, ки боло гирифта бошад, қувват кунад ва ба якбор фуру равад ва ба халиҷ андар афтад. Ин рӯз ҳама халқи Миср ва Қоҳира ба наззораи он фатҳи халиҷ омада бошанд ва анвои бозиҳои аҷиб берун оваранд ва аввал кишти, ки дар халиҷ афганда бошад, ҷамоате ахрасон, ки ба порсӣ гунгу лол мегӯянд, дар он кишти нишонда бошанд, магар онро ба фол дошта буданд ва он рӯз султон эшонро садақот фармояд. Ва бисту як кишти буд аз он султон, ки обгире наздики қасри султон сохта буданд, чандон ки ду се майдон. Ва он киштиҳо ҳар якро миқдори панҷоҳ газ тӯл ва бист газ арз буд, ҳама бо такаллуф бо зару симу ҷавоҳир ва дебоҳо ораста, ки агар сифати он кунанд, авроқи бисёр навишта шавад. Ва бештар авқот он киштиҳо дар он обгир, чунонки астар дар астархона баста будандӣ. Ва боғе буд султон-

ро ба ду фарсангин шаҳр, ки онро Айнушшамс мегуфтанд ва чашмае оби некӯ дар он ҷо ва боғро худ ба чашма бозмехонанд ва мегӯянд, ки он боғи Фиръавн будааст ва ба наздики он иморате кӯҳна дидам ҷаҳор пора санги бузург ҳар як чун манорае ва сӣ газ қоим истода ва аз сарҳои он қатароти об чакон ва ҳеҷ кас намедонист, ки он чист.

Ва дар боғ дарахти балисон буд, мегуфтанд падарони он султон аз Мағриб он тухм биёварданд ва он ҷо бикиштанд. Ва дар ҳама офоқ ҷон дигар нест ва ба Мағриб низ нишон намедиҳанд ва онро ҳарчанд тухм ҳаст, аммо ҳар кучо мекоранд, намерӯяд ва агар мерӯяд, равшан ҳосил намешавад. Ва дарахти он чун дарахти мурӯд аст, ки чун болиғ мешавад, шохҳои онро ба теге хаста мекунанд ва шишае бар ҳар мавзее мебанданд, то ин духуна ҳамчунонки самғ аз он ҷо берун меояд, чун духун тамои берун ояд, дарахт хушк мешавад ва ҷӯби онро боғбонон ба шаҳр оваранд ва бифурушанд, пӯсте ситабр бошад, ки чун аз он ҷо боз мекунанд ва мехӯранд, таъми лавз дорад ва аз беҳи он дарахт соли дигар шохҳо бармеояд ва ҳамон амал бо он мекунанд.

Шаҳри Қоҳираро даҳ маҳаллат аст ва эшон маҳаллатро ҳора мегӯянд ва асомии он ин аст: Аввал ҳорати Барҷувон, ҳорати Рувайла, Ҳоратулҷудария, Ҳоратулмаро, ҳорати Даёлама, ҳорати Рум, Ҳоратилботилия, Қасрушшавқ, Убайдушшаро, Ҳоратулмусомида.

СИФАТИ ШАҲРИ МИСР

Бар болое ниҳода ва ҷониби машриқии шаҳр кӯҳ аст, аммо на баланд, балки санғост ва пуштаҳои сангин. Ва бар канораи шаҳр масҷиди Тулун аст бар сари баландӣ ва ду девори маҳкам кашида, ки ҷуз девори Омад ва Миёфориқин беҳ аз он надидам ва онро амире аз он аббосиён кардааст, ки ҳокими Миср будааст ва ба рӯзгори Ҳокимбиамруллоҳ, ки ҷадди ин султон буд, фарзандони ин Тулун биёмадаанд ва ин масҷидро ба сӣ ҳазор динори мағрибӣ фурухтанд. Ва баъд аз муддате дигар манорае, ки дар ин масҷид аст, нафурухта бикандан гирифтанд. Ҳоким фириस्ताаст, ки «шумо масҷид-

ро ба ман фурухтаед, чӣ гуна хароб мекунед»? Гуфтанд: «Мо манораро нафурухтасм» ва панҷ ҳазор динор ба эшон дод ва манораро ҳам бихарид. Ва султон моҳи рамазон он ҷо намоз кардӣ ва рӯзҳои ҷумъа. Ва шаҳри Миср аз бими об бар сари болое ниҳодааст ва вақте санҷони баланди бузург будааст, ҳамаро бишикастанд ва ҳамвор карданд. Ва акнун он чунон ҷойҳоро ақаба гӯянд. Ва чун аз дур шаҳри Мисрро нигоҳ кунанд, пиндоранд кӯҳест ва хонаҳое ҳаст, ки ҷаҳордаҳ табақа аз болои якдигар аст ва хонаҳои ҳафттабақа ва аз сиқот шунидам, ки шахсе бар боми ҳафт табақа боғчае карда буд ва гӯсолае он ҷо бурда ва парварда, то бузург шуда буд. Ва он ҷо дӯлобе сохта, ки ин гов мегардонид ва об аз ҷох бармекашид. Ва бар он бом дарахтҳои норинҷ, турунҷ ва муз ва ғайра кишта ва ҳама дар бор омада ва гулу сипарғамҳо ҳама навъ кишта ва аз бозаргони мӯътабар шунидам, ки бисе сароҳост дар Миср, ки дар ӯ ҳуҷраҳост ба расми мустағил, яъне ба кироя додан ки масоҳати он сӣ арш дар сӣ арш бошад, сесаду панҷоҳ тан дар он бошад. Ва бозорҳо ва кӯчаҳо дар он ҷост, ки доимо қанодил сӯзад, чунки ҳеҷ рӯшноӣ дар он ҷо бар замин наҷфтад ва раҳгузари мардум бошад. Ва дар шаҳри Миср ғайри Қоҳира ҳафт ҷомеъ аст, чунонки ба ҳам пайваста ва ба ҳарду шаҳр понздаҳ масҷиди одина аст, ки рӯзҳои ҷумъа дар ҳар ҷой хутба ва ҷамоат бошад. Дар миёни бозор масҷидест, ки онро Бобулҷавомеъ гӯянд ва онро Амри Ос сохтааст ба рӯзгоре, ки аз дас-ти Муовия амири Миср буд.

Ва он масҷид ба ҷаҳор сад амуди руҳони қоим аст ва он девор, ки меҳроб бар ўст, сар то сар тахтаҳои руҳони сапед аст ва ҷамеи «Қуръон» бар он тахтаҳо ба хатти зебо навишта ва аз берун ба ҷаҳор ҳадди масҷид бозорҳост ва дарҳои масҷид дар он кушода ва мудом дар он мударрисон ва мақарриён нишаста ва саёҳатгоҳи он шаҳри бузург он масҷид аст ва ҳаргиз набошад, ки дар ӯ камтар аз панҷ ҳазор халқ бошад, чи аз туллоби улум ва чӣ аз ғарибон ва чӣ аз котибон, ки ҷаҳ ва қафарзандони Амри Ос бихарид, ки наздики ӯ рафта буданд ва гуфтанд мо мӯҳтоҷему дарвеш ва масҷид падари мо кардааст. Агар султон иҷозат диҳад, биканем ва сан-

гу хишти он бифурушем. Пас Ҳоким сад ҳазор динор ба эшон дод ва онро бихарид ва ҳама аҳли Мисрро бар ин гувоҳ кард ва баъд аз он бисъёр иморати аҷиб дар он ҷо бикард ва бифармуд ва аз ҷумла чароғдони нуқрагин сохтанд шонздаҳ паҳлӯ, чунонки бари паҳлӯе аз ӯ як аршу ним бошад, чунонки доираи чароғдон бисту ҷаҳор арш бошад ва ҳафтсаду анд чароғ дар вай меафрӯзанд дар шабҳои азиз. Ва гуфтанд, вазни он бисту панҷ қинтор нуқра аст. Ҳар қинтор сад ратл ва ҳар ратл саду чилу ҷаҳор дирҳами нуқра аст. Ва гӯянд, ки чун ин чароғдон сохта шуд, ба ҳеҷ дар дарнамеғунҷид аз дарҳои ҷомеъ аз бузургӣ, ки буд то даре фуру гирифтанд ва онҳо дар масҷид бурданд ва боз дарро нишонданд. Ва ҳамеша дар ин масҷид даҳ ту ҳасири рангини некӯ бар болои якдигар густурда бошад. Ва ҳар шаб зиёда аз сад қандил афрухта ва маҳкамаи қозиюлқуззот дар ин масҷид бошад.

Ва бар ҷониби шимолии масҷид бозорест, ки онро Суқулқанодил хонанд. Дар ҳеҷ билод чунон бозоре нишон намедиҳанд, ҳар зарониф, ки дар олам бошад, он ҷо ёфт шавад. Ва он олатҳо дидам, ки аз забл сохта буданд чун сандуқча ва шона ва дастаи корд ва ғайра. Ва он ҷо булӯри саҳти некӯ дидам ва устодони нағз онро метарошиданд ва онро аз Мағриб оварда буданд. Ва мегуфтанд, дар ин наздики дар даръи Қулзум булӯре падид омадааст, ки латифтар ва шаффофтар аз булӯри мағрибӣ аст. Ва дандони фил дидам, ки аз Зангибор оварда буданд, аз он бисъёр буд, ки зиёдат аз дувист ман буд. Ва як адад пӯсти гов оварда буданд аз Ҳабаша, ки ҳамчу пӯсти паланг буд ва аз он наълайн созанд. Ва аз Ҳабаша мурғи хонагӣ овардаанд, ки нек бузург бошад ва нуқтаҳои сапед бар вай ва бар сар кулоҳе дорад бар мисли товус. Ва дар Миср асал бисъёр хезад ва шакар ҳам.

Рӯзи сейўми даймоҳи қадим аз соли ҷаҳор саду шонздаҳи аҷам ин меваҳо ва сипарғамҳо ба як рӯз дидам, ки зикр меравад ва ҳия ҳозиҳӣ: гули сурх, нилуфар, наргис, турунҷ, норинҷ, лимӯ, себ, ёсуман, шоҳси-парғам, биҳӣ, анор, амрӯд, харбуза, дастанбӯя, муз, зайтун, балилаи тар, хурмои тар, ангур, найшакар, бодинҷон, кадуи тар, турб, шалғам, курнуб, боқилои тар.

хиёр, бодиринг, пиёзи тар, сири тар, қазар, чуғундар. Ҳар кӣ андеша кунад, ки ин анвои мева ва раёҳин, ки баъзе харифӣ аст ва баъзе рабей ва баъзе сайфӣ ва баъзе шатавӣ чӣ гуна ҷамъ буда бошад, ҷамоно қабул накунад.

Ҷааммо маро дар ин ғаразе набуда ва нанавиштам, илло он чӣ дидам ва баъзе, ки шунидам ва навиштам, ўҳдаи он бар ман нест. Чӣ вилояти Миср вусъате дорад азим, ҷама навъ ҳавост, аз сардсер ва гармсер ва аз ҷама атроф ҳар чӣ бошад, ба шаҳр оваранд ва баъзе дар бозорҳо мефурӯшанд. Ва ба Миср сафолия созанд аз ҷама навъ, чунон латиф ва шаффоф, ки даст чун бар берун ниҳанд, аз андарун битавон дид аз косаву қадаҳу табақ ва ғайра ва ранг кунанд онро чунонки ранги бў-қаламунро монад. Чунонки аз ҳар ҷиҳате, ки бидорӣ, ранги дигар намоёд ва обгина созанд, ки ба сафо ва покӣ ба забарҷад монанд ва онро ба вазн фурӯшанд. Ва аз баззозе сиққа шунидам, ин як диҳрам санги ресмон ба се динори мағрибӣ бихаранд, ки се динору ним нишобурӣ бошад ва ба Нишобур, пурсидам, ки ресмоне, ки аз ҷама некӯтар бошад чӣ гуна харанд? Гуфтанд: «ҳар он чӣ беназир бошад, як дирам ба панҷ дирам бихаранд».

Шаҳри Миср бар канори Нил ниҳодааст ба дарозӣ ва бисёр кӯшкҳо ва манзарҳо чунон аст, ки агар хоҳанд, об ба ресмон аз Нил бардоранд. Аммо оби шаҳр ҷама саққоён оваранд аз Нил. Баъзе ба шутур ва баъзе ба дӯш. Ва сабӯҳо дидам аз биринҷи димишқӣ, ки ҳар як сӣ ман об гирифтӣ ва чунон буд, ки пиндоштӣ заррин аст. Яке маро ҳикоят кард, ки занест, ки панҷ ҳазор аз он сабӯ дорад, ки ба музд медиҳад, ҳар сабӯӣ моҳе ба як дирам ва чун бозсупоранд, бояд сабӯ дуруст бозсупоранд. Ва дар пеши Миср ҷазирае дар миёни Нил аст, ки вақте шаҳре карда буданд ва он ҷазира мағрибии шаҳр аст ва дар он ҷо масҷиди одинаест ва боғҳост. Ва он пора санг будааст дар миёни рӯд. Ва ин ду шох аз Нил ҳар як ба қадри Ҷайхун тақдир кардам. Аммо бас нарм ва оҳиста меравад. Ва миёни шаҳр ва ҷазира ҷисре бастааст сию шаш пора киштӣ ва баъзе аз шаҳр дигар сӯи оби Нил аст ва онро Ҷиза хонанд ва он ҷо низ масҷиди одина аст, аммо ҷиср нест, ба заврақ ва маъбар гуза-

ранд. Ва дар Миср чандон киштӣ ва заврақ бошад, ки ба Бағдод ва Басра набошад.

Аҳли бозори Миср ҳар чӣ фурӯшанд, рост гӯянд ва агар касе ба муштарӣ дурӯғ гӯяд, ўро бар шутуре нишонда занге ба дастӣ ў диҳанд, то дар шаҳр мегардад ва занг меҷунбонад ва мунодӣ мекунад, ки: «Ман хилоф гуфтам ва маломат мебинам ва ҳар кӣ дурӯғ гӯяд, сазон ў маломат бошад!» Дар бозори он ҷо аз баққолу аттор ва пилавар ҳар чӣ фурӯшанд, бордони он аз худ бидиҳанд. Агар зуҷоқ бошад ва агар сафол ва агар коғаз филҷумла эҳтиёҷ набошад, ки харидор бордон бардорад. Ва равғани чароғ он ҷо аз тухми турбу шалғам гиранд ва онро зайти ҳор гӯянд. Ва он ҷо кунҷид андак бошад ва равғанаши азиз ва равғани зайтун арзон бувад, писта гаронтар аз бодом аст ва мағзи бодом даҳ ман аз як динор нагузарад. Ва аҳли бозор ва дўкандорон бар харони зинӣ нишинанд, ки оянду раванд аз хона ба бозор. Ва ҳар ҷо ба сари кўчаҳо бисёр харони зинӣ ораста дошта бошанд, ки агар касе хоҳад, барнишинад ва андак қироя медиҳад. Ва гуфтанд, панҷоҳ ҳазор баҳиман зинӣ бошад, ки ҳар рӯз зин қарда ба қироя диҳанд ва берун аз лашкариён ва сипоҳиён бар асп нанишинанд, яъне аҳли бозор ва русто ва мўхтарифа ва хоҷагон. Ва бисёр хари аблақ дидам ҳамчу асб, бал латифтар. Ва аҳли шаҳр азим тавонгар буданд дар он вақт, ки он ҷо будам.

Ва дар санаи чорсаду сию нўҳ султонро писаре омад, фармуд, ки мардум хуррамӣ кунанд. Шаҳру бозор биёростанд, чунонки агар васфи он қарда шавад, ҷамоно ки баъзе мардум онро бовар накунад ва устувор надоранд, ки дўкандонҳои баззозон ва саррофон ва ғайруҳум чунон буд, ки аз зару ҷавоҳир ва нақду ҷинс ва ҷомаҳон зарбафт ва қасаби ҷой, ки касе бинишинад ва ҷама аз султон эминанд, ки ҳеҷ кас аз авонон ва ғаммозон наметарсид ва бар султон эътимод доштанд, ки бар касе зулм накунад ва ба моли касе ҳаргиз тамаъ накунад. Ва он ҷо молҳо дидам аз он мардум, ки агар гӯям ё сифат кунам, мардуми аҷамро он қабул наояфтад. Ва моли эшонро ҳадду ҳаср натавонистам кард. Ва он осоиш ки он ҷо дидам, ҳеҷ ҷо надидам.

Ва он ҷо шахсе тарсо дидам, ки аз мутамаввилони Миср буд. Чунонки гуфтанд: «Киштиҳо ва молу мулки

ӯро қиёс натавон кард». Ғараз он ки як сол оби Нил вафо накард ва ғалла гарон шуд, вазири султон ин тарсоро бихонд ва гуфт: «Сол некӯ нест ва бар дили султон чиҳати раоё бор аст, ту чанд ғалла тавонӣ бидиҳӣ хоҳ ба баҳо, хоҳ ба қарз».

Тарсо гуфт: «Ба саодати султон ва вазир ман чандон ғалла муҳайё дорам, ки шаш сол нони Миср бидиҳам». Дар ин вақт ломаҳола чандон халқ дар Миср буд, ки он чи дар Нишобур буданд, хумси эшон ба ҷаҳд буд ва ҳар кӣ мақодир донад, маълуми ӯ бошад, касеро чанд мол бояд, то ғаллаи ӯ ин миқдор бошад. Ва чи эмин раияте ва одил султоне буд, ки дар айёми эшон чунин ҳоҷо бошад ва чандин молҳо, ки на султон бар касе зулм ва ҷавр кунад ва на раият чизе пинҳон ва пӯшида дорад.

Ва он ҷо корвонсарое дидам, ки Дорулвазир мегуфтанд, дар он ҷо қасаб фурушанд ва дигар ҳеҷ ва дар ишқуби зер хайётон нишинанд ва дар боло рафои он.

Аз қиями он пурсидам, ки учраи ин тим чанд аст? Гуфт: «Ҳар сол бист ҳазор динори мағрибӣ буд, аммо ин соат гӯшае аз он хароб шуда, иморат мекунад. Ҳар моҳ як ҳазор динор ҳосил, яъне дувоздаҳ ҳазор динор. Ва гуфтанд, ки: «Дар ин шаҳр бузургтар аз ин ва ба миқдори ин дувист хон бошад».

СИФАТИ ХОНИ СУЛТОН

Одати эшон чунин бувад, ки султон, дар сола ба ду ид хон ниҳад ва бор диҳад хавосу авомро. Он кӣ хавос бошанд, дар ҳазрати ӯ бошанд ва он чӣ авом бо- бисьёр шунда будам, ҳавас буд, ки ба раёлюбайн буби- нам, бо яке аз дабирини султон, ки маро ба ӯ сӯхбат иттифоқ афтода буд ва дӯстӣ падида омада, гуфтам: «Ман боргоҳи мулук ва салотини аҷам дидаам чун сул- тон Маҳмуди Ғазнавӣ ва писараш Масъуд, эшон подшо- хони бузург буданд, бо неъмат ва таҷаммули бисьёр. Акнун меҳоҳам, ки маҷлиси амиралмуъмининро ҳам би- нам». Ӯ бо пардадор, ки соҳибусситр мегӯянд, бигуфт. Салхи рамазони санаи чорсаду чил, ки маҷлис орошта

буданд, то дигар рӯз, ки ид буд ва султон аз намоз ба он ҷо ояд ва ба хон бинишинад, маро он ҷо барад. Чун аз дари сарой бадар шудам, иморатҳо ва суффаҳо ва айвонҳо дидам, ки агар васфи он кунам, китоб ба татвил анҷомад.

Дувоздаҳ қаср дар ҳам сохта ҳама мураббаот, ки дар ҳар як ки мерафтам, аз якдигар некӯтар буд ва ҳар як ба миқдори сад арш дар сад арш ва яке аз ин ҷумла чизе буд шаст андар шаст ва тахте ба тамомати арзи хо- на ниҳода ба улув ҷаҳор газ, аз се чиҳати он тахт ҳама аз зар буд, шикоргоҳ ва майдон ва ғайруҳу бар он тас- вир карда ва китобате ба хатти покиза бар он ҷо навиш- та ва ҳама фаршу тарҳ, ки дар ин ҳарам буд, ҳама он буд, ки дебои румӣ ва бўқаламун ба андозаи ҳар мавзее бофта буданд ва дорофазини мушаббак аз зар бар ка- норҳо ниҳода, ки сифати он натавон кард. Ва аз тахт, ки бо ҷониби девор аст, дараҷоти нуқрагин сохта ва он тахт худ чунон буд, ки агар ин китоб ба сар сифати он бошад, суҳан муставфӣ ва кофӣ набошад. Гуфтанд: «Панҷоҳ ҳазор ман шакар ротибаи он рӯз бошад, ки султон хон ниҳад».

Ороиши хонро дарахте дидам чун дарахти турунҷ ва ҳама шоху баргу бори он аз шакар сохта ва андар ӯ ҳазор сурат ва тимсол сохта ҳама аз шакар. Ва матбахи султон берун аз қаср аст ва панҷоҳ гулом ҳамеша дар он ҷо мулозим ва аз кӯшк роҳ ба матбах аст, дар зери замин ва тартиби эшон чунон маҳайё буд, ки ҳар рӯз ҷаҳордаҳ шутурвор барф ба шаробхонаи султон бур- дандӣ ва аз он ҷо бештар умаро ва хавосро ротибаҳо бу- дӣ. Ва агар мардуми шаҳр чиҳати ранҷӯрон талабидан- дӣ, ҳам бидодандӣ. Ва ҳамчунин ҳар машруб ва адвия, ки касеро дар шаҳр боистӣ, аз ҳарам бихостандӣ, бидо- дандӣ. Ва ҳамчунин рағғанҳои дигар чун рағғани бали- сон ва ғайруҳу чандонки ин ашъён мазкур хостандӣ, манъе ва узре набудӣ.

СИЯРИ СУЛТОНИ МИСР

Амну фароғати аҳли Миср бад-он хоҳад буд, ки дӯ- конҳои баззозон ва саррофон ва ҷавҳариёнро дар набас- тандӣ, илло доме бар вай кашидандӣ ва кас наёристӣ ба

чизе даст бурдан. Марде яҳудӣ буд ҷавҳарӣ, ки султонро наздик буд ва ўро мол бисъёр буд. Ва ҳама эътимоди ҷавҳар харидан бар ў доштанд. Рӯзе лашкариён даст бар ин яҳудӣ бардоштанд ва ўро бикӯштанд. Чун ин кор бикарданд, аз қаҳри султон битарсиданд ва бист ҳазор савор барнишастанд ва ба майдон омаданд ва лашкар ба саҳро берун шуд ва халқи шаҳр аз он битарсиданд ва он лашкар то нимаи рӯз дар майдон истода буданд, ходиме аз сарой берун омад ва бар дари сарой биистод ва гуфт: «Султон мефармояд, ки «Ба тоат ҳастед ё на?» Эшон ба як бор овоз доданд, ки «Бандагонем ва тоатдор, аммо гуноҳ кардаем» Ходим гуфт: «Султон мефармояд, ки бозгардед» Дарҳол бозгаштанд. Ва он ҷуҳуди мақтулро Абӯсанд гуфтандӣ, писаре дошт ва бародаре, гуфтанд: «Моли ўро худон таоло донад, ки чанд аст» ва гуфтанд: Бар боми сарой сесад тағори нуқрагин ниҳодааст ва дар ҳар як дарахте кишта, чунон аст, ки боғе ва ҳама дарахтҳои мусаммар ва ҳомил. Бародари ў коғазе навишта ба хизмати султон фиристод, ки дувист ҳазор динори мағрибӣ ҳазонаро хидмат кунам, дар сари он вақт аз он ки метарсид. Султон он коғаз берун фиристод, то бар сари ҷамъ бидариданд ва гуфт, ки шумо эмин бошед ва ба хонаи худ бозравед, ки на касро ба шумо кор аст ва на мо ба моли касе мӯҳтоҷ ва эшонро истимолат кард.

Аз Шом то Қайравон, ки ман расидам, дар тамоми шаҳр ва рустоҳо ҳар масҷид, ки буд, ҳамаро ихроҷот бар вакили султон буд аз рағғани чароғ ва ҳасир ва бўриё ва зилу ва мушоҳирот ва мавҷиботи қайимон ва фаррошон ва муаззинон ва ғайруҳум.

Ва як сол воли Шом навишта буд, ки «Имсол зайт андак аст, агар фармон бошад, масҷидро зайти ҳор бидиҳем ва он рағғани турбу шалғам бошад», дар ҷавоб гуфтанд: «Фармонбарӣ, на вазирӣ, чизе ки ба хонаи худо тааллуқ дошта бошад, дар он ҷо тағйир ва табдил ҷоиз нест».

Ва қозиюлқуззотро ҳар моҳ ду ҳазор динори мағрибӣ мушоҳара бувад ва ҳар қозиро ба нисбати вай, то ба моли кас тамаъ накунамд ва бар мардум ҳайф наравад.

Ва одат ончунон бувад, ки дар авосити раҷаб мисоли султон дар масҷид бихондандӣ, ки: «Е маъшаралмусли-

мин, мавсими ҳаҷ мерасад ва сабили султон ба қарорӣ маъҳуд бо лашкариён ва аспон ва шутур ва зоди муид аст». Ва дар рамазон ҳамин мунодӣ бикардандӣ ва аз аввали зилқаъда оғози хуруҷ кардандӣ ва ба мавзеи муайян фуруд омадандӣ. Нимаи моҳи зилқаъда равона шудандӣ ва ҳар рӯз харчу улуфан ин лашкар як ҳазор динори мағрибӣ будӣ, ба ғайр аз бист динор, ки ҳар мардеро мавҷиб будӣ, ки ба бисту панҷ рӯз ба Макка шудандӣ ва даҳ рӯз он ҷо мақом будӣ, ба бисту панҷ рӯз то ба мақом расидандӣ. Ду моҳ шаст ҳазор динори мағрибӣ улуфан эшон будӣ ғайр аз таахҳудот ва силот ва мушоҳирот ва шутур ки, сақт шудӣ.

Пас дар санаи чорсаду сию нӯҳ сиҷчили султон бар мардум хонданд, ки амиралмуъминин мефармояд, ки: «Ҳуҷҷоҷро имсол маслиҳат нест, ки сафари Ҳиҷоз кунанд, ки имсол он ҷо қаҳт ва тангӣ аст ва халқ бисъёр мурдааст. Ин маъий ба шафқати мусулмонӣ мегӯям».

Ба ҳуҷҷоҷ дар таваққуф монданд ва султон ҷоман каъба мефиристод ба қарори маъҳуд, ки ҳар сол ду навбат ҷоман каъба бифиристодӣ. Ва ин сол чун ҷома ба роҳи Қулзум гусел карданд, ман бо эшон бирафтам.

Ғураи шаҳри зилқаъда аз Миср берун шудам ва ба бистӯми моҳ ба Қулзум расидем ва он ҷо кишתי бирондем, ба понздаҳ рӯз ба шаҳре расидем, ки онро Ҷор мегуфтанд ва бисту дуввӯми моҳ буд ва он ҷо ба ҷаҳор рӯз ба Мадинаи расулуллоҳ салаллоҳу алайҳи васаллам расидем.

Мадинаи расулуллоҳ алайҳиссалом шаҳре аст бар каноран саҳрое ниҳода ва замини намнок ва шӯра дорад ва об равон аст, аммо андак хурмоистон аст. Ва он ҷо қибла сӯи ҷануб афтодааст ва масҷиди расулуллоҳ алайҳиссалоту вассалом чандон аст, ки Масҷидилҳаром ва ҳазираи расулуллоҳ алайҳиссалом дар паҳлӯи минбари масҷид аст. Чун рӯ ба қибла намоянд, ҷониби чап чунонки чун хатиб аз минбар зикри пайғамбар, алайҳиссалом кунад ва саловат диҳад, рӯй ба ҷониби рост кунад ва ишора ба мақбара кунад ва он хонаи муҳаммас аст ва деворҳо аз миёни сутунҳои масҷид баровардааст. Ва панҷ сутун даргирифтааст ва бар сари ин хона ҳамчу ҳазира карда, ба дорофазин то касе бадон ҷо наравад ва доми даркушодин он кашида, то мурғ бар

он ҷо наравад. Ва миёни мақбара ва минбар ҳам ҳазираест аз сангҳои руҳом карда, чун пастгоҳе ва онро равза гӯянд. Ва гӯянд он бӯстон аз бӯстонҳои биҳишт аст, чи расулуллоҳ алайҳиссалом фармудааст: «Байна қабри ва минбарӣ равзатун мин риёзилҷаннатӣ». Ва шна гӯянд: Он ҷо қабри Фотимаи Зӯҳро аст алайҳассалом ва масҷидро дарест ва аз шаҳр берун сӯи ҷануб саҳроест ва ғӯристонест. Ва қабри амиралмуъминини Ҳамза бини Абдулмуталлиб разияллоҳу анҳу он ҷост ва он мавзеъро Қубӯрушшухадо гӯянд. Пас мо ду рӯз ба Мадина мақом кардем ва чун вақт танг буд, бирафтем роҳ сӯи машриқ буд. Ба ду манзил аз Мадина кӯҳ буд ва тангҳое чун дара, ки онро Чӯҳфа мегуфтанд ва он миқоти Мағрибу Шому Миср аст. Ба миқот он мавзеъ бошад, ки ҳаҷро аҳром гиранд ва гӯянд, як сол он ҷо ҳуҷҷоҷ фурӯд омада буд халқи бисъёр, ногоҳ селе даромада ва эшонро ҳалок кард ва онро бад-ин сабаб Чӯҳфа ном карданд ва миёни Макка ва Мадина сад фарсанг бошад, аммо санг аст ва мо ба ҳашт рӯз рафтем.

Якшанбеи шашӯми зилҳиҷча ба Макка расидем, ба Бобуссафо фурӯ омадем ва ин сол ба Макка қаҳтӣ буд, ҷаҳор ман нон ба як динори нишобурӣ буд ва муҷовирон аз Макка мерафтанд ва аз ҳеҷ тараф ҳоҷ наомада буд.

Рӯзи ҷаҳоршанбе ба ёрии ҳаҷ субҳонаҳу ва таоло ба Арафот ҳаҷ бигузоридем ва ду рӯз ба Макка будем. Ва халқи бисъёр аз гуруснагӣ ва бечорагӣ аз Ҳиҷоз рӯй берун ниҳоданд бар ҳар тараф. Ва дар ин навбат шарҳи ҳаҷ ва васфи Макка намегӯям, то дигар навбат, ки бад-ин ҷо расам, ки навбати дигар, ки шаш моҳ муҷовир будам ва он ҷӣ дидам ба шарҳ бигӯям. Ва ман рӯй ба Миср ниҳодам, чунонки ҳафтоду панҷӯм рӯз ба Миср расидам. Ва дар ин сол сию панҷ ҳазор одамӣ аз Ҳиҷоз ба Миср омаданд ва султон ҳамаро ҷома пӯшонид ва учрӣ дод, то соли тамом ки ҳама гурусна ва бараҳна буданд. То боз боронҳо омад ва дар замини Ҳиҷоз таом фарох шуд ва боз ин ҳама халқро дархӯрди ҳар як ҷома пӯшонид ва силотҳо дод ва сӯи Ҳиҷоз равона кард.

Ва дар раҷаби чорсаду чил дигар бор мисоли султон бар халқ хонданд, ки ба Ҳиҷоз қаҳтӣ аст ва рафтани

ҳуҷҷоҷ маслиҳат нест, бар хештан бубахшояд ва он ҷӣ худон таоло фармудааст, бикунанд, андар ин сол низ ҳоҷ нарафтанд ва вазифан султонро, ки ҳар сол ба Ҳиҷоз фиристодӣ, албатта қусур ва аҳтибос набудӣ ва он ҷомаи қаъба ва азони ҳадам ва ҳошия ва умарон Макка ва Мадина ва силан амири Макка ва мушоҳиран ӯ ҳар моҳ се ҳазор динор ва асб ва хилъат буд, ба ду вақт фиристодӣ. Дар ин сол шахсе буд, ки ўро Қозӣ Абдулло мегуфтанд ва ба Шом қозӣ буда, ин вазифа ба даст ва сӯҳбати ӯ равона карданд ва ман бо вай бирафтам ба роҳи Қулзум. Ва ин навбат киштӣ ба Ҷор расид, панҷӯми зилқалъа ва ҳаҷ наздик танг даромада уштуру ба панҷ динор буд ба таъҷил бирафтам.

Ҳаштӯми зилҳиҷча ба Макка расидам ва ба ёрии ҳаҷ субҳонаҳу ва таоло ҳаҷ бигузоридам. Аз Мағриб қофилаи азим омада буд ва он сол ба дари Мадинаи шарифа араб аз эшон ҳафторат хост, ба гоҳи бозгаштан аз ҳаҷ ва миёни эшон ҷанг бархост ва аз мағрибиён зиёдат аз ду ҳазор одамӣ кушта шуд ва басе ба Мағриб нашуданд. Ва ба ҳамин ҳаҷ аз мардуми Хуросон қавме ба роҳи Шом ва Миср рафта буданд ва ба киштӣ ба Мадина расиданд, шашӯми зилҳиҷча эшонро саду ҷаҳор фарсанг монда буд, то ба Арафот расанд, гуфта буданд: ҳар кӣ моро дар ин се рӯз, ки мондааст, ба Макка расонад, чунонки ҳаҷ даръёбем, ҳар як аз мо чиҳил динор бидиҳем. Аъроб биёмаданд ва чунон карданд, ки ба ду рӯзу ним эшонро ба Арафот расониданд ва зар биситонданд ва эшонро як-як бар шутурони ҷаммоза бастанд ва аз Мадина баромаданд ва ба Арафот оварданд, ду тан мурда, ки бар он шутурон баста буданд ва ҷаҳор тан зинда буданд, аммо ниммурда. Намози дигар, ки мо он ҷо будем, бирасиданд, чунон шуда буданд, ки бар пой наметавонистанд истодан ва сухан низ наметавонистанд гуфтан. Ҳикоят карданд, ки дар роҳ басе хоҳиш бад-ин аъроб кардем, ки зар, ки додаем шуморо бошад, моро бигузored, ки бетоқат шудем, аз мо нашониданд ва ҳамчунон биронданд. Филҷумла он ҷаҳор тан ҳаҷ карданд ва ба роҳи Шом бозгаштанд. Ва ман чун ҳаҷ бикардам, боз ба ҷониби Миср бирафтам, ки кутуб доштам он ҷо ва нияти боз омадан надоштам ва амири Мадина он сол ба Миср омад, ки ўро бар султон расаме

буд ва ҳар сол ба вай додӣ, аз он ки хешовандӣ аз фарзандони Хусайн бинни Алӣ салавотуллоҳи алайҳимо дошт. Ман бо ӯ дар кишти будам то ба шаҳри Қулзум ва аз он ҷо ҳамчунон то ба Миср шудем.

Дар санаи чорсаду чиҳилу як, ки ба Миср будам, хабар омад, ки малики Ҳалаб осӣ шуд аз султон ва ӯ чокаре аз он султон буд, ки падарони ӯ мулуки Ҳалаб буда буданд.

Султонро ходиме буд, ки ӯро Умдатуддавла мегуфтанд ва ин ходим амири мутолибон ва азим тавонгар буд. Ва матолиб ононро гӯянд, ки дар кӯҳҳои Миср талаби ганҷҳо ва дафинаҳо кунанд ва аз ҷама Мағриб ва диёри Миср ва Шом мардум оянд ва ҳар кас дар он кӯҳҳо ва сангсорҳои Миср ранҷҳо баранд ва молҳо сарфа кунанд ва бисёр он буда бошад, ки дафоиин ва ганҷҳо ёфта бошанд ва бисёрро ихроҷот афтода бошад ва чизе наёфта бошанд.

Чи мегӯянд, ки дар ин мавозеъ амволи Фиръавн мадфун буда аст. Ва чун он ҷо касе чизе ёбад, хумс ба султон диҳад ва боқӣ ӯро бошад. Ғараз он ки султон ин ходимро бад-он вилоят фиристод ва ӯро азим бузург гардонид. Ва ҳар асбоб, ки мулукиро бошад, бидод аз даҳлез ва саропарда ва ғайруху.

Ва чун ӯ ба Ҳалаб шуд ва ҷанг кард, он ҷо кушта шуд. Амволи ӯ чандон буд, ки муддати ду моҳ шуд, ки ба тадриҷ аз хизонаи ӯ ба хизонаи султон нақл мекарданд ва аз ҷумла сесад канизак дошт аксар моҳрӯй. Баъзе он буданд, ки эшонро дар ҳамбистарӣ медошт. Султон фармуд то эшонро мухайяр карданд. Ҳар кӣ шавҳаре меҳост, ба шавҳаре доданд ва он кӣ шавҳар на-меҳост, ҳар чӣ хоссаи ӯ буд, ҳеҷ тасарруф накарда бад-ӯ мегузоштанд, то дар хонан худ мебошанд. Ва бар ҳеҷ яки эшон ҳукме ва ҷабре нафармуд. Ва чун ӯ ба Ҳалаб кушта шуд, он малик тарсид, ки султон лашкарҳо фиристад. Писаре ҳафтсоларо бо зани худ ва бисёр туҳаф ва ҳадое ба ҳазрати султон фиристод ва бар гузашта уэрҳо хост. Чун эшон биёмаданд, қариб ду моҳ берун нишастанд ва эшонро дар шаҳр намегузоштанд ва тӯҳфаи эшон қабул намекарданд, то аимма ва қуззоти шаҳр ҷама ба шафоат ба даргоҳи султон шуданд ва хоҳиш карданд, ки эшонро қабул карданд ва бо таширф ва

хилъат бозгардониданд. Аз ҷумлаи чизҳо агар касе хоҳад, ки ба Миср боге созад, дар ҳар фасли сол, ки бошад, битавонад сохт. Чи ҳар дарахт ки хоҳад мудом ҳосил тавонад кард ва бинишонад, хоҳ мусмир ва муҷмал, хоҳ бесамар ва касон бошанд, ки даллоли он бошанд ва аз ҳар чӣ хоҳӣ дарҳол ҳосил кунанд. Ва он чунон аст, ки эшон дарахтҳо дар тағораҳо кишта бошанд ва бар пушти бомҳо ниҳода ва бисёр бомҳои эшон аст ва аз он аксар пурбор бошад аз норинҷ ва турунҷ ва анор ва себ ва биҳӣ ва гул ва раёҳин ва сипарғамҳо. Ва агар касе хоҳад, ҳаммолон бираванд ва он тағораҳо бар ҷӯб банданд ҳамчунон ба дарахт ва ба ҳар ҷо ки хоҳанд нақл кунанд ва дар он замин биниҳанд ва ҳар вақт ки хоҳанд тағораҳо бикананд ва борҳо берун оранд ва дарахт худ хабардор набошад. Ва ин вазъ дар ҷама офоқ ҷои дигар надидаам ва нашунидаам. Ва инсоф он ки бас латиф аст.

Акнун шарҳи бозгаштани хеш ба ҷониби хона ба роҳи Макка ҳаррасахуллоҳи таоло миналофот аз Миср бозгӯям:

Дар Қоҳира намози ид бикардам ва сешанбеи чаҳордаҳӯми зилҳиҷаи санаи чорсаду чилу як аз Миср дар кишти нишастам ва ба роҳи Саидулаъло равона шудам ва он рӯй ба ҷониби ҷануб дорад. Вилоятест, ки оби Нил аз он ҷо ба Миср меояд ва ҳам аз вилояти Миср аст ва фарроҳии Миср ағлаб аз он ҷо ва он ҷо бар ду канораи Нил басе шаҳрҳо ва рустоҳо буд, ки сифати он кардан ба татвил анҷомад. То ба шаҳре расидем, ки онро Асьют мегуфтанд ва афъюн аз ин шаҳр хезад ва он хашхош аст, ки тухми ӯ сиёҳ бошад, чун баланд шавад ва пила бандад, ӯро бишикананд аз он мисли шира берун ояд, онро ҷамъ кунанд ва нигоҳ доранд, афъюн бошад ва тухми ин хашхош хурд ва чун зира аст. Ва бад-ин Асьют аз суфи гӯсфанд дасторҳо бофанд, ки мисли ӯ дар олам набошад ва суфҳои борик, ки ба вилояти аҷам оваранд ва гӯянд мисрӣ аст, ҷама аз ин Саидулаъло бошад. Чи ба Миср худи суф набофанд. Ва ман бад-ин Асьют фӯтае дидам, аз суфи гӯсфанд карда, ки мисли он на ба Лаҳовар дидам ва на ба Мӯлтон ва ба шакл пиндошти ҳарир аст. Ва аз он ҷо ба шаҳре расидем, ки онро Қавс мегуфтанд ва он ҷо биноҳои азим

дидам, аз сангҳое, ки ҳар кӣ он бубинад, тааҷҷуб кунанд, шористоне кӯҳна ва аз сангу борӯй сохта ва аксар иморатҳои он аз сангҳои бузург карда, ки яке аз он миқдор бист ҳазор ман ва сӣ ҳазор ман бошад ва аҷаб он ки ба даҳ-понздаҳ фарсангии он мавзеъ на кӯҳе аст ва на санг, то онҳоро аз қучо ва чи гуна нақл карда бошанд.

Аз он ҷо ба шаҳре расидам, ки онро Аҳмим мегуфтанд. Шаҳре анбӯҳ ва ободон ва мардуме ғалаба ва ҳисори ҳасин дорад ва нахл ва басотини бисёр. Бист рӯз он ҷо мақом афтод ва чиҳати он ки ду роҳ буд, яке биёбони беоб, дигар дарё, мо мутараддид будем, то ба кадом роҳ биравем.

Оқибат ба роҳи об бирафтем, ба шаҳре расидем, ки онро Ассувон мегуфтанд. Ва бар ҷониби ҷануби ин шаҳр кӯҳе буд, ки рӯди Нил аз даҳани ин кӯҳ берун меомад ва гуфтанд киштӣ аз ин болотар нагузарад, об аз ҷоҳои танг ва сангҳои азим фуру меояд. Ва аз ин шаҳр ба ҷаҳор фарсанг роҳ вилояти Нуба буд ва мардуми он замин ҳама тарсо бошад. Ва ҳар вақт аз пеши малики он вилоят наздики султони Миср ҳадьяҳо фиристанд ва уҳду мисоқ кунанд, ки лашкар бад-он вилоят нарасад ва зиёни эшон накунад ва ин шаҳри Ассувон азим маҳкам аст, то агар вақте аз вилояти Нуба касе қасде кунад натавонад. Ва мудом он ҷо лашкаре бошад ба муҳофизати шаҳр ва вилоят. Ва муқобили шаҳр дар миёни рӯди Нил ҷазираест чун боғе ва андар он хурмоистон ва зайтун ва дигар ашҷор ва заръ бисёр аст ва ба дӯлоб об диҳанд ва ҷои бодарахт аст ва он ҷо бисту як рӯз бимондам, ки биёбони азим дар пеш буд ва дувист фарсанг то лаби дарё ва мавсими он буд, ки ҳуҷҷоҷ боз гашта бар уштурон бар он ҷо бирасанд ва мо интизори он медоштем, ки чун он шутурҳо бозгардад, ба кироя гирем ва биравем.

Ва чун ба шаҳри Ассувон будам, ошноӣ афтод бо марде, ки ўро Абӯабдуллоҳ Муҳаммад бини Филиҷ мегуфтанд, марде порсо ва бо силоҳ буд ва аз тариқи мантиқ чизе медонист. Ў маро муованат кард дар кироя гирифтани ва ҳамаи боздид кардан ва ғайри он. Ва шутуре ба як динору ним кироя гирифтам ва аз ин шаҳр равона шудам.

Панҷӯми рабеулаввали санаи чорсаду чилу ду роҳ сӯи машриқи ҷанубӣ буд. Чун ҳашт фарсанг бирафтам, манзиле буд, ки онро Зайқа мегуфтанд ва он дарае буд бар саҳро ва бар ду ҷониби ў чун ду девор аз кӯҳ ва миёнаи ў миқдори сад арш қушоғӣ ҷоҳе канданд, ки об бисёр баромадааст, аммо на оби хуш. Ва чун аз ин манзил бигузаранд, панҷ рӯз бодия аст, ки об набошад. Ҳар марде хике об бардошта ва бирафтем ба манзиле, ки онро Ҳавзаш мегуфтанд, кӯҳе буд сангин ва ду сӯроҳ дар он буд, ки об берун меомад ва ҳамаи он ҷо дар гӯдӣ меистод. Оби хуш ва ҷунон буд, ки мардро дар он сӯроҳ мебоист шуд, то аз чиҳати шутур об берун оваранд ва ҳафтӯм рӯз буд, ки шутурон об нахӯрда буданд ва алаф, аз он ҷо ки ҳеҷ набуд. Ва дар шабонрӯзӣ якбор фуруд омаданд, аз он ғаҳ ки офтоб гарм шуд то намози дигар ва боқӣ мерафтанд ва ин манзилҷоҳе, ки фуруд оянд, ҳама маълум бошад, чи ба ҳар ҷой фуруд натавонанд омад, ки чизе набошад, ки оташ барфурузанд ва бад-он ҷоҳе пишкили шутур ёбанд, ки бисӯзанд ва чизе пазанд ва он шутурон гӯи медонистанд, ки агар коҳилӣ кунанд аз ташнагӣ бимиранд ва ҷунон мерафтанд, ки ҳеҷ ба рондан кас мӯҳтоҷ набуд. Ва худ рӯи дар он биёбон ниҳода мерафтанд, бо он ки ҳеҷ асари роҳу нишон ба дид набуд, рӯи фарои машриқ карда мерафтанд ва ҷо буди ки ба понздаҳ фарсанг об мебуд андак ва шӯр ва ҷо буди, ки ба сӣ-чиҳил фарсанг ҳеҷ об набудӣ.

Бистӯми рабеулаввали санаи чорсаду чилу ду ба шаҳри Айзоб расидем ва аз Ассувон то Айзоб, ки ба понздаҳ рӯз омадем, ба қиёси дувист фарсанг буд. Ин шаҳри Айзоб бар канораи дарёе ниҳодааст, масҷиди одина дорад ва марде понсад дар он бошад ва тааллуқ ба султони Миср дошт ва боҷгоҳест, ки аз Ҳабаша ва Зангибор ва Яман киштиҳо он ҷо ояд ва аз он ҷо бар уштурон борҳо бад-ин биёбон, ки мо гузаштем, баранд то Ассувон ва аз он ҷо дар киштӣ ба оби Нил ба Миср баранд. Ва бар дасти ростии ин шаҳр чун рӯи ба қибла кунанд, кӯҳе аст ва паси он кӯҳ биёбоне азим ва алафхори бисёр ва халқ бисёранд, он ҷо ки эшонро баҷоҳон гӯянд ва эшон мардумонеанд, ки ҳеҷ дину кеш надоранд ва ба ҳеҷ пайғамбару пешво имон наёвардаанд, аз он ки аз ободонӣ дуранд ва биёбоне доранд, ки тӯли он

аз ҳазор фарсанг зиёда бошад ва арз сесад фарсанг. Ва дар ин ҳама бўъд ду шаҳраки хурд беш нест, ки якero аз он Баҳраннаом гӯянд ва яке дигарро Айзоб. Тӯли ин биёбон аз Миср аст то Ҳабаша ва он аз шимол аст то ҷануб ва арз аз вилояти Нуба то дарьёи Қулзум аз мағриб то машриқ ва ин қавми баҷоҳон дар он биёбон бошанд. Мардуми бад набошанд ва дуздӣ ва ғорат накушанд, ба ҷаҳорпон худ машғул. Ва мусулмонон ва ғайриху кӯдакони эшонро бидузданд ва ба шаҳрҳои ислом баранд ва бифурӯшанд. Ва ин дарьёи Қулзум халиҷест, ки аз Муҳит ба вилояти Адан шикoftааст ва дар ҷониби шимол то он ҷо ки ин шаҳраки Қулзум аст, биёмада ва ин дарьёро ҳар ҷо ки шаҳре бар қанораш аст, бад-он шаҳр боз мехонанд. Масалан, ҷое ба Қулзум мехонанд ва ҷое ба Айзоб ва ҷое ба Баҳраннаом.

Ва гуфтанд, дар ин дарьё зиёдат аз сесад қазира бошад ва аз он ҷазоир киштиҳо меоянд ва равшан ба кашк меоваранд. Ва гуфтанд, он ҷо гову гӯсфанд бисъёр доранд ва мардуми он ҷо, гӯянд, мусулмононанд, баъзе тааллуқ ба Миср доранд ва баъзе ба Яман. Ва дар ин шаҳраки Айзоб оби ҷоҳ ва ҷашма набошад, илло оби борон ва агар гоҳе оби борон мунқатеъ бошад, он ҷо баҷоҳон об оранд ва бифурӯшанд ва то се моҳ ки он ҷо будам, як хик об ба як дирам харидем ва ба ду дирам низ, аз он ки кишти равона намешуд, боди шимол буд ва моро боди ҷануб мебоист. Мардуми он ҷо он вақт, ки маро диданд, гуфтанд: «Моро хатибӣ мекун», бо эшон музояқа накардам ва дар он муддат хитобати эшон мекардам, то он гоҳ ки мавсим расид ва киштиҳо рӯй ба шимол ниҳоданд.

Ва баъд аз он ба Ҷадда шудам. Ва гуфтанд: «Шутури наҷиб ҳеҷ ҷой ҷунон набошад, ки дар он биёбон ва аз он ҷо ба Миср ва Ҳиҷоз баранд» ва дар ин шаҳри Айзоб марде маро ҳикоят кард, ки бар қавли ӯ эътимод доштам, гуфт: «Вақте ки кишти аз ин шаҳр сӯи Ҳиҷоз мерафт ва шутур мебурданд, ба сӯи амири Макка ва ман дар он кишти будам, шутуре аз он бимурд, мардум онро ки як пой шутур қадаре берун аз даҳонаш буд, моҳин дигар омад ва он моҳиро, ки шутур фуру бурда буд, фуру бурд, ки ҳеҷ асар аз он ба рӯ паид набуд ва гуфт

он моҳиро қараш мегуфтанд.» Ва ҳам бад-ин шаҳр пӯсти моҳӣ дидам, ки ба Хуросон онро шафақ меғоянд ва гумон мебурдем ба Хуросон, ки он навъе аз сусмор аст, то он ҷо бидидам, ки моҳӣ буд ва ҳама парҳо, ки моҳиро бошад, дошт. Дар вақте ки ман ба шаҳри Ассувон будам, дӯсте доштам ки номи ӯ зикр кардам дар муқаддима. Ӯро Абӯабдуллоҳ Муҳаммад бинни Филич мегуфтанд, чун аз он ҷо ба Айзоб меомадам, нома навишта буд ба дӯсте бо вакиле, ки ӯро ба шаҳри Айзоб буд, ки он ҷӣ Носир хоҳад, ба вай диҳад ва хатте биситонад то вайро маҳсуб бошад. Ман чун се моҳ дар ин шаҳри Айзоб бимондам ва он ҷӣ доштам харҷ карда шуд, аз зарурат он коғазро бад-он шахс додам, ӯ мардӣ кард ва гуфт: «Валлоҳ! Ӯро пеши ман ҷиз бисъёр аст, ҷӣ меҳохӣ, то ба ту диҳам, ту ба ман хат деҳ!» Ман тааҷҷуб кардам аз некмардӣи он Муҳаммад Филич, ки бесобиқа бо ман он ҳама некӯӣ кард ва агар марде бобок будаме ва раво доштаме, маблағе мол аз он шахс ба воситаи он коғаз биситудаме. Ғараз, ман аз он мард сад ман орд биситудам ва он миқдорро он ҷо иззати тамом аст ва хатте бад-он миқдор ба вай додам ва ӯ он коғаз, ки ман навишта будам, ба Ассувон фиристод ва пеш аз он ки ман аз шаҳри Айзоб биравам, ҷавоби он Муҳаммад Филич боз расид, ки он ҷӣ миқдор бошад, ҳар чанд ки ӯ хоҳад ва аз он ман мавҷуд бошад бад-ӯ деҳ ва агар аз он хеш бидиҳӣ, иваз бо ту диҳам, ки амралмӯъминин Алӣ бинни Абеталиб салавотуллоҳи алайҳ фармудааст: «Алмӯъмину лоякуну мӯҳташаман ва ло муғтаниман.» Ва ин фасл бад-он навиштам то хонандагон бидонанд, ки мардумро бар мардум эътимод аст ва қарам ҳар ҷой бошад ва ҷавонмардон ҳамеша будаанд ва бошанд.

Ҷадда шаҳре бузург аст ва боран ҳасин дорад бар лаби дарьё ва дар ӯ панҷ ҳазор мард бошад, бар шимол дарьё ниҳодааст ва бозорҳои нек дорад ва қиблаи масҷиди одина сӯи машриқ аст ва берун аз шаҳр ҳеҷ иморат нест, илло масҷиде, ки маъруф аст ба масҷиди расулуллоҳ алайҳиссалоту вассалом ва ду дарвоза аст, шаҳрро яке сӯи машриқ, ки рӯ бо Макка дорад ва дигар сӯи мағриб, ки рӯ бо дарьё дорад ва агар аз Ҷадда бар лаби дарьё сӯи ҷануб бираванд, ба Яман расанд, ба

шаҳри Саъда ва то он ҷо панҷоҳ фарсанг аст ва агар сӯи шимол раванд, ба шаҳри Ҷор расанд, ки аз Ҳичоз аст. Ва бад-ин шаҳри Ҷадда на дарахт аст ва на заръ. Ҳар ҷӣ ба кор ояд, аз русто оранд ва аз он ҷо то Макка дувоздаҳ фарсанг аст ва амири Ҷадда банди амири Макка буд ва ўро Тоҷулмаъолӣ бини Абилфутӯҳ мегуфтанд ва Мадинаро ҳам амир вай буд. Ва ман наздики амири Ҷадда шудам ва бо ман каромат кард. Ва он қадар боҷе, ки ба ман мерасид, аз ман муоф дошт ва нахост, чунонки аз дарвоза мусаллам гузар кардам, хабаре ба Макка навишт, ки ин мард донишманд аст аз вай чизе нашоёд ситудан.

Рӯзи одина намози дигар аз Ҷадда бирафтем. Якшанбе салхи ҷимодиолохир ба дари шаҳри Макка расидем ва аз навоҳии Ҳичоз ва Яман халқи бисёр умраро дар Макка ҳозир бошад аввали раҷаб ва он мавсима азим бошад ва иди рамазон ҳамчунин ва бо вақти ҳаҷ биёнд ва чун роҳи эшон наздик ва саҳл аст, ҳар сол се бор биёнд.

СИФАТИ ШАҲРИ МАККА ШАРРАФАҲУЛЛОҲУ ТАОЛО

Шаҳри Макка андар миёни кӯҳҳо ниҳодааст баланд ва аз ҳар ҷониб, ки ба шаҳр раванд то ба Макка нарасанд, натавон дид ва баландтарин кӯҳе, ки ба Макка наздик аст, кӯҳи Абӯқубайс аст ва он чун гунбаде гирд аст, чунонки аз пои он тире биандозанд бар сар расад ва дар машриқи шаҳр афтодааст, чунонки чун дар Масҷиди Ҳаром бошанд. Ба даймоҳ офтоб аз сари он барояд ва бар сари он миле аст аз санг бароварда. Гӯянд, Иброҳим алайҳиссалом баровардааст ва ин арса, ки дар миёни кӯҳ аст шаҳр аст ду тирпартоб дар ду беш нест ва Масҷиди Ҳаром ба миёнаи ин фароҳной андар аст ва гирд бар гирди Масҷиди Ҳаром шаҳр аст ва кӯчаҳо ва бозорҳо ва ҳар кучо рахнае ба миёни кӯҳ дар аст, девори бора сохтаанд ва дарвоза бар ниҳода ва андар шаҳр ҳеҷ дарахт нест, магар бар дари Масҷиди Ҳаром, ки сӯи мағриб аст, ки онро Боби Иброҳим хонанд. Бар сари ҷоҳе дарахте чанд баланд аст ва бузург

шуда ва аз Масҷиди Ҳаром бар ҷониби машриқ бозоре бузург кашидааст аз ҷануб сӯи шимол ва бар сари бозор аз ҷониби ҷануб кӯҳи Абӯқубайс аст ва домани кӯҳи Абӯқубайс Сафост. Ва он чунон аст, ки домани кӯҳро ҳамчун дараҷоти бузург кардаанд ва сангҳо ба тартиб ронда, ки бар он остонаҳо раванд халқ ва дуо кунанд ва он чи мегӯянд Сафо ва Марва кунанд, он аст. Ва ба охири бозор аз ҷониби шимол кӯҳи Марва аст ва он андак болой аст. Ва бар ў хонаҳои бисёр сохтаанд ва дар миёни шаҳр аст ва дар ин бозор бидаванд, аз ин сар то бад-он сар ва чун касе умра хоҳад кард, аз ҷои дур ояд, ба ним фарсанги Макка ҳар ҷо милҳо кардаанд ва масҷидҳо сохта, ки умраро аз он ҷо эҳром гиранд ва эҳром гирифтани он бошад ки ҷоман дӯхта аз тан берун кунанд ва изоре бар миён банданд ва изори дигар ё ҷодире бар ҳештан дарпечанд ва ба овози баланд мегӯянд, ки «Лаббайка оллоҳумма лабайка» ва сӯи Макка меоянд ва агар касе ба Макка бошад ва хоҳад, ки умра кунад то бад-он милҳо биравад ва аз он ҷо эҳром гирад ва «Лабайк» мезанад ва ба Макка дарояд ба нияти умра.

Ва чун ба шаҳр ояд ба Масҷиди Ҳаром дарояд ва наздики хона равад ва бар дасти рост бигардад, чунонки хона бар дасти чапи ў бошад ва бад-он рукн шавад, ки Ҳаҷаруласвад дар ўст ва ҳаҷарро бўса диҳад ва аз ҳаҷар бигузарад ва бар ҳамон вало бигардад ва боз ба ҳаҷар расад ва бўса диҳад як тавф бошад. Ва бар ин вало ҳафт тавф бикунанд, се бор ба таъҷил бидавад ва ҳаҷор бор оҳиста биравад ва чун тавоф тамом шуд, ба мақоми Иброҳим алайҳиссалом равад, ки баробари хона аст ва аз паси мақом биистад, чунонки мақом мобайни ў ва хона бошад ва он ҷо ду ракаат намоз бикунанд, онро намози тавоф гӯянд.

Пас аз он дар хонаи Замзам шавад ва аз он об бихӯрад ё ба рӯй бимолад ва аз Масҷиди Ҳаром ба Бобу-Сафо берун шавад ва аз он дарест аз дарҳои масҷид, ки чун аз он ҷо берун шаванд, кӯҳи Сафост бар он остонаҳои кӯҳи Сафо шавад ва рӯй ба хона кунад ва дуо кунанд ва дуо маълум аст, чун хонда бошад фуру ояд ва дар ин бозор сӯи Марва биравад ва ончунон бошад, ки аз ҷануб сӯи шимол равад.

Ва дар ин бозор, ки меравад бар дарҳои Масҷиди Ҳаром мегардад ва андар ин бозори он ҷо, ки расул алайҳиссалоту вассалом сабӣ кардааст ва шитофта ва дигаронро шитоб фармуда, гоме панҷоҳ бошад бар ду тарафи ин мавзеъ ҷаҳор манора аст. Аз ду ҷониб ки мардум аз кӯҳи Сафо ба миёни он ду манора расанд ва аз он ҷо бишитобанд то миёни ду манораи дигар, ки аз он тарафи бозор бошад ва баъд аз он охира раванд то ба кӯҳи Марва ва чун ба остонаҳо расанд бар он ҷо раванд ва он дуо, ки маълум аст, бихонанд ва боз гарданд ва дигар бор дар ҳамин бозор дароянд, чунонки ҷаҳор бор аз Сафо ба Марва шаванд ва се бор аз Марва ба Сафо, чунонки ҳафт бор аз он бозор гузашта бошанд.

Чун аз кӯҳи Марва фуруд оянд, ҳамон ҷо бозорест бист дӯкон рӯй ба рӯй бошанд, ҳама ҳаҷҷоҷ нишаста мӯи сар битарошанд.

Чун умра тамои шуд ва аз ҳарам берун оянд, дар ин бозори бузург, ки сӯи машриқ аст ва онро Сӯқулатторин гӯянд, биноҳи некӯст ва ҳама доруфурӯшон бошанд ва дар Макка ду гармоба аст, фарши он санги сабз ки фасон месозанд. Ва чунон тақдир кардам, ки дар Макка ду ҳазор марди шаҳрӣ беш набошад. Боқӣ қариб понсад мард ғурабо ва муҷовирон бошанд.

Дар он вақт худ қаҳт буд ва шонздаҳ ман гандум ба як динори мағрибӣ буд ва маблағе аз он ҷо рафта буданд ва андар шаҳри Макка аҳли ҳар шаҳреро: аз билоди Ҳуросон ва Мовароуннаҳр ва Ироқ ва ғайруҳу сароҳи буда, аммо аксари он хароб буди вайрон. Ва ҳулафои Бағдод иморатҳои бисёр ва биноҳои некӯ кардаанд он ҷо. Ва дар он вақт ки мо расидем баъзе аз он хароб шуда буд ва баъзе милк сохта буданд.

Оби роҳҳои Макка ҳама шӯру талх бошад, чунонки натавон хӯрд. Аммо ҳавзо ва масонен бузург бисёр кардаанд, ки ҳар як аз он ба миқдори даҳ ҳазор динор баромада бошад. Ва ин вақт ба оби борон, ки аз дарраҳи фуру меояд, пур мекардаанд ва дар он таърих, ки мо он ҷо будем, тикӣ буданд.

Ва яке, ки амири Адан буд ва ўро писари Шоддил меғуфтанд, обе дар зерин замин ба Макка оварда буд ва амволи бисёр бар он сарф карда ва дар Арафот бар он

кишту заръ карда буданд ва полнзо сохта ва илло андаке ба Макка меомад ва ба шаҳр намерасид. Ва ҳавзе сохтаанд, ки он об дар он ҷо ҷамъ мешавад ва саққоён онро баргиранд ва ба шаҳр оваранд ва фурушанд ва ба роҳ рафта. Ва ним фарсанге ҷоҳе аст, ки онро Бираззоҳид гӯянд ва он ҷо масҷидест некӯ. Оби он ҷоҳи хуш аст ва саққоён аз он ҷо низ биёваранд ва ба шаҳр биғурушанд. Ҳавои Макка азим гарм бошад ва охири баҳманмоҳи қадим хиёр ва бодиринг ва бодинҷони тоза дидам он ҷо. Ва ин навбати ҷаҳорӯм, ки ба Макка расидам фарраи раҷаб санаи чорсаду чилу ду то бистӯми зилҳиҷҷа ба Макка муҷовир будам, понздаҳуми фарвардини қадим ангур расида буд ва аз русто ба шаҳр оварда буданд ва дар бозор меғурухтанд ва аввали урдибиҳишт харбузаи фаровон расида буд ва худ ҳама меваҳо ба зимистон он ҷо ёфт шаванд ва ҳаргиз холи набошад.

СИФАТИ ЗАМИНИ АРАБ ВА ЯМАН

Чун аз Макка ба ҷониби ҷануб раванд ба як манзил ба вилояти Яман расанд ва то лаби дарёи ҳама вилояти Яман аст ва замини Яман ва Ҳиҷоз ба ҳам пайвастааст. Ҳар ду вилоят тозизабонанд ва дар истилоҳ замини Яманро Ҳумайр гӯянд ва замини Ҳиҷозро Араб ва се ҷониби ин ҳарду замин дарёест ва ин замин чун ҷазираест. Аввал ҷониби шарқии он дарёи Басра аст ва ғарбӣ дарёи Қулзум, ки зикри он дар муқаддима рафт, ки халли аст ва ҷониби ҷанубӣ дарёи Муҳит аст. Ва тӯли ин ҷазира, ки Яман ва Ҳиҷоз аст, аз Кӯфа бошад то Адан миқдори понсад фарсанг аз шимол ба ҷануб ва арзи он ки аз машриқ ба мағриб аст, аз Уммон аст то ба Ҷор миқдори ҷаҳорсад фарсанг бошад. Ва замини Араб аз Кӯфа то Макка аст ва замини Ҳумайр аз Макка то Адан. Ва дар замини Араб ободонӣ андак аст. Ва мардумонаш биёбонӣ ва саҳронишинанд ва худованди сутур ва ҷаҳорпо ва ҳайма. Ва замини Ҳумайр се қисм аст, як қисмиро аз он Тиҳома гӯянд ва ин соҳили дарёи Қулзум аст бар ҷониби мағриб. Ва шаҳрҳо ва ободониҳо бисёр аст, чун Саъда ва Зубайд ва Санъо ва ғайруҳу ва ин шаҳрҳо бар саҳрост ва подшоҳи он банди ҳабашӣ

буд, аз они писари Шоддил ва дигар қисм аз Ҳумайр кӯҳе аст, ки онро Наҷд гӯянд ва андар дар ӯ девлоҳҳо ва сардсерҳо бошад ва ҷойҳои тағи ва ҳисорҳои маҳкам. Ва сайюм қисм аз сӯи машриқ аст ва андар он шаҳрҳои бисёр аст, чун Бӯҳрон ва Аср ва Беша ва ғайри он. Ва андар ин қисм навоҳӣ бисёр аст ва ҳар ноҳияте малике ва раисе дорад ва он ҷо султоне ва ҳокиме мутлақ нест, қавме мардум бошанд ба худсар ва бештар дузд ва хунӣ ва ҳаромӣ. Ва ин қисм миқдори дувист фарсанг дар саду панҷоҳ барояд ва ҳалқе бисёр бошад ва ҳама наво. Ва қасри Ғумдон ба Яман аст, ба шаҳре, ки онро Санъо гӯянд ва аз он қадар акнун бар мисоли талле мондааст дар миёни шаҳр ва он ҷо гӯянд, ки худованди ин қаср подшоҳи ҳама ҷаҳон будааст. Ва гӯянд, ки дар он тал ганҷҳо ва дафинаҳо бисёр аст ва ҳеҷ кас даст бар он наёрад бурдан, на султон ва на раият. Ва ақиқ бад-ин шаҳри Санъо кунанд ва он санге аст, ки аз кӯҳ бибур-ранд ва дар миёни рег бар тоба ба оташ бирён кунанд ва дар миёни рег ба офтобаш парваранд. Ва ба чарх бипироянд. Ва ман ба Миср дидам, ки шамшере ба сӯи султон оварда буданд аз Яман, ки даста ва бурчаки ӯ аз як пора ақиқи сурх буд монанди ёқут.

СИФАТИ МАСЧИДИ ҲАРОМ ВА БАЙТИ КАЪБА

Гуфтаем, ки хонаи Каъба дар миёни Масҷиддилҳаром ва Масҷиди Ҳаром дар миёни шаҳри Макка ва тӯли он аз машриқ ба мағриб аст ва арзи он аз шимол ба ҷануб. Аммо девори масҷид қоима нест ва руқноҳо дармолидааст то ба мудаваарӣ моил аст, зеро ки чун дар масҷид намоз кунанд аз ҳама ҷавониб рӯй ба хона бояд кард. Ва он ҷо ки масҷиди тӯлонитар аст, аз Боби Иб-саду бисту ҷаҳор арш аст. Ва арзаш аз Бобуннадва, ки сӯи шимол аст, то ба Бобуссафо, ки сӯи ҷануб аст ва фарохтар ҷояш сесаду ҷаҳор арш аст. Ва сабаби мудаваарӣ ҷое тангтар намояд, ҷое фарохтар. Ва ҳама гирд бар гирди масҷид се равоқ аст, ба пӯшиш ба амудҳои руҳом бардоштаанд ва миёни саройро ҷаҳор сӯ карда ва

дарозии пӯшиш, ки ба сӯи соҳати масҷид аст, ба чиҳилу панҷ тоқ аст. Паҳнояш ба бисту се тоқ ва амудҳои руҳом тамомат саду ҳаштоду ҷаҳор аст. Ва гуфтанд, ин ҳама амудҳоро хулафои Бағдод фармуданд, аз ҷониби Шом ба роҳи дарёе бурдан. Ва гуфтанд, чун ин амудҳо ба Макка расониданд, он ресмонҳо, ки дар киштиҳо ва гарданаҳо баста буданд ва пора шуда буд. Чун бифурӯхтанд аз қимати он шаст ҳазор динори мағрибӣ ҳосил шуд. Ва аз ҷумлаи он амудҳо, яке дар он ҷост, ки Бобуннадва гӯянд, сутуни сурхи руҳомист. Гуфтанд, ин сутунро ҳамсанги динор харидаанд ва ба қиёс як сутун се ҳазор ман буд. Масҷиди Ҳаромро ҳаҷдаҳ дар аст, ҳама ба тоқҳо сохтаанд, бар сарсутунҳои руҳом. Ва бар ҳеҷ кадом даре нанишондаанд, ки фироз тавон кард. Бар ҷониби машриқ ҷаҳор дар аст, аз гӯшаи шимоли Бобуннабӣ ва он ба се тоқ аст баста ва ҳам бар ин девор гӯшаи ҷанубӣ даре дигар аст, ки онро ҳам Бобуннабӣ гӯянд. Ва миёни он дар ду сад арш беш аст ва ин дар ба ду тоқ аст ва чун аз ин дар берун шавӣ бозори атторон аст, ки хонаи расул алайҳиссалом дар он кӯй будааст ва бад-он дар ба намоз андар масҷид шудӣ. Ва чун аз ин дар бигузари ҳам бар ин девори машриқӣ Боби Алӣ алайҳиссалом аст. Ва ин он дар аст, ки амиралмӯъминини Алӣ алайҳиссалом дар масҷид рафтӣ ба намоз ва ин дар ба се тоқ аст. Ва чун аз ин дар бигузари бар гӯшаи масҷид манораи дигар аст. Бар сари саъй аз он манора, ки ба Боби бани Ҳошим аст, то бад-ин ҷо бибояд шитофтан ва ин манора ҳам аз он ҷаҳоргонан мазкур аст. Ва бар девори ҷанубӣ, ки он тӯли масҷид аст, ҳафт дар аст. Нахустин бар руқно, ки нимгирд кардаанд, Бобуддаққоқин аст ва он ба ду тоқ аст ва чун андаке ба ҷониби ғарбӣ бирави дари дигар аст ба ду тоқ ва онро Бобулфасонин гӯянд ва ҳамчунон қадари дигар бира-ванд Бобуссафо гӯянд ва ин дарро панҷ тоқ аст ва аз ҳама ин тоқи миёнин бузургтар аст ва ҷониби ӯ ду тоқи кӯчак. Ва расулulloҳ алайҳиссалом аз ин дар берун омадааст, ки ба Сафо шавад ва дуо кунад. Ва атабаи ин тоқи миёнин сапед аст азим ва санге сиёҳ будааст, ки расул алайҳиссалом вассалот пои мубораки худ бар он ҷо ниҳодааст ва он санг нақши қадами мутабаррики ӯ алайҳиссалом гирифта ва он нишони қадамро аз он сан-

ги сиёҳ бибуридаанд ва дар он санги сапед таркиб карда, чунонки сарангуштҳои по андаруни масҷид дорад ва ҳаҷҷоч баъзе рӯй бар он нишони қадам ниҳанд ва баъзе пои табаррукро. Ва ман рӯй бар он нишон ниҳодан воҷибтар донистам. Ва аз Бобуссафо сӯи мағриб миқдори дигар бираванд Бобуссатво аст, ба ду тоқ. Ва аз он ҷо миқдори дигар бираванд Бобуттамморин ба ду тоқ ва чун аз он бигузаранд. Бобулмаъмил, ба ду тоқ. Ва баробари ин сарон Абӯҷаҳл аст, ки акнун мустароҳ аст. Бар девори мағрибӣ, ки он арзи масҷид аст, се дар аст, нахустини он гӯшае, ки бо ҷануб дорад Боби Урват, ба ду тоқ аст. Ба миёнаи ин зилъ Боби Иброҳим алайҳиссалом аст, ба се тоқ. Ва бар девори шимоли, ки он тӯли масҷид аст ҷаҳор дар аст, бар гӯшаи мағрибӣ Бобулвасит аст, ба як тоқ. Чун аз он бигузари сӯи машриқ Бобулъаҷала аст, ба як тоқ. Ва чун аз он бигузари ба миёнаи зилъи шимоли Бобулмушоварат аст, ба як тоқ. Ва чун ба гӯшаи масҷид расӣ шимоли машриқӣ дарест Боби бани Шайба гӯянд ва хонаи Каъба ба миёни соҳати масҷид аст, мураббаъи тӯлонӣ, ки тӯлаш аз шимол ба ҷануб аст ва арзаш аз машриқ ба мағриб ва тӯлаш сӣ арш аст ва арз шонздаҳ. Ва дари хона сӯи машриқ аст. Ва чун дар хона раванд рукни ироқӣ бар дасти рост бошад ва рукни ҳаҷаруласвад бар дасти чап ва рукни мағрибии ҷанубиро рукни ямонӣ гӯянд ва рукни шимоли мағрибиро рукни шомӣ гӯянд ва ҳаҷаруласвад дар гӯшаи девор ба санги бузург андар таркиб кардаанд ва дар он ҷо нишонда, чунонки чун марде тамомиқомат биистад бо синаи ӯ муқобил бошад ва ҳаҷаруласвад ба дарозии як дасте ва ҷаҳор ангушт бошад ва ба арзи ҳашт ангушт бошад ва шаклаш мудаввар аст. Ва аз ҳаҷаруласвад то дари хона ҷаҳор арш аст ва он ҷоро, ки миёни ҳаҷаруласвад ва дари хонааст Мултазам гӯянд ва дари хона аз замин ба ҷаҳор арш бартар аст, чунонки марде тамомиқомат бар замин истода бар атаба расад.

Ва нардбон сохтаанд аз ҷӯб, чунонки ба вақти ҳоҷат пеши дар ниҳанд, то мардум бар он барраванд ва дар хона раванд. Ва он чунон аст, ки ба фароҳии даҳ мард бар паҳлуи ҳам ба он ҷо бартавонанд рафт ва фуруд оянд. Ва замини хона баланд аст бад-ин миқдор, ки гуфта шуд.

СИФАТИ ДАРИ КАЪБА

Дарест аз ҷӯби соҷ ба ду мисроъ ва болон дар шаш аршу ним аст ва паҳнои ҳар мисроъе як газу се ҷаҳорак, чунонки ҳар ду мисроъ сею ним газ бошад ва рӯи дар ва дар фарози ҳам набишта ва бар он нуқракори, доираҳо ва китобатҳо. Наққошӣ мунаббат кардаанд ва китобатҳои ба зар карда ва сими сӯхта дарронда ва ин оятро то охир бар он ҷо навишта: «Инна аввала байтин вузиъа линноси лаллазӣ би Бакката» (ал-оят). Ва ду ҳалқаи нуқрагини бузург, ки аз Ғазнин фиристодаанд, бар ду мисроъи дар зада. Чунонки дасти ҳар кас ки хоҳад бад-он нарасад ва ду ҳалқаи дигари нуқрагини хурдтар аз он ҳам бар ду мисроъи дар зада, чунонки дасти ҳар кас ки хоҳад бад-он расад ва қуфли бузурги аз нуқра бар ин ду ҳалқаи зерин бигузаронида, ки бастани дар ба он бошад ва то он қуфл барнагиранд, дар кушуда нашавад.

СИФАТИ АНДАРУНИ КАЪБА

Арзи девор, яъне сахонаташ шаш шибр аст ва замини хонаро фарш аз рухом аст, ҳама сапед ва дар хона се хилвати кӯчак аст, бар мисоли дӯконҳо яке муқобили дар ва ду бар ҷониби шимол ва сутунҳо, ки дар хона аст ва дар зер сақф задаанд, ҳама ҷӯбин аст, ҷаҳорсӯ тарошида аз ҷӯби соҷ, илло як сутун мудаввар аст. Ва аз ҷониби шимол тахтасанги рухоми сурх аст, тӯлонӣ ки фарши замин аст ва гӯянд, ки расул алайҳиссалоту вассалом бар он ҷо намоз кардааст ва ҳар кӣ онро шиносад, ҷаҳд кунад, ки намоз бар он ҷо кунад ва девори хона ҳама тахтаҳои рухом пӯшидааст аз алвон. Ва бар ҷониби ғарбӣ шаш меҳроб аст аз нуқра сохта ва ба меҳ бар девор дӯхта, ҳар яке болон марде, ба такалуфи бисёр аз заркори ва саводи еими сӯхта. Ва чунон аст, ки ин меҳробҳо аз замин баландтар аст ва миқдори ҷаҳор арш, девори хона аз замин бартар, содда аст ва болотар аз он ҳама девор аз рухом аст. То сақф ба тафовут наққошӣ карда ва аглаб ба зар пӯшида ҳар ҷаҳор девор. Ва дар он хилват, ки сифат карда шуд, ки

яке дар рукни ироқӣ аст ва яке дар рукни шомӣ ва яке дар рукни ямонӣ ва дар ҳар байғула ду тахтаи чӯбин ба мисмори нуқра бар деворҳо дӯхтаанд ва он тахтаҳо аз киштии Нӯҳ алайҳиссалом аст, ҳар тахта панҷ газ тӯл ва як газ арз дорад ва дар он хилват ки қафои ҳаҷарул-асвад аст, дебои сурх даркашидаанд ва чун аз дари хона дарраванд, бар дасти ростии зовияи хона чаҳорсӯ карда, миқдори се газ дар се газ ва дар он ҷо дараҷаест, ки он роҳи боми хона аст ва дари нуқрагин ба як табақа бар он ҷо ниҳода ва онро Бобурраҳмат хонанд ва қуфли нуқрагин бар ӯ ниҳода бошад.

Ва чун бар бом шудӣ, даре дигар аст афганда, ҳамчун дари бомӣ ҳар ду рӯи он дар нуқура гирифта. Ва боми хона ба чӯб пӯшидааст ва ҳама пӯшишро ба дебо даргирифта, чунонки чӯб ҳеҷ пайдо нест. Ва бар девори пеши хона аз болои чӯбҳо китобаест заррин бар девори он дӯхта ва номи султони Миср бар он ҷо навишта, ки Макка гирифта ва аз дасти хулафои банӣ Аббос берун бурда ва он Алъазиз уддиналлоҳ будааст. Ва чаҳор тахтаи нуқурагини бузурги дигарест, баробари якдигар ҳам бар девори хона дӯхта ба мисморҳои нуқрагин ва бар ҳар як номи султоне аз салотини Миср навишта, ки ҳар як аз эшон ба рӯзгори худ он тахтаҳо фиристодаанд.

Ва андар миёни сутунҳо се қандили нуқра овехтааст. Ва пушти хона ба руҳи ямонӣ пӯшидааст, ки ҳамчун булӯр аст. Ва хонаро чаҳор равзан аст ба чаҳор гӯша ва бар ҳар равзане аз он тахтаи обгина ниҳода, ки хона бад-он равшан аст. Ва борон фуру наёяд. Ва новадони хона аз ҷониби шимол аст, бар миёнаҷой ва тӯли новадон се газ аст. Ва сар то сар ба зар навиштааст. Ва ҷомае, ки хона бад-он пӯшида буд, сапед буд ва ба ду мавзеъ тироз дошт. Тирозеро як газ арз ва миёни ҳар ду тироз даҳ газ ба тақриб ва зеру боло ба ҳамин қиёс. Чунонки ба воситаи ду тироз улувви хона ба се қисмат буд ҳар як қиёси даҳ газ ва бар чаҳор ҷониби ҷома меҳробҳои рангин бофтаанд ва нақш карда, ба зар ришта ва пардохта. Бар ҳар деворе се меҳроб, яке бузург дар миён ва ду кӯчак бар ду тараф, чунонки бар чаҳор девор дувоздаҳ меҳроб аст. Дар он бар ҷониби шимол беруни хона деворе сохтаанд, миқдори як газу ним ва

ҳар ду сари девор то наздики аркони хона бурда, чунонки ин девор муқаввас аст, чун нисфи доирае. Ва миёни ин девор, аз девори хона миқдори понздаҳ газ дур аст ва девору заминини ин мавзеъ мураххам кардаанд ба руҳи мулавван ва мунаққаш ва ин мавзеъро Ҳичр гӯянд ва оби новадони боми хона дар ин Ҳичр резад ва дар зерини новадон тахтасанги сабз ниҳодааст, бар шакли меҳробе, ки оби новадон бар он афтад. Ва он санг чандон аст, ки марде бар он намоз тавонад кардан. Ва мақоми Иброҳим алайҳиссалом аз хона сӯи машриқ аст ва он сангест, ки нишони ду қадами Иброҳим алайҳиссалом бар он ҷост ва онро дар санги дигар ниҳодааст. Ва ғилофи чаҳорсӯ карда, ки ба болои марде бошад аз чӯб ба амали ҳар чӣ некӯтар ва таблҳои нуқра бароварда. Ва он ғилофро ду ҷониб ба занҷирҳо дар сангҳои азим баста ва ду қуфл бар он зада то касе даст бад-он накунад. Ва миёни мақом ва хона сӣ арш аст.

Биёри Замзам аз хонаи Каъба ҳам сӯи машриқ аст ва бар гӯшани ҳаҷарулсвад аст ва мисраи биёри Замзам ва хона чиҳилу шаш арш аст ва фароҳии ҷоҳ се газу ним дар се газу ним ва обаш шӯри дорад, лекин битавон хӯрд. Ва сари ҷоҳро ҳазира кардаанд, аз тахтаҳои руҳи сапед, болои он ду арш. Ва чаҳор сӯи Замзам охурҳо кардаанд, ки об дар он резанд ва мардум вузӯ созанд ва заминини хонаи Замзамро мушаббаки чӯбӣ кардаанд, то об ки мерезанд, фуру меравад. Ва дари ин хона сӯи машриқ аст ва баробари хонаи Замзам ҳам аз ҷониби машриқ хонаи дигар аст мураббаъ ва гунбаде бар он ниҳода. Ва онро Сиқоятулҳаҷ гӯянд, андар он ҷо хумҳо ниҳода бошад, ки ҳоҷиён аз он ҷо об хӯранд. Ва аз ин Сиқоятулҳаҷ сӯи машриқ хонаи дигар аст, тӯлонӣ ва се гунбад бар сари он ниҳода аст ва онро Хизонатиззайт гӯянд. Андар ӯ шамъ ва равған ва қанодил бошад ва гирд бар гирди хонаи Каъба сутунҳо фуру бурдаанд ва бар сари ҳар ду сутун чӯбҳо афганда ва ба он такаллуфот карда, аз нақорат ва нақш. Ва бар он ҳалқаҳо ва қуллобҳо овехта, то ба шаб шамъҳо ва ҷароғҳо бар он ҷо ниҳанд ва аз он овезанд ва онро машоғил гӯянд ва миёни девори хонаи Каъба ва ин машоғил, ки зикр карда шуд, саду панҷоҳ газ бошад он тавофгоҳ аст. Ва ҷумлаи хонаҳо, ки дар соҳати Мас-

чидилҳаром аст, ба чуз Каъбаи муаззама шаррафахулоҳӣ таоло, се хона аст, яке хонаи Замзам ва дигар Сиқоятулҳоҷ ва дигар Хизонатуззайт. Ва андар пӯшиш, ки бар гирди масҷид аст, паҳлӯи девор сандуқҳост, аз он ҳар шаҳре аз билоди Мағриб ва Миср ва Шом ва Рум ва Ироқайн ва Хуросон ва Маворруннаҳр ва ғайруху. Ва ба чаҳор фарсангӣ аз Макка ноҳияте аст аз ҷониби шимол, ки онро Бурқа гӯянд. Амири Макка он ҷо менишинад бо лашкаре, ки ўро бошад. Ва он ҷо оби равон ва дарахтон аст ва он ноҳияте аст дар миқдори ду фарсанг тӯл ва ҳамин миқдор арз. Ва ман дар ин сол аввали раҷаб муҷовир будам ва расми эшон аст, ки мудом дар моҳи раҷаб ҳар рӯз дари Каъба бикишо-яд, бад-он вақт, ки офтоб барояд.

СИФАТИ КУШУДАНИ ДАРИ КАЪБА ШАРРАФАХУЛЛОҲИ ТАОЛО

Калиди хонаи Каъба гурӯҳе аз араб доранд, ки эшонро банӣ шайба гӯянд ва хидмати хонаро эшон кунанд. Ва аз султони Миср эшонро мушоҳара ва хилъат будӣ. Ва эшонро раисе аст, ки калид ба дасти ў бошад ва чун ў биёяд панҷ-шаш каси дигар бо ў бошанд, чун бад-он ҷо расанд, аз ҳоҷиён марде даҳ бираванд ва он нардбон, ки сифат кардаем, баргиранд ва биёранд ва пеши дар ниҳанд ва он пир бар он ҷо равад ва бар остона биистад ва ду тани дигар бар он ҷо раванд ва ҷомаву дебон зардро боз кунанд, як сар аз он, як аз ин, ду мард бигирад ва саре марди дигар ҳамчун карда, ки он пирро бипӯшанд, ки дар кушояд ва ў қуфл бикишояд ва аз он ҳалқаҳо берун кунанд. Ва халқе аз ҳоҷиён пеши дари хона истода бошанд. Чун дар боз кунанд эшон даст ба дуо бароранд ва дуо кунанд. Ва ҳар кӣ дар Макка бошад, чун овози ҳоҷиён бишунавад донанд, ки дари ҳарам кушуданд, ҳама халқ ба як бор ба овози баланд дуо кунанд, чунонки гулгулаи азим дар Макка афтад. Пас он пир дар андарун шавад ва он ду шахс ҳамчунон он ҷома медоранд ва ду ракаат намоз кунанд ва биёяд ва ҳар ду мисрои дар боз кунанд ва бар остона биистад ва хутба бархонад ба овози баланд ва бар расу-

луллоҳ алайҳиссалоту вассалом саловот фириштад ва бар аҳли байти ў. Он вақт он пир ва ёрону ў дар ду тарафи хона биистанд ва ҳоҷ дарафтан гиранд ва ҳар як ду ракаат намоз мекунанд ва берун меоянд то он вақт, ки нимии рӯз наздик ояд. Ва дар хона, ки намоз кунанд рӯ ба дар кунанд ва ба дигар ҷавониб низ равост. Вақте ки хона пури мардум шуда буд, ки дигар ҷой набуд, ки дарраванд, мардумро шумурдам ҳафтсаду бист мард буданд.

Мардуми Яман, ки ба ҳаҷ оянд, омман он чун ҳиндувон ҳар як лунгӣ барбаста ва мӯйҳо фурӯ гузошта ва ришҳо бофта ва ҳар як каторан қатифӣ, чунонки ҳиндувон, дар миён зада. Ва гӯянд асли ҳиндувон аз Яман будааст ва каторан қатола будааст, муарраб кардаанд.

Ва дар миёни шаъбону рамазон ва шаввол рӯзҳои душанбе ва панҷшанбе ва одина дари Каъба бикишоянд ва чун моҳи зилқаъда дарояд дигар дари Каъба боз накунанд.

УМРАИ ҶАЪРОНА

Ба чаҳор фарсангии Макка аз ҷониби шимол ҷое аст, онро Ҷаърона гӯянд. Мустафо саллаллоҳу алайҳи вассалам он ҷо будааст бо лашкаре, шонздаҳӯми зилқаъда аз он ҷо аҳром гирифтааст ва ба Макка омада ва умра карда.

Ва он ҷо ду ҷоҳ аст. Яке Биъруррасул гӯянд ва яке-ро Биъри Алӣ бинни Абеталиб салавотуллоҳи алайҳу-мо. Ва ҳар ду ҷоҳро об тамои хуш бошад ва миёни ҳар ду ҷоҳ даҳ газ бошад ва он суннат бар ҷо доранд ва бад-он мавсим он умра бикунанд. Ва наздики он ҷоҳҳо кӯҳпораест, ки бад-он мавзеъ гӯдҳо, дар санг афтодааст ҳамчу косҳо. Гӯянд пайғамбар алайҳиссалоту вассалом ба дасти худ дар он гӯд орд сириштааст. Халқ, ки он ҷо раванд дар гӯдҳо орд сиришанд бо оби он ҷоҳҳо. Ва ҳамон ҷо дарахтон бисъёр аст, ҳезум бикунанд ва нон пазанд ва ба табаррук ба вилоятҳо баранд. Ва ҳамон ҷо кӯҳпорае баландест, ки гӯянд Билоли Ҳабашӣ бар он ҷо бонги намоз гуфтааст. Мардум бар он ҷо раванд ва бонги намоз гӯянд. Ва дар он вақт, ки ман он ҷо раф-

там, галабае буд, ки зиёдат аз ҳазор шутури иморӣ дар он ҷо буд, то ба дигар ҷӣ расад.

Ва аз Миср то ба Макка бад-ин роҳ ки ин навбат омадам, сесад фарсанг буд ва аз Макка то Яман дувоздаҳ фарсанг. Ва дашти Арафот дар миёни кӯҳҳои хурд аст чун пуштаҳо. Ва миқдори дашт ду фарсанг аст дар ду фарсанг. Дар он дашт масҷиде будааст, ки Иброҳим алайҳиссалом кардааст ва ин соат минбаре хароб аз хишт мондааст. Ва чун вақти намози пешин шавад, хатиб бар он ҷо равад ва хутба ҷорӣ бикунанд. Пас бонги намоз бигӯянд ва ду ракаат намози ба ҷамоат ба расми мусофирон бикунанд. Ва ҳама дар он вақт қоматӣ намоз бигӯянд ва ду ракаати дигар намози ба ҷамоат бикунанд. Пас хатиб бар шутор нишинад ва сӯи машриқ бираванд, ба як фарсангӣ он ҷо кӯҳи хурди сангин аст, ки онро Ҷабалурраҳмат гӯянд, бар он ҷо биистанд ва дуо кунанд, то он вақт, ки офтоб фуру равад.

Ва писари Шоддил, ки амири Адан буд, об оварда буд аз ҷои дур. Ва моли бисёр он харҷ кард ва обро аз он кӯҳ оварда ва ба дашти Арафот бурда ва он ҷо ҳавзҳо сохта, ки дар айёми ҳаҷ пуроб кунанд, то ҳоҷро об бошад ва ҳам ин Шоддил бар сари Ҷабалурраҳмат чаҳор тоқе сохта азим, ки рӯзу шаби арафот бар гунбади он хона чароғҳо ва шамъҳои бисёр биниҳанд, ки аз ду фарсанг битавон дид. Чунин гуфтанд, ки амири Макка аз ӯ ҳазор динор бистид, ки иқозат дод, то он хона бисохт.

Нӯҳӯми зилҳиҷҷаи санаи чорсаду чилу ду ҳаҷҷи чаҳорӯм бо ёрии худон субҳонаҳу ва таоло бигузоридам ва чун офтоб гуруб кард, ҳоҷ ва хатиб аз Арафот бозгаштанд ва як фарсанг биёмаданд то ба Машъаралҳаром ва он ҷоро Муздалифа гӯянд, биное сохтаанд хуб, ҳамчун мақсура, ки мардум он ҷо намоз кунанд. Ва санги раҷмо, ки ба Мино андозанд, аз он ҷо баргиранд. Ва расм чунон аст ки он шаб, яъне шаби ид он ҷо бошанд ва бомдод намоз кунанд. Ва чун офтоб тулӯ кунанд ба Мино раванд ва ҳоҷ он ҷо қурбон кунанд. Ва масҷиде бузург аст он ҷо ки он масҷидро Хайф гӯянд. Ва он рӯз хутба ва намози ид кардан ба Мино расм нест. Ва Мустафо салаллоҳу алайҳи вассалам нафармудааст. Рӯзи даҳӯм ба Мино бошанд ва санг биандозанд.

Ва шарҳи он дар маносики ҳаҷ гуфтаанд. Дувоздаҳӯми моҳ ҳар кас ки азми бозгаштан дошта бошад, ҳам аз он ҷо бозгардад ва ҳар кӣ ба Макка хоҳад буд, ба Макка равад. Пас аз он аз аъробие шутор кироя гирифта то Лаҳсо ва гуфтанд, аз Макка то он ҷо ба сздаҳ рӯз раванд.

Видон хонаи худон таоло кардам. Рӯзи одина нӯздаҳӯми санаи чорсаду чилу ду, ки аввали хурдодмоҳи қадим буд, ҳафт фарсанг аз Макка бирафтам, марғзоре буд, аз он ҷо кӯҳе падид омад. Чун ба роҳи кӯҳ шудем, сахрое буд ва деҳҳо буд ва ҷоҳе буд, ки онро Битрулхусайн бини Салома мегуфтанд ва ҳавоӣ сард буд ва роҳ сӯи машриқ мешуд.

Ва душанбеи бисту дуввӯми зилҳиҷҷа ба Тоиф расидем, ки аз Макка то он ҷо дувоздаҳ фарсанг бошад. Тоиф ноҳияте аст бар сари кӯҳе ба моҳи хурдод чунон сард буд, ки дар офтоб мебоист нишаст ва ба Макка ҳарбуза фарох буд. Ва он ҷӣ қасабаи Тоиф аст, шаҳрамеъе мухтасар дорад. Ва оби равон ва дарахтони нор ва анҷир бисёр дошт. Қабри Абдуллоҳи Аббос разияллоҳу анҳу он ҷост ба наздики он қасаба ва хулафои Бағдод он ҷо масҷиде азим сохтаанд. Ва он қабрро дар гӯшани он масҷид гирифта бар дасти рост меҳроб ва минбар ва мардум он ҷо хонаҳо сохтаанд ва мақом гирифта.

Аз Тоиф бирафтем ва кӯҳу шикастагӣ буд, ки меарафтем ва ҳар ҷо ҳисорақҳо ва деҳақҳо буд ва дар шикастаҳо ҳисораке хароб ба ман намуданд. Аъроб гуфтанд, ки хонаи Лайлӣ будааст ва қиссаи эшон аҷиб аст. Ва аз он ҷо ба ҳисоре расидем, ки онро Мурот мегуфтанд ва аз Тоиф то он ҷо дувоздаҳ фарсанг буд. Ва аз он ҷо ба ноҳияте расидем, ки онро Сурайё мегуфтанд. Он ҷо хурмонстон бисёр буд ва зироат мекарданд бо оби ҷоҳ ва дӯлоб. Ва дар он ноҳия мегуфтанд: ки «Ҳеҷ ҳоким ва султон набошад» ва ҳар ҷо меҳтаре ва раисе бошад ба сари худ. Ва мардуми дузд ва хунӣ ҳама рӯз бо якдигар ҷанг ва хусумат кунанд. Ва аз Тоиф то он ҷо бисту панҷ фарсанг медоштанд. Аз он ҷо бигузаштем, ҳисоре буд, ки онро Ҷизъ мегуфтанд ва дар миқдори ним фарсанг замин чаҳор ҳисор буд, он ҷӣ бузург-

тар буд, ки мо он ҷо фурӯд омадем, онро Ҳисни бана Нусайр мегуфтанд. Ва дарахтҳои хурмо андак буд. Ва хонаи он шахс, ки шутур аз ӯ гирифта будем, дар ин Ҷизъ буд, понздаҳ рӯз он ҷо бимондам. Хафир набуд, ки моро бигузаронад ва араби он мавзеъ ҳар қавмеро, ки ҳадде бошад, ки алафхори ишон бувад ва каси бегона дар он ҷо натавонад шудан, ки ҳар киро ки бе хафир ёбанд, бигиранд ва бараҳна кунанд. Пас аз ҳар қавме хафире бошад, то аз он ҳад битавонад гузашт. Ва хафир бадрақа бошад ва қаловуз низ гӯянд.

Иттифоқан сарвари он аъроб, ки дар роҳи мо буданд, ки эшонро банӣ Савод мегуфтанд, ба Ҷизъ омад ва мо ӯро хафир гирифтем ва ӯро Абӯғоним Аббас бини-ал-Баир мегуфтанд, бо ӯ бирафтем қавме рӯй ба мо ниҳоданд, пиндоштанд сайде ёфтанд. Ҷӣ эшон ҳар бегонаро, ки бинанд, сайд хонанд. Чун раиси эшон бо мо буд, чизе нагуфтанд. Вагарна он мард набудӣ, моро ҳалок кардандӣ. Филҷумла дар миёни эшон якчанде бимондем, ки хафир набуд, ки моро бигузаронад. Ва аз ин ҷо хафире ду бигирифтем, ҳар як ба даҳ диноҳ то моро ба миёни қавми дигар барад. Қавме араб буданд, ки пирони ҷафтодсола маро ҳикоят карданд, ки дар умри хеш ба ҷуз шири шутур чизе нахӯрда буданд, ҷӣ дар ин бодияҳо чизе нест, илло алафи шӯр, ки шутур мехӯрад. Эшон худ гумон мебуданд, ки ҳама олам ҷунон бошад, ман аз қавме ба қавме нақл ва таҳвил мекардам ва ҳама ҷо мухотара ва бим буд, илло он ки худон таборак ва таолло хоста буд, ки мо ба саломат аз он ҷо берун оем.

Ба ҷое расидем дар миёни шикастагӣ, ки онро Сурбо мегуфтанд, кӯҳҳо буд ҳар як чун гунбаде, ки ман дар ҳеҷ вилояте мисли он надидам баландӣ, чандоне ки тир ба он ҷо нарасад ва чун тухми мурғ амлас ва сулб, ки ба он ҷо ҳеҷ шаққӣ ва ноҳамворӣ бар он наменамуд. Ва аз он ҷо ҳеҷ гузаштем, чун ҳамроҳони мо сусморе медиданд, мекуштанд ва мехӯрданд ва ҳар кучо араб буд, шири шутур медушиданд. Ман на сусмор тавонистам хӯрд ва на шири шутур. Ва дар роҳ ҳар ҷо дарахте буд, ки боре дошт миқдоре, ки донаи моше бошад, аз он чандон дона ҳосил мекардам ва бад-он қаноат мекардам. Ва баъд аз машаққати бисёр ва чизҳо, ки дидем ва ранҷҳо, ки ка-

шидем, ба Фалаҷ расидем, бисту сеюми сафар. Аз Макка то он ҷо саду ҳаштод фарсанг буд, ки Фалаҷ дар миёни бодия аст, ноҳияте бузург будааст, валекин ба таассуб ҳароб шудааст. Он ҷӣ дар он вақт, ки мо он ҷо расидем обдон буд, миқдори ним фарсанг дар як мил арз буд. Ва дар ин миқдор ҷаҳордаҳ ҳисор буд. Мардумаконе дузд ва муфсид ва ҷоҳил. Ва ин ҷаҳордаҳ ҳисн ба ду карда буданд, ки мудом миёни эшон хусумат ва адоват буд ва эшон гуфтанд мо аз асҳоби ар-рақим, ки дар қуръон зикр кардааст таоло ва тақаддус. Ва он ҷо ҷаҳор корез буд ва оби он ҳама бар нахлистон меафтод. Ва заръи эшон бар замини баландтар буд ва бештар об аз ҷоҳ мекашиданд, ки заръро об диҳанд ва заръ ба ду шутур мекарданд, на ба гов. Ҷӣ он ҷо гов надидам ва эшонро андак зироате. Ва ҳар марде худро рӯзе ба даҳсер галла учрӣ карда бошад, ки он миқдор ба нон пазанд ва аз ин намози шом то дигар намози шом ҳамчу рамазон чизӣ каме хӯранд. Аммо ба рӯз хурмо хӯранд ва он ҷо хурмон бас неку дидам, беҳ аз он ки дар Басра ва ғайруҳу. Ва ин мардум азим дарвеш ва бадбахт бошанд, бо ҳама дарвешӣ ҳамарӯза ҷанг ва адоват ва хун кунанд. Ва он ҷо хурмое буд, ки майндун мегуфтанд, ҳар яке даҳ дирам ва хаста ки дар миёнаш буд донгу ним ва гуфтанд агар бист сол биниҳанд, табоҳ нашавад ва муомалаи эшон ба зари нишобурӣ буд. Ва ман бад-ин Фалаҷ ҷаҳор моҳ бимондам, ба ҳолате ки аз он саъбтар набошад ва ҳеҷ чиз аз дунёвӣ бо ман набуд, илло ду салаи китоб. Ва эшон мардуми гурусна ва бараҳна. Ҳар кӣ ба намоз меомад, албатта бо сипару шамшер буд ва китоб намехариданд, масҷиде буд, ки мо дар он ҷо будем, андак ранги шанҷарф ва лоҷувард бо ман буд, бар девори он масҷид байте навиштам ва шоҳу барге дар миёни он бурдам, эшон бидиданд, аҷаб доштанд ва ҳама аҳли ҳисор ҷамъ шуданд ва ба тафарруҷ омаданд. Ва маро гуфтанд, ки агар меҳробӣ ин масҷидро нақш кунӣ, сад ман хурмо ба ту диҳем ва сад ман хурмо наздики эшон милке буд. Ҷӣ то ман он ҷо будам, аз араб лашкаре омад ва аз эшон понсад ман хурмо хост, қабул накарданд. Даҳ тан аз аҳли ҳисор кушта шуд ва ҳазор нахл буриданд. Ва эшон даҳ ман хурмо надоданд. Чун бо ман шарт кар-

данд, ман он меҳроб нақш кардам ва он сад ман хурмо фаръёдраси мо буд, ки ғизо намеефтем ва аз ҷон ноумед шуда будем, ки тасаввур наметавонистем кард, ки аз он бодия ҳаргиз берун тавонем афтод. Чӣ ба ҳар тараф, ки ободонӣ дошт, дувист фарсанг мебоист бурид, махуф ва мӯҳлик. Ва дар он чаҳор моҳ ҳаргиз панҷ ман гандум ба як ҷо надидам, то оқибат қофилае аз Ямома биёмад, ки адим гирад ва ба Лаҳсо барад, ки адим аз Яман ба ин Фалаҷ оранд ва ба туҷҷор фурушанд. Арабе гуфт ман туро ба Басра барам ва бо ман ҳеҷ набуд, ки ба киро бидиҳам. Ва аз он ҷо то Басра дувист фарсанг ва кирои шутур як динор буд, аз он ки шутури некӯ ба ду-се динор мефуруштанд. Маро чун нақд набуд ва ба насия мебурданд. Гуфт: «Сӣ динор дар Басра бидиҳӣ туро барем». Ба зарурат қабул кардам. Ва ҳаргиз Басра надида будам, пас он арабон китобҳои ман бар шутур ниҳоданд ва бародарамро ба шутур нишонданд ва ман пиёда бирафтам. Рӯй ба матлаи банотуннаш. Замине ҳамвор буд бе кӯҳу пушта.

Ҳар кучо замин сахттар буд, оби борон дар ӯ истода буд ва шабу рӯз мерафтанд, ки ҳеҷ ҷо асари роҳ падид набуд. Илло бар самъ мерафтанд ва аҷаб он ки бе ҳеҷ нишоне ногоҳ ба сари чоҳе расиданд, ки об буд. Алқисса, ба чаҳор шабонарӯз ба Ямома омадем. Ба Ямома ҳисоре буд бузург ва кӯҳна. Аз беруни ҳисор шаҳрест ва бозоре ва аз ҳар гуна санноҳ дар он ҷуданд ва ҷомеъе нек. Ва амирони он ҷо аз қадим боз алавиён буданд. Ва касе он ноҳият аз дасти онҳо нагирифта буд. Аз он ки он ҷо худӣ султон ва малике қоҳир наздик набуд ва он алавиён низ шавкате доштанд, ки аз он ҷо сесад — чаҳорсад савор барнишастӣ. Ва зайдимазҳаб буданд. Ва дар иқомат гӯянд: «Муҳаммадин ва Алион хайрулбашар ва ҳайя ало хайруламал» ва гуфтанд, мардуми он шаҳр шарифия бошанд. Ва бад-ин ноҳият обҳои равон аст аз корез ва нахлистон. Ва гуфтанд, чун хурмо фарох шавад, як ҳазор ман ба як динор бошад.

Ва аз Ямома ба Лаҳсо чиҳил фарсанг медоштанд ва ба зимистон тавон рафт, ки оби борон ҷоҳо бошад, ки бихӯранд ва ба тобистон набошад. Лаҳсо шаҳрест бар саҳроӣ ниҳода, ки аз ҳар ҷониб ки бад-он хоҳӣ рафт,

бодияи азим бибояд бурид ва наздиктар шаҳре аз мусулмонӣ, ки онро султоне аст, ба Лаҳсо Басра аст. Ва аз Лаҳсо то Басра саду панҷоҳ фарсанг аст. Ва ҳаргиз ба Басра султоне набудааст, ки қасди Лаҳсо кунад.

СИФАТИ ЛАҲСО

Шаҳрест, ки ҳама савод ва рустои ӯ ҳисорест. Ва чаҳор боруи қавӣ аз паси якдигар дар гирди ӯ кашидааст, аз гили маҳкам. Ва миёни ҳар ду девор қурби як фарсанг бошад. Ва чашмаҳои оби азим аст дар он шаҳр, ки ҳар як панҷ оснӣгард бошад ва ҳама ин об дар вилоят бар кор гиранд, ки аз девор берун нашавад. Ва шаҳре ҷалил дар миёни ин ҳисор ниҳодааст. Бо ҳама олате, ки дар шаҳрҳои бузург бошад, дар шаҳр беш аз бист ҳазор марди сипоҳӣ бошад. Ва гуфтанд, султони он марде шариф бувад. Ва он мардумро аз мусулмонӣ боз дошта буд ва гуфта «Намозу рӯза аз шумо баргирифтам ва даъват карда буд он мардумро, ки марҷаи шумо ҷуз бо ман нест.» Ва номи ӯ Абӯсайд будааст. Ва чун аз аҳли он шаҳр пурсанд ки чӣ мазҳаб дорӣ, гӯянд, ки мо бӯсайдием. Намоз накунам ва рӯза надорам, валекин бар Муҳаммади Мустафо саллаллоҳу алайҳи васалам ва пайғомбарии ӯ муқирранд. Абӯсайд эшонро гуфтааст, ки «Ман боз пеши шумо меоям», яъне баъд аз вафот. Ва гӯри ӯ ба шаҳри Лаҳсо андар аст. Ва машҳаде некӯ ҷиҳати ӯ сохтаанд ва васият кардааст фарзандони худро, ки мудом шаш тан аз фарзандони ман ин подшоҳӣ нигоҳдоранд ва муҳофизат кунанд, раиятро ба адлу дод ва муҳолифати якдигар накунам то ман боз оям». Акнун эшонро қасре азим аст, ки дорулмулки эшон аст ва тахте, ки шаш малик ба як ҷой, бар он тахт нишинанд ва ба иттифоқи якдигар фармон диҳанд ва ҳукм кунанд ва шаш вазир доранд. Пас ин шаш малик бар як тахт бинишинанд ва шаш вазир бар тахти дигар. Ва ҳар кор, ки бошад ба кингочи якдигар месозанд ва эшонро дар он вақт сӣ ҳазор банди дирамҳаридаи зангӣ ва ҳабашӣ буд ва кишоварзӣ ва боғбонӣ мекарданд. Ва аз раият ушри чизе нахостанд. Ва агар касе дарвеш шудӣ ё соҳиби қарз, ӯро таахҳуд карданд, то

кораш некӯ шудӣ. Ва агар зари касеро бар дигаре будӣ, беш аз мойи ӯ талаб кардандӣ. Ва ҳар ғариб, ки бад-он шаҳр афтад ва санъате донад чандон, ки кафофи ӯ бошад моя бидодандӣ, то ӯ асбоб ва олате, ки дар санъати ӯ ба кор ояд бихаридӣ ва ба муроди худ зари эшон, ки ҳамон қадар ки ситада будӣ, боз додӣ.

Ва агар касе аз худовандони милку асбобро милке хароб шудӣ ва қуввати ободон кардан надоштӣ, эшон ғуломони худро номзад кардандӣ, ки бишудандӣ ва он милку асбоб ободон кардандӣ ва аз соҳиби милк ҳеҷ нахостандӣ. Ва осиеҳо бошад дар Лаҳсо, ки милки султон бошад, ба сӯи раоят ғалла орд кунад, ки ҳеҷ наситонанд ва иморати осие ва музди осиебон аз моли султон диҳанд. Ва он салотинро содот мегуфтанд ва вузарон эшонро шойира. Ва дар шаҳри Лаҳсо масҷиди одина набуд ва хутба ва намоз намекарданд, илло он ки марде аҷамӣ он ҷо масҷиде сохта буд. Номӣ он мард Алӣ бини Аҳмад, марде мусулмони ҳоҷӣ буд ва мутаммавил. Ва ҳоҷиён, ки бад-он шаҳр расидандӣ, ӯ таахҳуд кардӣ ва дар он шаҳр хариду фурӯхт ва доду ситад ба сурб мекарданд ва сурб дар занбилҳо буд. Дар ҳар занбиле шаш ҳазор дирам санг. Чун муомила кардандӣ занбил шумурдандӣ ва ҳамчунон баргиритандӣ ва он нақд касе аз он берун набурдӣ. Ва он ҷо фӯтаҳои некӯ бофанд ва ба Басра баранд ва ба дигар билод. Агар касе намоз кунад, ўро боз надоранд, валекин худ накунад. Ва чун султон барнишинад, ҳар кӣ бо вай сухан гӯяд, ўро ҷавоби хуш диҳад ва тавозӯъ кунад. Ва ҳаргиз шароб нахӯранд ва пайваста аспе баста бо тавқу сарафсор ба дари гӯрхонаи Абӯсайд ба навбат бидошта бошанд рӯзу шаб. Яъне чун Абӯсайд бархезад, бар он асп нишинад. Ва гӯянд Абӯсайд гуфтааст фарзандони хешро, ки чун ман биёям ва шумо маро бознашиносед, нишон он бошад, ки маро бо шамшери ман бар гардан бизанед, агар ман бошам дар ҳол зинда шавам. Ва он қоида бад-он сабаб ниҳодааст, то касе даъвини абӯсайдӣ накунад. Ва яке аз он султонон дар айёми хулафои Бағдод бо лашкар ба Макка шудааст. Ва шаҳри Макка ситада ва халқе мардумро дар тавоф дар гирди хонаи Каъба бикушт ва ҳаҷаруласвад аз руки берун карда ба Лаҳсо бурданд. Ва гуфта буданд, ки ин санг миқнотисти мар-

дум аст, ки мардумро аз атрофи ҷаҳон ба ҳештан мекашад. Ва надоништаанд, ки шараф ва ҷалолати Муҳаммади Мустафо саллаллоҳу алайҳи вассалом бад-он ҷо мекашад, ки ҳаҷар аз бисёӣ солҳо боз он ҷо буд ва ҳеҷ кас ба он ҷо намешуд ва охир ҳаҷаруласвад аз эшон бозхариданд ва ба ҷои худ бурданд. Ва дар шаҳри Лаҳсо гӯшти ҳама ҳайвонот фурӯшанд, чун гурбаву сағу хару гову гӯсфанд ва ғайруҳу. Ва ҳар чӣ фурӯшанд сару пӯсти он ҳайвон наздики гӯшташ ниҳода бошад, то харидор донад, ки чӣ меҳарад. Ва он ҷо сагро фарбеҳ кунанд ҳамчун гӯсфанди маълуф то аз фарбеҳӣ чунон шавад ки натавонад рафтан, баъд аз он мекушанд ва меҳӯранд.

Ва чун аз Лаҳсо ба ҷониби машриқ раванд, ҳафт фарсангӣ дарьёст. Агар дар дарьё бираванд, Баҳрайн бошад ва он ҷазираест, понздаҳ фарсанг тӯли он ва он шаҳре бузург аст ва нахлистони бисёӣ дорад. Ва марворид аз он дарьё бароваранд ва ҳар чӣ ғаввосон баровардандӣ, як нима салотини Лаҳсоро будӣ. Ва агар аз Лаҳсо сӯи ҷануб бираванд, ба Уммон расанд ва Уммон бар замини араб аст. Валекин се ҷониби ӯ биёбон ва бар аст, ки ҳеҷ касе онро натавонад буридан.

Вилояти Уммон ҳаштод фарсанг дар ҳаштод фарсанг аст ва гармсер бошад ва он ҷо ҷавзи ҳиндӣ, ки норгил мегӯянд, рӯяд. Ва агар аз Уммон ба дарьё рӯй фарон машриқ раванд, ба боргоҳи Кеш ва Макрон расанд. Ва агар сӯи ҷануб раванд ба Адан расанд ва агар ҷониби дигар — ба Форс расанд. Ва ба Лаҳсо чандон хурмо бошад, ки сутуронро ба хурмо фарбеҳ кунанд, ки бошад, ки зиёдат аз ҳазор ман ба як диноӣ бидиҳанд. Ва чун аз Лаҳсо сӯи шимол раванд, ба ҳафт фарсангӣ ноҳияте аст, ки онро Қатиф мегӯянд ва он низ шаҳре бузург аст ва нахли бисёӣ дорад. Ва амире араб ба дари Лаҳсо рафта буд ва як сол он ҷо ништа ва аз он ҷаҳор бора, ки дорад, яке ситада ва хеле ғорат кард ва чизе ба даст надошта буд бо эшон ва чун маро бидид аз рӯи нучум пурсид ки «Оё ман меҳоҳам, ки Лаҳсо бигирам, тавонам ё на, ки эшон бединанд». Ман ҳар чӣ маслиҳат буд, мегуфтам ва наздики ман ҳам бидавиён бо аҳли Лаҳсо наздик бошанд ба бединӣ, ки он ҷо кас бошад, ки ба як сол об бар даст назанад ва ин маънӣ, ки тақ-

рир кардам, аз сари басират гуфтам, на чизе аз ароқиф, ки ман нӯҳ моҳ дар миёни эшон будам ба як дафъа, на ба тафориқ. Ва шир, ки наметавонистам хӯрд ва аз ҳар кучо об хостаме, ки бихӯрам, шир бар ман арз кардандӣ ва чун наситадаме ва об хостаме, гуфтандӣ ҳар кучо об бинӣ об талаб кунӣ, ки он касро бошад, ки об бошад. Ва эшон ҳама умр ҳаргиз гармоба надида буданд ва на оби равон.

Акнун бо сари ҳикоят равем: Аз Ямома чун ба ҷониби Басра равона шудем, ба ҳар манзил, ки расидем, ҷой об будӣ, ҷой набудӣ. То бистӯми шаъбони санан чорсаду чилу се ба шаҳри Басра расидем, деворе азим дошт, илло он ҷониб, ки об буд, девор набуд ва он оби Шат аст ва Даҷла ва Фурот, ки ба сарҳадди аъмоли Басра ба ҳам мерасанд ва чун оби Хувайза низ ба эшон мерасад, онро Шаттулараб мегӯянд ва аз ин Шаттулараб ду ҷӯи азим баргирифтаанд, ки миёни фаири ҳар ду ҷӯй як фарсанг бошад ва ҳардуро бар савби қибла биронда миқдори чаҳор фарсанг ва баъд аз он сари ҳар ду ҷӯй бо ҳам расонида ва миқдори як фарсанги дигар як ҷӯйро ҳам ба ҷониби ҷануб биронда ва аз ин шаҳрҳо ҷӯйҳои беҳад баргирифтаанд ва ба атроф бадар бурда ва бар он нахлистон ва боғот сохта ва ин ду ҷӯй яке ки болотар аст ва он машриқи шимол бошад ва шаҳри Маъқил гӯянд ва он, ки мағрибӣ ва ҷанубӣ аст, наҳри Уббула. Ва аз ин ду ҷӯй ҷазирае бузург ҳосил шудааст, ки мураббаи тӯлонӣ аст. Ва Басра бар канораи зилъи ақсар аз ин мураббаъ ниҳодааст. Ва бар ҷониби ҷануби мағрибии Басра баррият аст, чунонки ҳеҷ ободонӣ ва обу ашҷор нест ва дар он вақт, ки он ҷо расидем, шаҳр ағлаб хароб буд. Ва ободониҳо азим пароканда, ки аз маҳаллае то маҳаллае миқдори ним фарсанг харобӣ буд, аммо дару девор маҳкам ва маъмур буд ва халқ анбӯҳ.

Ва султонро даҳли бисёр ҳосил шудӣ ва дар он вақт амири Басра писари Абоқолинҷори Дайламӣ буд, ки малики Порс буд, вазираш марде порсӣ буд ва ўро Абумансури Шаҳмардон мегуфтанд. Ва ҳар рӯз дар Басра ба се ҷой бозор будӣ, аввали рӯз дар як ҷо доду ситад кардандӣ, ки онро Суқулхузоъа гуфтандӣ ва миёнаи рӯз ба ҷое, ки онро Суқи Усмон гуфтандӣ ва охири рӯз ҷое, ки онро Суқулқаддоҳин гуфтандӣ. Ва

ҳоли бозори он ҷо чунон буд, ки он касро чизе будӣ ба сарроф додӣ ва аз сарроф хат биситадӣ ва ҳар ҷӣ бонс-тӣ, бихаридӣ ва баҳри он бар сарроф ҳавола кардӣ ва чандонки дар он шаҳр будӣ, берун аз хатти сарроф чизе надодӣ ва чун ба он ҷо расидем, аз бараҳнагӣ ва оқизӣ ба девонагон мононда будем. Ва се моҳ буд, ки мӯи сар боз накарда будем ва хостам ки дар гармоба равам, бошад ки гарм шавам ки ҳаво сард буд ва ҷома набуд ва ман ва бародарам ҳар як ба лӯнгии кӯҳна пӯшида будем ва палоспорае дар пушт баста аз сармо, гуфтам акнун моро кӣ дар ҳаммом гузорад? Хӯрчинаке буд, ки китоб дар он мениҳодам, бифурӯхтам ва аз баҳои он дирамаке чанд сиёҳ дар когазе кардам, ки ба гармобабон диҳам то бошад, ки моро дамаке зиёдаттар дар гармоба бигузорад, ки шух аз худ бозканем. Чун он дирамакҳо пешни ў ниҳодем, дар мо нигарист, пиндошт, ки мо девонаем, гуфт: Биравед, ки ҳам акнун мардум аз гармоба берун меоянд ва нагузошт, ки мо ба гармоба бадар равем. Аз он ҷо бо хиҷолат берун омадем ва ба шитоб бирафтем. Кӯдакон бар дари гармоба бозӣ мекарданд, пиндоштанд, ки мо девонагонем, дар пан мо афтоданд ва санг меандохтанд ва бонг мекарданд. Мо ба гӯшае боз шудем ва ба тааҷҷуб дар кори дунё менигаристем. Ва мукорӣ аз мо сӣ динори мағрибӣ мехост ва ҳеҷ чора надонистем, ҷуз он ки вазири малики Аҳвоз, ки ўро Абулфатҳ Алӣ бинни Аҳмад мегуфтанд, марде аҳл буд ва фазл дошт аз шеърӯ адаб ва ҳам қараме тамом ба Басра омада бо абно ва ҳошият ва он ҷо мақом карда, аммо дар шугле набуд.

Пас маро дар он ҳол бо марде порсӣ, ки ҳам аз аҳли фазл буд, ошноӣ афтода буд ва ўро бо вазир сӯҳбате будӣ ва ба ҳар вақт назди ў тараддуд кардӣ ва ин порсӣ ҳам дасттанг буд ва вусъате надошт, ки ҳоли маро марамате кунад. Аҳволи маро назди вазир бозгуфт. Чун вазир бишунид, мардиро бо асбе наздики ман фиристод, ки чунонки ҳастӣ, барнишин ва наздики ман ой.

Ман аз бадҳолӣ ва бараҳнагӣ шарм доштам ва рафтаи муносиб надидам, руқъае навиштам ва узре хостам ва гуфтам ки: «Баъд аз ин ба хидмат расам ва қарази ман ду чиз буд, яке бенавоӣ, дуҷум гуфтам ҳамоно ўро

тасаввур шавад, ки маро дар фазл мартабаест зиёдат, то чун бар руқъаи ман иттилоъ ёбад, қиёс кунад, ки маро аҳлият чист, то чун ба хидмати ӯ ҳозир шавам, хиҷолат набарам. Дарҳол сӣ динор фиристод, ки инро ба баҳои тан чома бидиҳед. Аз он ду даст чомаи некӯ сохтам ва рӯзи сеюм ба маҷлиси вазир шудем, марде аҳл ва адиб ва фозил ва некӯманзар ва мутавозеъ дидем ва мутадайн ва хушсухан. Ва чаҳор писар дошт, меҳтарин ҷавони фасеҳ ва адиб ва оқил ва ӯро Раис Абӯабдуллоҳ Аҳмад бинни Алӣ бинни Аҳмад гуфтандӣ. Марде шоир ва дабир буд ва ҷавоне хирадманд ва парҳезгор. Моро наздики хеш бозгирифт ва аз аввали шабон то нимаи рамазон он ҷо будем ва он ҷӣ аъробӣ кириш шутур бар мо дошт ба сӣ динор ҳам ин вазир бифармуд, то бад-ӯ доданд ва маро аз он ранҷ озод карданд, худон таборақ ва таоло ҳамаи бандагони худро аз азоби қарзу даён фараҷ диҳод бихақилҳақ ва аҳлиҳӣ. Ва чун бихостам рафт, моро ба инъому икром ба роҳи даръё гусел кард, чунон ки дар каромат ва фарог ба Порс расидем аз барокоти он озодмард, ки худон аза ва ҷалла аз озодмардон хушнуд бод.

Дар Басра ба номи амиралмӯъминини Алӣ бинни Абеталиб саловоттуллоҳи алайҳ сздаҳ машҳад аст: Яке аз он машҳади банӣ Мозин гӯянд ва он ҳамон аст, ки дар рабеъулаввали санаи сию панҷ аз ҳиҷрати набӣ алайҳиссалоти вассалом амиралмӯъминин Алӣ салаватуллоҳи алайҳ ба Басра омадааст ва Ойиша разияллоҳу анҳо ба ҳарб омада буд ва амиралмӯъминин алайҳиссалом духтари Масъуди Наҳшалиро лайле ба занӣ карда буд ва ин машҳад сарон он зан аст ва амиралмӯъминин алайҳиссалом ҳафтоду ду рӯз дар он хона мақом кард ва баъд аз он ба ҷониби Кӯфа бозгашт. Ва дигар машҳадест паҳлӯи масҷиди ҷомеъ, ки онро машҳади Бобут-тиб гӯянд.

Ва дар ҷомеи Басра ҷӯбе дидам, ки дарозии он сӣ арш буд ва ғализии он панҷ шибру чаҳор ангушт бувад ва як сари он ғализтар буд. Ва аз ҷӯбҳои Ҳиндустон буд. Гуфтанд, ки амиралмӯъминин алайҳиссалом он ҷӯбро баргирифтааст ва он ҷо овардааст ва боқии ин ёздаҳ машҳади дигар ҳар як ба мавзее дигар буд ва ҳама маро зиёрат кардам. Ва баъд аз он ки ҳоли дунёвӣи мо

нек шуда буд, ҳар як либосе пӯшидем, рӯзе ба дари он гармоба шудем, ки моро дар он ҷо нагузоштанд, чун аз дар рафтем, гармобабон ва ҳар кӣ дар он ҷо буданд ҳама бар пой хостанд ва бнистоданд. Чандон ки мо дар ҳаммом шудем ва даллок ва қайим даромаданд ва хидмат карданд. Ва вақте ки берун омадем ҳар кӣ дар маслаҳи гармоба буд ҳама бар пой хоста буданд ва наменишастанд, то мо чома пӯшидем ва берун омадем. Ва дар он миёна ҳаммомӣ ба ёре аз онн худ мегӯяд: «Ин ҷавонон ононанд, ки фалон рӯз мо эшонро дар ҳаммом нагузоштем.» Ва гумон бурданд, ки мо забони эшон надонем. Ман ба забони тозӣ гуфтам, ки: Рост мегӯӣ, монем, ки налоспораҳо дар пушт баста будем. Он мард хиҷил шуд ва узрҳо хост. Ва ин ҳар ду ҳол дар муддати бист рӯз буд. Ва ин фасл бад-он овардам, то мардум бидонанд, ки ба шиддате, ки аз рӯзгор пеш ояд, набояд ноланд. Ва аз фазлу раҳмати офаридагор ҷалла ҷалолуҳу ва амма наволуҳу ноумед набояд шуд, ки ӯ таоло раҳим аст.

СИФАТИ МАДДУ ҶАЗРИ БАСРА ВА ҶУЙҲОИ ОН

Даръён Уммонро одат аст, ки дар шабонарӯз ду бор мад бароварад, чунонки миқдори даҳ газ об иртифоъ гирад. Ва чун тамои иртифоъ гирад, ба тадриҷ ҷазр кунад ва фуру ништастан гирад, то даҳ-дувоздаҳ газ ва он даҳ газ, ки зикр меравад, ба Басра бар амуде бо дид ояд, ки онро қоим карда бошанд ё ба деворе. Ва илло агар замини ҳомун бувад ва на баландӣ бувад азим дур биравад. Чунон аст, ки Даҷла ва Фурот, ки нарма меравад, чунонки баъзе мавозеъ маҳсус нест, ки ба кадом тараф меравад, чун даръё мад кунад қурби чиҳил фарсанг оби эшон мад кунад ва чунон шавад, пиндоранд, боз гаштааст ва ба боло бармеравад. Аммо ба мавозеи дигар аз канорҳои даръё ба нисбати баландӣ ва ҳомунии замин бошад. Ҳар кучо ҳомун бошад бисёр об гирад ва ҳар ҷо баланд бошад камтар бигирад. Ва ин мадду ҷазр, гӯянд, тааллуқ ба қамар дорад, ки ба ҳар вақт қамар бар самти Раъс ва Зухал бошад ва он ошир

ва робеъ аст, об дар ғояти мад бошад ва чун қамар бар ду уфуқ, яъне уфуқи машриқу мағриб бошад ғояти қазр бошад. Дигар он ки чун қамар дар иҷтимоъ ва истиқ-боли шамс бошад, оби даръё зиёдат бошад, яъне мад дар ин авқот бештар бошад ва иртифоъ беш гирад ва чун дар тарбиот бошад об дар нуқсон бошад. Яъне ба вақти мад улувваш чандон набошад ва иртифоъ нағирад, ки ба вақти иҷтимоъ ва истиқбол бувад ва қазраш аз он фурутар нишинад, ки ба вақти иҷтимоъ ва истиқбол менишаст. Пас бад-ин далоил мегӯянд, ки тааллуқи ин мадду қазр аз қамар аст, валлоҳу таоло аълам.

Ва шаҳри Уббула, ки бар канори шаҳр аст ва наҳр ба-дон мавсум аст. Шаҳре ободон дидам бо қасрҳо ва бозорҳо ва масоҷид ва арбата, ки онро ҳадду васф натавон кард ва асли шаҳр бар қониби шимоли наҳр буд ва аз қониби ҷануб низ маҳаллатҳо ва масоҷид ва арбата ва бозорҳо буд ва биноҳои азим буд. Чунонки аз он назеҳтар дар олам набошад ва онро Шикқи Усмон мегуфтанд ва шатти бузург, ки он Фурот ва Даҷла аст ва онро Шаттулараб гӯянд, бар машриқи Убулла аст. Ва шаҳр бар ҷанубӣ ва наҳри Убулла ва наҳри Муаққил ба Басра ба ҳам расиданд ва шарҳи он дар муқаддима гуфта омадааст. Ва Басраро бист ноҳият аст, ки дар ҳар ноҳият маболиге деҳҳо ва музореъ бувад.

СИФАТИ АЪМОЛИ БАСРА

Ҳишон, Шараба, Балос, Ақа, Мисоналмуқим, Наҳрулҳарб, Шаттулараб, Саъд, Сом, Чаъфарӣ, Алмашон, Ассумд, Алҷуна, Қазиратулузмо, Мурувват, Ашшарир, Қазиратулуш, Алҳумайда, Чубара, Алмунфаридот. Ва гӯянд, ки он ҷо фаи наҳри Убулла аст вақте чунон будӣ, ки киштиҳо аз он ҷо натавонистӣ гузаштан, фарқоби азим буд.

Зане аз молдорони Басра бифармуд то чаҳор сад киштӣ бисохтанд ва ҳама пур устухони хурмо карданд ва сари киштиҳо маҳкам карданд ва бад-он ҷо фарқ карданд, то он чунон шуд, ки киштиҳо мегузаранд.

Филҷумла мунтасифи шавволи санан чаҳорсаду чилу се аз Басра берун омадем ва дар заврақ нишастем, аз

шаҳри Убулла то чаҳор фарсанг, ки меомадем, аз ҳарду тарафи наҳр боғу бўстон, кӯшқу манзар буд, ки ҳеҷ бурида нашуд ва шохҳо аз ин наҳр ба ҳар қониб боз мешуд, ки ҳар як миқдори рӯде буд. Чун ба Шикқи Усмон расидем, фуруд омадем, баробари шаҳри Убулла ва он ҷо мақом кардем.

Ҳафтаҳум дар киштии бузург, ки онро бусӣ мегуфтанд, нишастем ва халқи бисёр аз ҷавониб, ки он киштиро мидиданд, дуо мекарданд, ки ё бусӣ, саллакаккалоҳу таоло ва ба Уббодон расидем ва мардум аз киштӣ берун шуданд ва Уббодон бар канори даръё ниҳода аст чун қазирае, ки Шат он ҷо ду шох шудааст. Чунонки аз ҳеҷ қониб ба Уббодон натавон шуд, илло ба об гузар кунанд. Ва қониби ҷанубии Уббодон худ даръёи Муҳит аст, ки чун мад бошад то девори Уббодон об бигирад. Ва чун қазр шавад камтар аз ду фарсанг дур шавад. Ва гурӯҳе аз Уббодон ҳасир хариданд.

Дигар рӯз субҳгоҳи киштӣ дар даръё ронданд ва бар қониби шимол равона шудем. Ва то даҳ фарсанг бишуданд, ҳанӯз оби даръё меҳӯрданд ва хуш буд ва он оби Шат буд, ки чун забонае дар миёни даръё мерафт.

Ва чун офтоб баромад, чизе чун гунҷишк дар миёни даръё падид омад, чандонки наздиктар шудем бузургтар менамуд ва чун ба муқобили ӯ расидем, чунонки бар дасти чап то як фарсанг бимонд, боди мухолиф шуд ва лангари киштӣ фуру гузоштанд ва бодбон фуру гирифтанд. Пурсидам, ки он чӣ чиз аст. Гуфтанд: «Хашшоб». Сифати ӯ: Чаҳор чӯб аст азим, аз соҷ чун ҳайати манҷаниқ ниҳодаанд, мураббасъ, ки қоидаи он фарох бошад ва сари он танг ва уллуви он аз рӯи об ҷиҳил газ бошад ва бар сари он сафолҳо ва сангҳо ниҳода, баъд аз он ки онро бо чӯб ба ҳам баста бар мисоли сақфе карда ва бар сари он чаҳор тоқе сохта, ки дидбон бар он ҷо шавад. Ва ин хашшоб, баъзе мегӯянд, ки бозаргоне бузург сохтааст. Баъзе гуфтанд, ки подшоҳе сохтааст. Ва ғайр аз он ду чиз будааст: Яке он ки дар он ҳудуд, ки он аст, хоке гардандааст ва даръё тунук, чунончи агар киштии бузург ба он ҷо расад, бар замин нишинад. Ва шаб он ҷо чароғ сӯзанд дар обгина, чунонки бод дар он натавон зад ва мардум аз дур бинанд ва эҳтиёт кунанд, ки кас натавонад халос кардан. Дуйӯм он ки: Ҷиҳати олам

бидонанд ва агар дузде бошад бубинанд ва эҳтиёт кунанд ва киштӣ аз он ҷо бигардонанд. Ва чун аз хашшоб бигузаشتهм, чунонки нопадид шуд, дигаре бар шакли он падид омад, аммо бар сари ин хона гунбаде набуд, ҳамонро тамом натавонистаанд кардан ва аз он ҷо ба шаҳри Меҳрубон расидем, шаҳри бузург аст бар лаби дарёе ниҳода бар ҷониби шарқӣ ва бозоре бузург дорад ва ҷомеае неку. Аммо оби эшон аз борон бувад ва ғайр аз оби борон ҷоҳ ва корез набувад, ки оби ширин дигар. Эшонро ҳавзҳо ва обгирҳо бошад, ки ҳаргиз тангии об набувад. Ва дар он ҷо се қорвонсарои бузург сохтаанд, ҳар як аз он чун ҳисоре аст маҳкам ва олӣ. Ва дар масҷиди одинаи он ҷо бар минбар номи Яъқуби Лайс дидаи навишта. Пурсидам аз яке, ки ҳол чӣ гуна будааст? Гуфт, ки Яъқуби Лайс то ин шаҳр гирифта буд, валекин дигар ҳеҷ амири Хуросонро он қувват набудааст. Ва дар ин таърих, ки ман он ҷо расидам, ин шаҳр ба дасти писарони Абоколинҷор буд, ки малики Порс буд. Ва хорбор, яъне маъкули ин шаҳр аз шаҳрҳо ва вилоятҳо баранд, ки он ҷо ба ҷуз моҳӣ чизе набошад. Ва ин шаҳр боҷгоҳест ва киштибандон. Ва чун аз он ҷо ба ҷониби ҷануб бар канори дарёе бираванд, ноҳияти Таваҳ ва Козарун бошад.

Ва ман дар ин шаҳри Меҳрубон бимондам, ба сабаби он ки гуфтанд:

«Роҳҳо ноэмин аст, аз он ки писарони Абоколинҷорро бо ҳам ҷангу хусумат буд ва ҳар як саре мекашиданд ва мулк мушавваш гашта буд». Гуфтанд: Ба Арғон марде бузург аст ва фозил, ўро шайх Садид Муҳаммад бини Абдулмалик гӯянд. Чун ин сухан шунидам, азбаски аз мақом дар он шаҳр малул шуда будам, руқъае навиштам бад-ў ва аҳволи худ эълон намудам ва илтимос кардам, ки маро аз ин шаҳр ба мавзее расонад, ки эмин бошад. Чун руқъа бифиристодам, рӯзи сейўм сӣ марди пиёда дидам ҳама бо силоҳ, ба наздики ман омаданд ва гуфтанд: «Моро шайх фиристодааст, то дар хидмати ту ба Арғон равем» ва моро ба дилдорӣ ба Арғон бурданд.

Арғон шаҳре бузург аст ва дар ў бист ҳазор мард буд ва бар ҷониби машриқии он рӯде об аст, ки аз кӯҳ дарояд ва ба ҷониби шимоли он рӯд ҷаҳор ҷӯи азим бурридаанд ва об миёни шаҳр бадар бурда, ки харҷи

бисъёр кардаанд ва аз шаҳр бигзаронида ва охири шаҳр бар он боғҳо ва бўстонҳо сохта ва нахл ва норинҷ ва турунҷ ва зайтун бисъёр бошад. Ва шаҳр чунон аст, ки чандон ки бар рӯи замин хона сохтаанд, дар зерин замин ҳам чандони дигар бошад ва дар ҳама ҷо дар зерин заминҳо ва сардобаҳо об мегузарад. Ва тобистон мардуми шаҳрро ба воситаи он оби дар зерин заминҳо осонш бошад. Ва дар он ҷо аз ағлаб мазохиб мардум буданд ва мўътазиларо имоме буд, ки ўро Абўсаиди Басрий мегуфтанд, марде фасеҳ буд ва андар ҳандаса ва ҳисоб даъвий мекард ва маро бо ў баҳс афтод ва аз якдигар суолҳо кардем ва ҷавобҳо кардем, гуфтем ва шунидем дар қалом ва ҳисоб ва ғайруҳу.

Ва аввали муҳаррам аз он ҷо бирафтем ва ба роҳи кӯҳнистон рӯй ба Исфаҳон ниҳодем, дар роҳ ба кӯҳе расидем, даррае танг буд. Ом гуфтандӣ: ин кӯҳро Баҳромӣ Гўр ба шамшер буридааст ва онро «Шамшербуррид» мегуфтанд. Ва он ҷо обе азим дидем, ки аз дасти ростии мо аз сўроҳ берун меомад ва аз ҷон баланд фуру медавид ва авом мегуфтанд: Ин об ба тобистон мудом меояд ва чун зимистон шавад боз истад ва ях бандад. Ва ба Лурдгон расидем, ки аз Арғон то он ҷо чиҳил фарсанг буд ва ин Лурдгон сарҳадди Порс аст ва аз он ҷо ба Хонлунҷон расидем ва бар дарвозаи шаҳр номи султон Туғралбек навишта дидем ва аз он ҷо ба шаҳри Исфаҳон ҳафт фарсанг буд. Мардуми Хонлунҷон азим эмин ва осуда буданд, ҳар як ба қору қадхудони худ машғул.

Аз он ҷо бирафтем ҳаштуми сафари санан қорсаду чилу қор буд, ки ба шаҳри Исфаҳон расидем. Аз Басра то Исфаҳон саду ҳафтод фарсанг бошад. Шаҳрест бар ҳомун ниҳода, об ва ҳавон хуш дорад ва ҳар ҷо ки даҳ газ ҷоҳ фуру баранд, обе сарди хуш берун ояд ва шаҳр деворе ҳасини баланд дорад ва дарвозаҳо ва ҷанггоҳҳо сохта ва бар ҳама бору кунгура сохта ва дар шаҳр ҷўй-ҳое оби равон ба биноҳое неку ва муотафеъ ва дар миёни шаҳр масҷиди одина бузург неку. Ва боруи шаҳрро, гуфтанд, се фарсангу ним аст ва андаруни шаҳр ҳама ободон, ки ҳеҷ аз вай хароб надидам ва бозорҳои бисъёр ва бозоре дидам аз они саррофон, ки андар ў дувист марди сарроф буд ва ҳар бозореро дарбанде ва

дарвозае. Ва ҳама маҳаллатҳо ва кӯчаҳоро ҳамчунин дарбандҳо ва дарвозаҳои маҳкам ва қорвонсаройҳо покиза буд, кӯчае буд, ки кӯчаи Тироз мегуфтанд. Ва дар он кӯча панҷоҳ қорвонсарон некӯ ва дар ҳар як байёшон ва ҳучрадорон бисёр нишаста. Ва ин қорвон, ки мо бо эшон ҳамроҳ будем, як ҳазору сесад харвор бор доштанд, ки дар он шаҳр рафтем, ҳеҷ боздид наёмад, ки чигуна фуру омаданд, ки ҳеҷ ҷо тангини мавзеъ набуд ва на тааззури мақом ва улуфа. Ва чун султон Тугралбек Абӯтолиб Муҳаммад бинни Мекоил бинни Салҷуқ раҳматуллоҳи алайҳ он шаҳр гирифта буд, марде қавон он ҷо гумошта буд, нишобури, дабири нек бо хати некӯ, марде оҳиста, некӯлиқо ва ўро Хоҷа Амид мегуфтанд, фазлдўст буд ва хушсухан ва қарим. Ва султон фармуда буд, ки се сол аз мардум ҳеҷ чиз нахоҳанд ва ў бар он мерафт ва парокандагон ҳама рӯй ба ватан ниҳода буданд. Ва ин мард аз дабирони шўро буда буд. Ва пеш аз расидани мо қаҳтнн азим афтода буд. Аммо чун мо он ҷо расидем, ҷав медавриданд. Ва як ману ним нони гандум ба як дирам адал ва се ман нони ҷавин ҳам. Ва мардуми он ҷо мегуфтанд, ҳаргиз бад-ин шаҳр ҳашт ман нон камтар ба як дирам қас надидаст. Ва ман дар ҳама замини порсигўён шаҳре некўтар ва ҷомеътар ва ободонтар аз Исфаҳон надидам. Ва гуфтанд, агар гандуми ҷав ва дигар ҳубуб бист сол ниҳанд, табоҳ нашавад ва баъзе гуфтанд, пеш аз ин ки бору набуд, ҳавои шаҳр хуштар аз ин буд ва чун бору сохтанд мутағайир шуд, чунон ки баъзе чизҳо ба зиён меомад. Аммо русто ҳамчунон аст, ки буд.

раке дорад ва онро Пиёда меғӯянд, бинишонда ва он
вилоятро забт мекунад ва роҳро эмин медорад ва агар
куфчон ба роҳ задан даванд, сарҳангон амир Гелакӣ ба
роҳи эшон мефиристад ва эшонро бигиранд ва мол би-
ситонанд ва бикушанд. Ва аз муҳофизати он бузург ин
роҳ эмин бувад ва халқ осуда. Худон таборақ ва таоло
ҳама подшоҳони одилро ҳофиз ва носир ва муъин бод
ва бар равонҳон гузаштагон раҳмат кунод.

Алмустансирубиллоҳ-амиралмўъминн, чаҳорӯм ба Табас дар айёми амир Абулҳасани Гелакӣ бинни Муҳаммад. Ва чандон ки бигаштам ба эминни ин чаҳор мавзеъ надидам ва нашунидам. Ва моро ҳафтдаҳ рӯз ба Табас нигоҳ дошт ва зиёфатҳо кард ва ба вақти рафтан силат фармуд ва узрҳо хост. Эзид субҳонаҳу ва таоло аз ӯ хушнуд бод. Рикобдоре аз он худ бо ман фиристод, то Завзан, ки ҳафтоду ду фарсанг бошад. Чун аз Табас дувоздаҳ фарсанг биёмадем, қасабае буд, ки онро Рикқа мегӯянд, обҳои равон дошт ва зарбу боғ ва дарахту бору ва масҷиди одина ва деҳҳо ва мазореъи тамом дорад.

Нӯҳӯми рабеъулохир аз Рикқа бирафтем ва дувоздахӯми моҳ ба шаҳри Тун расидем, миёни Рикқа ва Тун бист фарсанг аст. Шаҳри Тун шаҳри бузург будааст. Аммо дар он вақт, ки ман дидам ағлаб хароб буд ва бар саҳрое ниҳодааст ва оби равон ва корез дорад ва бар қониби шарқӣ боғҳои бисёр буд ва ҳисори маҳкам дошт. Гуфтанд, дар ин шаҳр чаҳор сад коргоҳ будааст, ки зилӯ бофтандӣ. Ва дар шаҳр дарахти писта бисёр буд дар саройҳо. Ва мардуми Балх ва Тахористон пиндоранд, ки писта чуз бар кӯҳ нарӯяд ва набошад. Ва чун аз Тун бирафтем, он марди гелакӣ маро ҳикоят кард, ки вақте мо аз Тун ба Канобуд мерафтем, дуздон берун омаданд ва бар мо ғалаба карданд. Чанд нафар аз бим худро дар чоҳи корез афганданд, баъд аз он якеро аз он ҷамоат падаре мушфиқ буд, биёмад ва якеро ба музд гирифт ва дар он чоҳ гузошт, то писари ӯро берун оварад, чандон ресмон ва расан, ки он ҷамоат доштанд, ҳозир доштанд ва мардуми бисёр биёманданд, ҳафтсад газ расан фуру рафт, то он мард буни чоҳ расид, расан дар он писар бист ва ӯро мурда баркашиданд ва он мард чун берун омад, гуфт ки оби азим дорад, ин корез равон аст ва он корез чаҳор фарсанг меравад ва он, гуфтанд, Кайхисрав фармудааст кардан.

Ва бисту саюми шаҳри рабеъулохир ба шаҳри Қонн расидем. Аз Тун то он ҷо ҳаҷдаҳ фарсанг медоранд, аммо корвон ба чаҳор рӯз тавонад шудан, ки фарсангҳои гарон аст.

Қонн — шаҳри бузург ва ҳасин аст ва гирди наҳристон хандаке дорад ва масҷиди одина ба шаҳристон андар аст. Ва он ҷо ки мақсура аст, тоқе азим бузург аст,

чунонки дар Хуросон аз он бузургтар надидам ва он тоқ на дархӯри он масҷид аст ва иморати шаҳр ҳама ба гунбад аст. Ва аз Қонн чун ба қониби машиқу шимол раванд ба ҳаҷдаҳ фарсанге Завзан аст ва қанубӣ то Хирот сӣ фарсанг. Ба Қонн марде дидам, ки ӯро Абӯмансур Муҳаммад бинни Дӯст мегуфтанд, аз ҳар илме бохабар буд: аз тиб ва нучум ва мантиқ. Чизе аз ман пурсид, ки чӣ гӯй берунни ин афлок ва анҷум чист? Гуфтанд: «Номи чиз бар он афтад, ки дохили ин афлок аст ва бар дигар на». Гуфт: «Чӣ гӯй берун аз ин гунбадҳо маънӣ аст ё на?» Гуфтанд: «Чора нест, ки олам маҳдуд аст ва ҳадди ӯ фалак-ул-афлок ва ҳад онро гӯянд, ки аз чуз ӯ ҷудо бошад ва чун ин ҳол доништа шуд воҷиб кунад, ки берунни афлок на чун андарун бошад». Гуфт: «Пас он маъниро, ки ақл исбот мекунад ниҳоят ҳаст, аз он қониб? Агар ниҳоят ҳаст, то қуҷост. Ва агар ниҳоят нест, номутаноҳӣ чигуна фано пазирада?» Ва аз ин шева сухане чанд мерафт ва гуфт ки: «Бисёр таҳайюр дар ин хӯрдаам». Гуфтанд: «Кӣ нахӯрдааст?»

Филҷумла ба сабаби ташвише, ки дар Завзан буд аз ҷиҳати Убайди Нишобурӣ ва тамарруди раиси Завзан як моҳ ба Қонн бимондам ва рикобдори амири Гелакӣро аз ҷо боз гардонидам ва аз Қонн ба азми Сарахс берун омадем.

Дуюми ҷимодионохир ба шаҳри Сарахс расидем. Ва аз Басра то Сарахс сесаду навад фарсанг ҳисоб кардем. Аз Сарахс ба роҳи Работи Чаъфарӣ ва Работи Амравӣ ва Работи Неъматӣ, ки он ҳар се работ наздики ҳам бар роҳ аст, биёмадем.

Дувоздахӯми ҷимодионохир ба шаҳри Марврӯд расидем ва баъд аз ду рӯз берун шудем ба роҳи Обигарм. Нуздаҳӯми моҳ ба Боръёб расидем, сию шаҳ фарсанг буд. Ва амири Хуросон Ҷағрибек Абӯсулаймон Довуд бинни Мекоил бинни Салҷуқ буд ва вай ба Шибурғон буд ва сӯи Марв хост рафтан, ки дорулмулки вай буд.

Ва мо ба сабаби ноэминии роҳ сӯи Санглон рафтем. Аз он ҷо ба роҳи Седарра сӯи Балх омадем ва чун ба Работи Седарра расидем, шунидем, ки бародарам Хоҷа Абулфатҳ Абдулҷалил дар тоифаи вазири амири Хуросон аст, ки ӯро Абӯнасер мегуфтанд.

Ва ҳафт сол буд, ки ман аз Хуросон рафта будам. Чун ба Дастгард расидем, нақл ва буна дидам, ки сӯи Шибургон мерафт.

Бародарам, ки бо ман буд пурсид ки «Ин аз кист?» Гуфтанд: «Азони вазир». Гуфт: «Шумо Абулфатҳ Абдулҷалилро шиносед?». Гуфтанд. «Каси ӯ бо мост». Дар ҳол шахсе наздики мо омад ва гуфт: «Аз куҷо меоед?» Гуфтем: «Аз ҳаҷ». Гуфт: «Хоҷаи ман Абулфатҳ Абдулҷалилро ду бародар буданд, аз чандин сол ба ҳаҷ рафта ва ӯ пайваста дар иштиёқи эшон аст ва аз ҳар кӣ хабари эшон мепурсад, нишон намедиханд». Бародарам гуфт: «Мо номаи Носир овардаем, чун хоҷаи ту бирасад бад-ӯ бидиҳам». Чун лаҳзае баромад, қорвон ба роҳ истод ва мо ҳам ба роҳ истодем ва он кеҳтар гуфт: «Акнун хоҷаи ман бирасад ва агар шуморо наёбад дилтанг шавад. Агар он нома маро диҳед, то бад-ӯ диҳам, дилхуш шавад». Бародарам гуфт: «Ту номаи Носир ме-хоҳӣ ё худи Носирро ме-хоҳӣ? Инак Носир».

Он кеҳтар аз шодӣ чунон буд, ки надонист чӣ кунад ва мо сӯи шаҳри Балх бирафтем ба роҳи миёни Русто. Ва бародарам Хоҷа Абулфатҳ ба роҳи Дашт ба Дастгард омад ва дар хидмати вазир ба сӯи амири Хуросон мерафт. Чун аҳволи мо бишунид, аз Дастгард бозгашт ва бар сари пули Ҷамугиён биншаст, то он ки мо бирасидем ва он рӯзи шанбеи бисту шашӯми моҳи ҷимодиюлохири санаи чорсаду чилу чор буд ва баъд аз он ки ҳеҷ умед надоштем ва ба дафаъот дар вақоеъи мӯҳлика афтода будем ва аз қон ноумед гашта, ба ҳамдигар расидем ва ба дидори якдигар шод шудем ва худон субҳонаҳу ва таолоро бад-он шукрҳо гузоридем ва бад-ин таърих ба шаҳри Балх расидем ва ҳасби ҳол ин се байт гуфтам:

Ранҷу анои қаҳон агарчӣ дароз аст,
Бо бадӯ нек бегумон ба сар ояд.
Ҷарх мусофир зи баҳри мост шабу рӯз,
Ҷар чӣ яке рафт, бар асари дигар ояд:
Мо сафари баргузаштани гузаронем,
То сафари ногузаштани бадар ояд.

Ва масофати роҳ, ки аз Балх ба Миср шудем ва аз он ҷо ба Макка ва ба роҳи Басра ба Порс расидем ва ба Балх омадем, ғайри он ки ба атроф ба зиёратҳо ва

ғайруҳу рафта будем, духазору дувисту бист фарсанг буд ва ин саргузашт он чӣ дида будам, ба ростӣ шарҳ додам. Ва баъзе, ки ба ривоятҳо шундаам, агар дар он ҷо хилофе бошад, хонандагон аз ин заиф надонанд ва муахазат ва нақӯҳиш накунад ва агар азид субҳонаҳу ва таоло тавфиқ диҳад, чун сафари тарафи машриқ карда шавад, он чӣ мушоҳида афтад ба ин зам карда шавад. Иншо аллоҳу таоло.

ТАВЗЕҲОТ

ҶАДВАЛИ МУТОБИҚАТИ МОҶ ВА САНАҲОИ ҲИҶРӢ
БО РӢЗУ МОҶ ВА СОЛҲОИ МЕЛОДӢ

ҲиҷрӢ санаи 363	Мелодӣ санаи 973
15 муҳаррами санаи 425	11 декабри соли 1033
17 рабеъулаввали санаи 434	5 декабри соли 1042
рабеулохири санаи 437	16 октябр — 13 ноябр 1045
6 ҷимодиюлохири санаи 437	20 декабри соли 1045
23 шаъбон (437)	6 март (соли 1046)
11 шаввол (437)	22 апрель (соли 1046)
2 зилқаъда (437)	12 май (соли 1046)
8 зилқаъда (437)	18 май (соли 1046)
гурраи (1) зулҳиҷҷаи санаи 437.	9 июнь (соли 1046)
5 муҳаррами санаи 438	12 июли соли 1046
9 муҳаррам (438)	16 июль (соли 1046)
12 муҳаррами санаи 438	18 июли соли 1046
26 муҳаррам (438)	3 август (соли 1046)
14 сафар (438)	21 август (соли 1046)
15 сафар (438)	22 август (соли 1046)
20 сафар (438)	27 августи соли 1046
14 рабеулаввал (438)	19 сентябрь соли (1046)
12 ҷимодиюлаввал (438)	21 ноябрь (соли 1046)
20 ҷимодиюлаввал (438)	23 ноябрь (соли 1046)
26 ҷимодиюлаввали 438	20 ноябри соли 1046
25 ҷимодиюлохири 438	28 декабри соли 1046
2 раҷаб 438	2 январи соли 1047
11 раҷаб (438)	11 январи соли 1047
15 раҷаби санаи 438	15 январи соли 1047
5 шаъбон (438)	6 февраль (соли 1047)
23 шаъбони санаи 438	22 февралӣ соли 1047
салхи (29) шаъбон (438)	28 февраль (соли 1047)
гурраи (1) рамазон (438)	1 март (соли 1047)
3 рамазон (438)	3 март (соли 1047)
5 рамазони санаи 438	5 марти соли 1047
гурраи (1) зилқаъдаи санаи 438	29 апрели соли 1047
нимани (15) зилқаъдаи санаи 438	14 апрели соли 1047

ҲиҷрӢ санаи 363	Мелодӣ санаи 973
5 муҳаррами санаи 439	3 июли соли 1047
7 сафари санаи 439	4 августи соли 1047
раҷаби санаи 440	10 декабри с. 1048—10 январи 1049
гурраи (1) зилқаъда (439)	18 апрель (1048)
8 зилқаъда (439)	25 апрель (1048)
салхи (30) рамазони санаи 440	8 марти соли 1049
6 зилҳиҷҷа (440)	24 май (1049)
5 зилқаъда (440)	11 апрель (1049)
6 зилҳиҷҷа (440)	12 май (1049)
8 зилҳиҷҷа (440)	14 май (1049)
санаи 441	соли 1049—1050
14 зилҳиҷҷаи санаи 441	10 май соли 1050
5 рабеъулаввали санаи 442	28 июли соли 1050
20 рабеъулаввали санаи 442	12 августи соли 1050
салхи (29) ҷимодиюлохир (442)	18 ноябрь (1050)
раҷаб (442)	19 ноябрь (1050)
9 зилҳиҷҷаи санаи 442	24 апрели соли 1051
19 зилҳиҷҷа (442)	4 май (1051)
20 зилҳиҷҷа (442)	5 май (1051)
22 зилҳиҷҷа (442)	7 май (1051)
23 сафар (443)	7 июль (1051)
20 шаъбони санаи (443)	27 декабри соли 1051
15 шавволи санаи 443	20 февралӣ соли 1052
17 шаввол (443)	22 февраль (1052)
1 муҳаррам (444)	3 май (1052)
8 сафари санаи 444	9 май соли 1052
28 сафар (444)	29 май (1052)
9 рабеъулаввал (444)	9 июль (1052)
9 рабеъулохир (444)	8 август (1052)
12 рабеъулохир (444)	11 август (1052)
23 рабеъулохир (444)	22 август (1052)
2 ҷимодиюлохир (444)	29 сентябрь (1052)
12 ҷимодиюлохир (444)	9 сентябрь (1052)
19 ҷимодиюлохир (444)	16 октябр (1052)
26 ҷимодиюлохири санаи 444	23 октябри соли 1052

ЛУҒАТ

А

Абидашшароъ — гуломони зар-
харида
Абно — ҷамъи ибн — писарон,
ҳамзодон
Авон — ҷосуси подшоҳӣ
Авосит — мобайн, миёна
Адал — баробар, назир
Авқот — ҷамъи вақт.
Адас — марҷумак, наск.
Адвия — ҷамъи даво — давоҳо,
доруворӣ.
Адл додан — баробар кардан
Адим — чарми сурх
Азизи Миср — ҳокими Миср
Аимма — ҷамъи имом — имом-
ҳо, саркардаҳо.
Айёми мустариқа — мувофиқи
солшумории қадими аҷдодони
мо ҳар сол аз дувоздаҳ моҳи
сируъи иборат буд. Аз ин рӯ
панҷ рӯзи боқимондари ба
охирӣ моҳи дувоздаҳум ило-
ва мекарданд. Дар асрҳои
баъди ислом онро айёми мус-
тариқа мегуфтанд.
Алавӣ — пайравони Алӣ, — яъне
шеиҳо. Шеиҳо аз ҷаҳор ёри
Муҳаммад, ки сунниҳо онҳо-
ро эътироф мекунанд (*Абӯ-*
бакру Умару Усмону Алӣ),
танҳо Алиро муқаддас ва
дигаронро ғосиб медонанд.
Алайҳиссалом — дуруд бод бар ӯ
Алвоҳ — ҷамъи лавҳа

Аллоҳумма тақаббал ҳоҷати-
но ва ағфир зунбуно ва сай-
иотино ва арҳамно бираҳма-
тика ё арҳамарроҳиммин —
худоё бипазир ҳоҷати моро
ва омуришиш кун гуноҳони мо-
ро ва бадкорихони моро ва
бубахшо моро аз рӯи раҳма-
ти худ, эй бахшандаи бах-
шандагон!

Алмӯмину лоякуну мӯҳташа-
ман вало муғтанيمان — Мӯъ-
мин бояд, на шӯҳратпарастӣ
беҳудасарф бошад ва на мум-
сик.

«*Ал-фусулу ва -алғоёт*» — номи
китоби Алмуаррӣ, ки ба то-
ҷикӣ метавон онро «Фаслҳо
ва интиҳон онҳо» номид.

Амара биҳи ал-амирун Лайсуд-
давла Нӯштегини Ғурӣ — ба
ин (сохтани мақоми Ғурӣ)
фармон дод амир Лайсуддав-
ла Нӯштегини Ғурӣ.

Амиралҷуюш — сарлашкар
Амманаволаҳу — бигуздор моли
ӯ ба ҳама бирасад

Аммома — салла
Амуд — сутунпояхон сангин

Амлас — нарма, ҳаводор, зидди
дуруштӣ

Анбиё — ҷамъи набӣ — пайғам-
барон

Анд — чанд (ҳиссаҷае, ки баъ-
ди ададҳои калон барон тах-
минӣ будани шумора оварда
мешавад).

Ано — дард, бадбахтӣ
Анҳор — ҷамъи наҳр — ҷӯйҳо
Араайтаннос — сурае аз қуръ-
он, тарҷимааш: оё дидӣ мар-
думонро

Арафот — ҷамъи арафа; номи
як маросими динӣ.

Арбата — ҷамъи работ

Арзоқ — ҷамъи ризқ

Ароҷиф — беҳудагӯӣ

Аррода — дастгоҳи тирандозӣ

Арш — андозан дарозӣ, тақри-
бан 75—80 сантиметр.

Асбиъ — ангушт

Асноф — ҷамъи синф — гурӯҳ-
ҳо, табақаҳо

Асомӣ — ҷамъи исм — номҳо

Астар — хачир

Атаба — остона

Афвоҳ — овоза

Ахрас — гунг

Ашғол — ашён зарурӣ

Ашҷор — ҷамъи шаҷар — да-
рахтҳо

Аълам — доно

Аъмол — атроф

Аъроб — ҷамъи араб — арабҳо

Ағлаб — аксар, бештар

Ақба — ағба, гардана

Ақрот — биноҳои ҷамъиятӣ,
биноҳои оммавӣ, биноҳо ба-
рон омма.

Ақраб — каждум

Ақрон — ҷамъи қарин — ҳам-
касбон, наздикон.

Ақсар — кӯтоҳ

Б

Бадрақа — роҳбар, роҳбалад,
роҳнамо

Байна қабрӣ ва минбарӣ рав-
зитул мин риёзулҷаннати —
дар байни қабри ман ва мин-
барам боғе ҳоҳад буд аз боғ-
ҳои бихишт.

Байт — хона

Байғула — гӯша, бериҳа, вай-
рон.

Балила — номи мева

Балисон — мӯмӣ

Барда — гулом, банда

Барот — фармон, фармонш, су-
порниш

Баррия — биёбон

Басират — бинӣ

Басотин — бӯстонҳо

Баҳимаи зинӣ — ҳайвонҳои бор-
каш

Баҳманмоҳ — ба январу фев-
раль баробар аст

Бидавӣ — бодиянишин

Билод — ҷамъи балда — шаҳр-
ҳо, мамлакат.

Биғр — чоҳ, чоҳи об.

Боб — дар, дарвоза

Боло — қад, қомат

Бора (бору) — девор

Бошад — шояд

Буна — ҷо, макон, хона, рахт,
бех, бун, заҳдон

Буроқ — аспӣ афсонавӣ, ки гӯё
Муҳаммад пайғамбар ба он
савор шуда афрокро шабе
давр задааст ва бо худо роз
гуфта будааст.

Буссад — марҷон

Бусӣ — кишти калон

Буқоҳ — ҷамъи буқъа — киш-
варҳо

Бӯёд — фосила

В

Вазъи ҳама — вақти зондан

Вал ӯҳдату аларровӣ — ва ҷа-
вобгарии ин ба ғӯянда аст

Вараъ — тақводорӣ, парҳезго-
рӣ

Вақоя — шалвор

Г

Гармсер — иқлими гарм

Гом — қадам

Гӯд — ҳар ҷосе ва зарфе ки де-
ворҳои баланд ва таҳи он
фурӯ рафта бошад.

Д

Дабирпеша — корманди дарбор

Даймоҳ — моҳи даҳуми сасонӣ,
ки баробари 18 декабрь — 18
январь аст.

Далел — роҳбалад, донанда
 Даллок — саргарош
 Дарахти муҷмал — дарахти бе-
 мева; дарахти сояафган.
 Дараҷот — нардбон
 Даръ — дар «Сафарнома» ин
 калима ба маънои кӯл ва
 баҳр кор фармуда мешавад.
 Дафина — кон, шакли ҷамъаш:
 дафони — конҳо.
 Даҳиёз — ба маънои хайма низ
 омадааст.
 Девлох — биёбон, саҳрон бе-
 ниёз
 Девон — идораи дарбори под-
 шохӣ, вазорат.
 Дорофазин — паногоҳ, такъя-
 гоҳ, девор.
 Дурроа — аба, боронӣ
 Дуҳун — шилм

З

Забл — сангпушт
 Зайт — равған
 Занн — гумон
 Занбил — ҷувол, халта
 Зилӣ — гилем, қолин, ҷойна-
 моз
 Зовия — кунҷ, гӯша, хонақоҳ
 Зод — тӯша
 Зилъ — устухони паҳлу, паҳлу,
 гӯша.
 Зоил — нобуд
 Зоир — зиёраткунанда
 Зунуҷ — зангиён
 Зучоҷ — шишаворӣ
 Зупин — найзаи хурд

И

Иззат — ба маънои арзиш низ
 омадааст.
 Иморӣ — қаҷова
 Инна аввала байтин вузиъа
 линноси лаллазӣ би Бакка-
 та — Аввалин хонае, ки дар
 байни инсонҳо сохта шуд,
 ҳамин аст, ки дар Бакка. Бак-
 ка — номи қадимии Макка.

Иншоаллоҳу таоло — Агар ху-
 дованди тавоно бихоҳад.
 «Инҷил» — китоби муқаддаси
 тарсоён, насронийн
 Ирзир — сурб
 Иртифоъ — баландӣ
 Истабл — молхона, сансхона, со-
 бот
 Исфандурмуз (Исфанди Хур-
 муз) — охирин моҳи зардуш-
 тиёни сосонӣ, ки аз 14 фев-
 раль шурӯъ мешавад.
 Ихроҷот — хароҷот
 Ишқиб — ошъёна
 Иқомат — оғози намоз
 Истимолат — ба сӯи худ моил
 кардан, касеро бо сухани хуш
 диҷӯй кардан
 Иҷтимоъ — ҳамроҳӣ

К

Кадхудой — хоҷагидорӣ, хона-
 водадорӣ
 Каромат кардан — иззату ик-
 ром кардан
 Катора — шамшер, корд.
 Каф — кафк
 Кашк — қурут
 Кашкоб — чолоб, дӯғ; як навъ
 нӯшокӣ аз оби ҷав.
 Кеш — тариқ, мазҳаб, дин.
 Кеҳтар — хурд, ба маънои хид-
 матгор низ омадааст
 Кибрит — гӯгирд
 Кинкоҷ — маслиҳат
 Кифоф — кифоя
 Киштибандон — бандар, лангар-
 гоҳ
 Кос — коса
 Куланг — метин, зогнӯл
 Кунит — ибодатгоҳи тарсоён
 ва яҳудиён
 Кунъят — номи авлодӣ, номи
 хонаводагӣ.
 Куфҷон — номи қабилла, ки он-
 ро куфҷ низ мегӯянд ва шак-
 ли арабишудаи он «қафс» ме-
 бошад. Онҳо дар кӯҳҳои
 Кирмон мезистваанд.

Л

Лаббайка, аллоҳума лаббайка —
 Ман дар назди туам, эй ху-
 дованд, ман дар назди туам
 Лавз — бодом
 Ломаҳола — бешубҳа

М

Мавз — банан (номи дарахте ва
 мевани он, ки дар мамлакатҳои
 гарм мерӯяд)
 Мавҳабат — роҳнамоӣ, мушкил-
 кушӣ
 Мадду ҷазр — баланду паст шу-
 дани оби баҳр.
 Мадор — оснёс, ки ба воситаи
 ҳайвоноти қорӣ мегардад.
 Мадҳал — даромадгоҳ
 Мадҳун — рангин.
 Мазилладор — соябоннигаҳдор,
 соябондор
 Маишат — гоҳе ба маънои муз-
 ди моҳона омадааст.
 Мамар — гузаргоҳ, ба маънои
 дарвоза низ омадааст.
 Манзар — назоратгоҳ, ҷои дид-
 бонӣ
 Манқуш — нақшин
 Марамат — мадад
 Марқад — оромгоҳ, хобгоҳ.
 Марҷеъ — маҳалли рӯҷъ, ма-
 ҳалли бозгашт.
 Мармуз — рамзомез.
 Марсум — музди хидмат
 Маслаҳи гармоба — ҷои либос-
 кашӣ ва либоспӯшӣ дар ҳам-
 мом
 Масонез — обанбор
 Масрӯъ — ба касалии саръ ги-
 рифтор
 Матбах — ошхона.
 Матлаъ — баромадгоҳ
 Матолиб — ганҷков, ҷўяндан
 бонгарихҳои зеризаминӣ.
 Махраҷ — баромадгоҳ
 Махуф — хавфнавар
 Машоғил — ҷамъи машғал, ҷои
 шамъгузорӣ.

Машоҳид — ҷамъи машҳад —
 оромгоҳҳо.
 Машириа — фаввора
 Машируб — нӯшокӣ
 Машғала — серодам
 Машҳад — мазор
 Маъбар — паррон, киштиҷаи
 махсус барои гузарондани
 одамон ва молҳо аз гузарго-
 ҳи даръё.
 Маъкул — хӯрок
 Маълуф — парвой, парвардашу-
 да (онд ба ҳайвон)
 Маъсият — гуноҳ
 Маъшарулмуслимин — марду-
 монии мусулмон
 Маъхул — ба маънои расмшуда
 низ омадааст
 Маъҷун — омехта
 Мақодир — илми ҳисоб
 Мақом — иқомат кардан
 Мақсура — ҳучраи хурд, ҷои
 истодни имом дар масҷид
 Мақтул — кушташуда
 Маҳд — гаҳвора
 Маҳкама — қозихона, ҷое ки
 мурофиаи қозӣ мегузарад
 Маҳсуб — ҳисобшаванда
 Меҳтар — калонӣ
 Меҳтарзода — аёнзода, амал-
 дорзода.
 Милк — моликияти шахсӣ; ак-
 си вақф, ки моликияти мӯҳ-
 тоҷон ва дармондагон аст
 Мино — лангаргоҳ
 Миодгоҳ — ҷои ваъдашуда
 Мисол — фармон
 Миср — шаҳри калон
 Мисрича — чароғпоя
 Мисмор — мисрон, меҳи оҳанин
 Мисроъ — бахш, табақа
 Миқнотис — магнит
 Миқёс — ченак
 Миҷмарадор — ҷилимдор
 Модом — мудом
 Моя — харҷӣ
 Муаззам — калон, бузург
 Мудаввар — гирд

Муқорӣ — кироядиҳанда, ки-
 роякаш, касе, ки асп, шутур...
 ба киро медиҳад
Музмин — доимӣ
Мулоқӣ — рӯбарӯшаванда, ди-
 дидорнишондиҳанда
Муид — омодакунанда, омода
 бо созу барг
Музоъка — бар касе сахтгирӣ
 қардан, тазъик додан
Музореъ — заминни кишт, кишт-
 гоҳ, киштзор
Мукалал — зебдодашуда
Мулавван — рангоранг
Мулаввас — ҳаром, ифлос
Муламмаъ — рангоранг
Мулук — ҷамъи маллик — под-
 шоҳон
Мунаққат — холдор, хол-хол
Мунтасиф — нисф, миёна
Мунаббат — қандакоришуда
Мунҳадам — ба ҳам часпида
Мунҳиёт — қорҳое, ки гуноҳ
 дониста мешавад ва қардани
 онҳо манъ аст.
Муораза — нақӯиш, таққир
Мураххам — мармарфарш
Муртафеъ — бошукӯҳ, баланд
Муствафӣ — ҳақгиранда, ҳисоб-
 дор ва дафтардори хизона
Мусаввар — сураатдор
Мусаддас — шаштарош, шаш-
 кунча, шашгӯша
Мусаллам — саҳат саломат, со-
 лим
Мусаллас — секунча, сегӯша
Мусалло — ҷои намоз
Мусамман — ҳашттарош, ҳашт-
 гӯша, ҳашткунча
Мусаммар — мевадиҳанда
Мусарраҷ — чароғпоя
Мусаххар — зерн таъсир монда
Мусофир — сафаркунанда
Мустароҳ — мабраз
Мустағил — иҷоравӣ, ориятӣ
Мустағилот — ашъё, ҷизу чоран
 хона
Мустаҳайил — мамнӯъ, манъшу-
 да
Мушаббак — сӯроҳ-сӯроҳ

Мушоҳирот — моҳонаҳо
Муҷовир — ҳамсоя, ҳамҷавор
Муҳозӣ — рӯбарӯ, муқобил
Мутаваззо — таҳоратхона
Мутасаввифа — сӯфийн
Мутадайн — диндор
Мутамаввил — молдор, сарват-
 манд
Мутараддид — дар тараддул бу-
 дан, дар андеша будан
Мутасарриф — мудир, коргузор
Муҳаззат — бадгӯй
Мухайяр — соҳибхитиёр, озод.
Мухотара — хатаровар, хатар-
 нок
Муҳтасар — хурд
Муфсид — фасодкор, табоҳкор,
 роҳзан
Мушорик — шарқӣ
Мушоҳара — моҳона, музди ко-
 ри якмоҳа
Мушриф — наздик
Муштарӣ — харидор
Муштақ — гирифташуда
Муъин — кўмакрасон, мададгор
Муқаввас — қавсмонанд, ним-
 доира
Муқир — иқроршуда, тандода
Муқоталот — бандкушо
Муҳаммадун ва Алиян хайрул-
башар ва ҳайя ало хайрула-
мал — Муҳаммад ва Алӣ беҳ-
 тарин одамонанд ва шумо низ
 шитоб кунед барои қорҳон
 хуб
Муҳит — уқбёнус
Муътамад — соҳибэътимод
Муҳлик — марговар
Муҳлика — марговар
Муҳтарифа — ҳунармандон

Н

Назех — зебо
Наълайн — пойфаёз
Нақл — аз ҷое ба ҷое овардан,
 гузарондан
Нақл — ба маънои қорвон низ
 омадааст

Наққолат-ул-ҳатаб — гузаро-
 надан хор; Ҳаммолат-ал-ҳа-
 таб — хоркаш. Дар як сураи
 қуръон гуфта мешавад, ки
 «Бигузор дастҳои Абӯлаҳаб,
 ки ба роҳи Муҳаммад хор по-
 шидааст, хушк бишаванд». Ин
 ҷо ин ду калимаи ҳаммаъно,
 ки гоҳе фарқ низ мекунад,
 бозӣ доронда шудааст
Наққорат — кошинкорӣ, хотам-
 корӣ
Наққорӣ — қандакорӣ
Наҷиб — хушзот
Наҷҷорат — дуредгарӣ
Носир — боникунанда, зафарди-
 ҳанда
Ноижа — нойча, лӯлаи об
Нуҷвоб — нойбон
Нуморат — сангкорӣ

О

Обгина — шиша
Одина — рӯзи ҷумъа
Озармоҳ — баробари 18 ноябр
 18 декабр аст. Моҳи нӯҳуми
 солшумории сасонӣ
Олиҳи-т-тоҳирин — авлоди ӯ пок
 мебошанд
Омил — амалдор
Ошир — даҳум
Оҷур — сафол

П

Пардадор ё соҳибусситр — дар-
 бон ва посбони шахси под-
 шоҳ
Пилавар — абрешимфурӯш, сав-
 догари хурдафурӯш
Пила гирифта — сар гириф-
 тан, сар андохтани гиёҳҳо
Писанда — писандида
Пишигил — саргин

Р

Раббиоламин — худованди олам-
 ҳо

Рабёулаввали санаи сиву
панҷ — ба сентябри соли 655
 баробар аст
Рабей — баҳорӣ
Рабз — атроф
Разияллоҳу анҳу — худованд аз
 ӯ розист
Раоё — фуқаро, тобеони як под-
 шоҳ ё як кишвар
Расам — назру ниёзи доимӣ
Расул — пайғамбар
Расулulloҳ — пайғамбари худо
Раффо — руфӯгарон, дарбеҳку-
 нандагон
Раёулгайн — бо чашми худ
Раҳим — меҳрубон, бахшоянда
Раҳматуллоҳи алайҳ — раҳмати
 худо бод бар ӯ
Раҷм — партофтан, санг пар-
 тофтан барои рондан
Робеъ — ҷаҳорӯм
Ровинкаш — ҳайвонҳои боркаш
 аз қабилҳои шутур, хар, асп,
 хачир ва ғайра
Ротиба — доим, барқарор, ва-
 зифа; хӯроки ҳаррӯза, харҷ
Руқуб қардан — савор шудан
Руқуби фатҳулхалиҷ — рӯзи ку-
 шодашавии киштиронӣ
Русто — деҳаи калон, деҳқада
Рухом — санги мармар
Руқъа — нома, мактуб
Рӯзи сеюми даймоҳи қадим аз
соли ҷорсаду шонздаҳи
аҷам — ба 18 декабри соли
 1048 баробар меояд.

С

Савод — деҳқадаҳои атрофи
 шаҳр
Сайфӣ — зироати тирамоҳӣ,
 кишти тирамоҳӣ
Сакар — девора
Сабил — тарик, роҳ
Салавот додан — дуои хайр
 қардан
Салб — саҳт, мустаҳкам
Саллакаллоҳу тасло — худо-
 ванд туро роҳ намояд

Саллалиҳи алайҳи ва олиҳи
вассалам — худованд бибах-
шояд ва нигоҳ дорад ўро ва
хонаводан ўро
Салотин — ҷамъи султон — под-
шоҳон
Самъ — гӯш
Санноъ — ҳунароманд, косиб
Саратон — харчанг; яке аз
бурҷҳои фалакӣ
Сардоб — зеризаминӣ; таҳхона
Сардсер — ҷон ҳавояш хунук
Самъ — ширеш, шилм
Сафолия — ба маънои чиниворӣ
низ омадааст
Сахонат — ғафсӣ
Сақот — ростгӯён
Саққо — машкоб
Сақт шудан — нобуд шудан
Сила — хӯрчин.
Силот — ҷамъи сила — бахшиш-
ҳо, тӯҳфаҳо
Синҷ — баландӣ
Сипарғам — рустанӣ
Ситабрӣ — ғафсӣ
Сифл — ифлосӣ
Сияр — ҷамъи сират
Сиққа — одамони мӯътабар
Сиқот — донишмандон
Сиччил — нома, фармон
Соимуддаҳр — тарки дунё кар-
да, рӯзадор
Солор — фармондеҳ
Солишумори яздигурдӣ — пай-
равони дини зардушт, ки ҳа-
нӯз ҳам боқинанд, солшумории
худро аз соли марги Язди-
гурди саввӯм (631—632 ме-
лодӣ), ки охириин подшоҳи
сосонӣ буд, сар мекунанд
Субҳон-ал-лази исро би абдиҳӣ
лайлан мин-ал-масҷидилҳаро-
ма илалмасҷидилақсо (ал-
оят) — пок аст он ки бибурд
шабе банди худро аз Мас-
ҷиди Ҳаром ба сӯи Масҷиди
Ақсо (оят)
Судоб — дарахтест пуршоҳу
барг баландияш ду метр
Сук — шароб

Сулб — саҳт, дурушт, қавӣ, ус-
тухонхон пушт
Суннат кардан — хатна кардан
Сур — қалъа, истехком
Сутур — ҳайвони саворӣ, шутур
Суф — мӯй, пашм
Сухонат — ғафсӣ
Суклобиён — олавинҳо
Сӯқ — бозор
Сӯқулқанодил — бозори қан-
дилҳо

Т

Таарруз — зарар, зиён, қабр
Таахҳуд — нигоҳубин
Табарро — пок гардондан
Тавф — зиёрат
Тамаррид — шӯриш, ҳучум
Тарбиот — дурӣ, дур будан
Тарсо — насронӣ, пайравии дини
христианӣ
Татвил — тӯл кашидан
Тафарруҷ — фараҳмандӣ
Тафарруҷгоҳ — истироҳатгоҳ,
ҷои дамгирӣ
Тафарруҷ кардан — истироҳат
кардан
Тафаҳҳус — ҷустуҷӯ
Тафориқ — ҷудо-ҷудо
Тахфиф — кӯтоҳ
Тақарруб — наздикӣ
Тақдир кардан — ҳисоб кардан
Таҳвил — гузоштан, ҷойгир ку-
нондан
Таҳшӣ — ҳаё, парво.
Бетаҳшӣ — бепарво
Таҳтуларз — зерин замин
Таҷаммӯл — зебу зинат
Тимор — ғамхорӣ, парасторӣ,
чораҷӯӣ
Тироз — ба маънои ҳошия низ
меояд
Тихӣ кардан — холи кардан
Тозӣ — арабӣ
Торам — ҷои меҳробмонанди
ибодатхонаҳои насронӣ (ал-
таръ)
Ту — қабат; даҳту — даҳ қабат
Туллоб — ҷамъи талаба
Туллоби улум — толибони илм

Тухиф — ҷамъи тӯҳфа — тӯҳфа-
ҳо, нитомҳо
Тучҷор — ҷамъи тоҷир — савдо-
гарон
Удхулулобоа сиччадан ва қулу
ҳиттата нағфирлақум хатоё-
қум ва саназидалмӯҳсини —
ворид гардед бо ин дар, бин-
шинед ба зону ва бигӯед: бу-
бахш гуноҳи моро ва шуморо,
зеро ҳамеша шахсони бонн-
софро бахшидаем.
Уамо — бузургӣ, калонӣ
Улуф — баландӣ
Улуфа — ҷамъи алаф
Умра — зиёрати Макка дар
моҳҳои ғайри зилҳиҷҷа. Агар
ин зиёрат дар моҳи зилҳиҷҷа
сурат гирад, баробари ҳаҷ
ҳисоб карда мешавад
Унф — зӯрӣ
Урдибиҳишт — ба апрелу май
баробар аст
Устувона — посутун
Ушр — даҳъяк (як навъ андоз)
Уҳдӯ масоқ кардан — аҳду
шарт кардан
Уҷрат — иҷора
Уҷрихора — музdgиранда

Ф

Фазла — зиёдатӣ
Фам — даҳона, шохоб
Фамуннаҳр — сарбанди наҳр
Фароз — боло, баландӣ, ва ба
маънии боз ва муқаррар
Фарвардин — ба марту апрель
баробар аст
Фасон — хора ё қайроқ
Фатҳ — кушодан; фатҳи ҳа-
лиҷ — кушодани наҳр, ба кор
андохтани наҳр
Фозил — дар бисёр маврид ба
маънои тасвири фавворан
шаҳри Тароблус
Фусайл — масоҳати байни ду
ҷиз (масалан фосилаи байни
ду девор ё ду кӯҳ)

Фуқаҳо — ҷамъи фақеҳ — қо-
нуншиносон
Фуқоъ — оби ҷав, оби биринҷ
Фӯта — аҳо, боронӣ

Х

Хавос — ҷамъи хос — одамони
баргузида, аҳли дарбор
Хайёт — дарзӣ, дӯзанда
Халиҷ — ба маънои наҳр низ
омадааст
Харифӣ — тирамоҳӣ
Хафир — роҳбаладе, ки ўро аҳ-
ли қабла медонанд ва ба
ҳамсафарони ӯ зарар намера-
сонанд
Хафорат — пуле, ки аз ҳоҷиён
мегиранд ва ба онҳо иҷозат
медиханд, ки ба ҳар роҳе, ки
хоҳанд бираванд
Хашхош — кӯкнор
Хисрав — подшоҳ
Ҳишти зӯпин — хишти нӯгтез
Хомис — панҷӯм
Хон — ба маънои иморат, кор-
вонсаро, меҳмонхона ва зиё-
фат низ омадааст
Хона — ба маънои хонаи каъба
низ омадааст
Хорбор — хӯрокворӣ
Худдом — ҷамъи ходим — хид-
матгорон
Хулафо — ҷамъи халифа. Хали-
фа — унвони ҳукмронони му-
сулмоне буд, ки аз авлоди
Муҳаммад ва ҳешу табори ӯ
буданд, маънояш ҷойнишин
аст
Хумс — панҷъяк
Хунӣ — қотил, одамқуш
Хӯд — қулоҳи оҳанин

Ч

Чак — шаҳодатнома

Ш

Шамс — офтоб
Шат — дарёи калон
Шаққӣ — кафидагӣ, роғӣ

Шаҳр — моҳ
 Шибр — ваҷаб
 Широъ — бодбони киштӣ, хай-
 ма, хиргоҳ
 Шористон — шаҳристони қалъан
 байни шаҳр
 Шоҳсипарғам — ҳандалак
 Шурфа — айвон
 Шух — чирк

Э

Эҳром — либоси нодӯхта, ки ҳо-
 чиён ба дӯш меовезанд
 Эҳтибос — банд гардидан, зин-
 дон шудан

Ғ

Ғалаба — ба маънои серодам,
 сераҳолӣ низ омадааст
 Ғализӣ — ғафсӣ
 Ғарв — ғорат
 Ғурабо — ҷамъи ғариб — ғари-
 бон, мусофирон

Қ

Қайим — нигоҳбон, сарпарастӣ
 ятимон
 Қабола — шартнома
 Қаловуз — посбон, қаловур
 Қамар — моҳ, моҳтоб
 Қараш — наҳанг
 Қассис — рӯҳонӣ
 Қатрон — ширеш, шилм
 Қаҳр кардан — торумор кар-
 дан
 Қиям — мудир, соҳиб
 Қозиюлқуззот — калони қозӣ-
 ҳо, роҳбари қозӣҳо
 Қоида — асос, поя, тарафи поён
 Қоиммуллайл — шабзиндадор,
 зоҳид
 Қолу алҳаққун валав ало анфу-
 сикум — рост бигӯед, агарчи
 он ба нафси шумо расад ҳам
 Қоҳир — тавоно, зӯрманд
 Қуззот — ҷамъи қозӣ — қозӣён
 Қул, аузу бираббиннос — ояте
 аз қуръон, ки дар шакли дуо

хонда мешавад, тарҷимааш:
 бигӯ, паноҳ меорам ба пар-
 вардигори мардумон, минал-
 чиннати ваннос — давоми ҳа-
 мин сура, тарҷимааш: паноҳ
 деҳ маро аз зарари ҷинси
 ҷинҳо ва ҷинси мардумон

Ҳ

Ҳаволӣ — атроф
 Ҳалду ҳаср кардан — ҳисобу
 китоб кардан, шумурдан
 Ҳадоъ — ҷамъи ҳадъя
 Ҳазира — чордевор, ҳаёт
 Ҳарасаҳуллоҳи таоло минало-
 фот — худованди бузург ни-
 гоҳ дорад онро аз балоҳо
 Ҳарроқа — сӯзанда, оташдиҳан-
 да
 Ҳасин — устувор, мустаҳкам
 Ҳасир — бўрьё
 Ҳашр — мувофиқи ривоятҳои
 динӣ рӯзе, ки ҳамаи мурда-
 ҳо зинда мешаванд ва дар
 назди худованд аз кардаҳои
 худ ҳисоб медиҳанд
 Ҳачар — санг
 Ҳачаруласвад — санги сиёҳе, ки
 дар қабр гузошта шудааст.
 Мувофиқи гуфти олимони ин
 санг аз ҷинсҳои осмонист.
 Ҳаччоҷ — ҷамъи ҳоҷӣ
 Ҳилолия — солшумории ҳиҷрии
 қамарӣ, ҳар соли он аз 354
 рӯз иборат мебошад
 Ҳисн — қалъа
 Ҳин ҳозиҳи — онҳо инҳо бу-
 данд
 Ҳозо меҳроба Закариё ан-набӣ
 алайҳиссалом — ин меҳроби
 Закариё пайғамбар аст, ду-
 руд бод бар ӯ
 Ҳомил — борвар, мевадор
 Ҳор — сӯзон
 Ҳошия — ба маънои аҳли дар-
 бор низ омадааст
 Ҳошият — атрофиён, одамони
 наздик
 Ҳофиз — ниғаҳдоранда
 Ҳоҷ — ҷамъи ҳоҷӣ

Ҳубуб — ғалла
 Ҳульят (ҳульят) — либос, ҷаво-
 ҳирот

Ҷ

Ҷад — бобо
 Ҷазар — сабзӣ
 Ҷалд — чолок, бебок, чобук.
 Ҷалил — бошукӯҳ
 Ҷаммоза — тезрав

Ҷанибат — асп
 Ҷаноҳ — бол, пар,
 Ҷиср — пул, пуле, ки асоси он-
 ро заврақҳо ташкил мекунанд
 Ҷомеъ — масҷиди ҷумъахонӣ,
 масҷиди калоне, ки рӯзҳои
 ҷумъа он ҷо намоз мегузо-
 ранд
 Ҷӯҳфа — дараҳон танги байни
 кӯҳӣ, тангӣ.

МУНДАРИЧА

Аз ноширон.	5
Сафарнома	7
Сифати куббан Сахра	34
Сифати дараҷоти роҳи дӯкон, ки бар соҳати	
ҷомеъ аст	36
Сифати Халил саллавотуллоҳу алайҳ	38
Сифати шаҳри Миср ва вилоятш	44
Сифати шаҳри Қоҳира	48
Шаҳри Қоҳира	50
Сифати фатҳи халиҷ	51
Сифати шаҳри Миср	55
Сифати хони Султон	60
Сияри Султони Миср	61
Сифати шаҳри Макка шарафаҳуллоҳу таоло	72
Сифати замини Араб ва Яман.	75
Сифати Масҷидилҳаром ва байти Каъба	76
Сифати дари Каъба	72
Сифати андаруни Каъба	—
Сифати кушудани дари Каъба шаррафаҳуллоҳу	
таоло	82
Умраи ҷаърона	83
Сифати Лаҳсо	89
Сифати мадду ҷазри Басра ва ҷӯйҳон он	95
Сифати аъмоли Басра	96
Тавзеҳот	106
Луғат	108

Носир Хисрав

САФАРНОМА

(Книга путешествия)

(на таджикском языке)

Муҳаррир О. Ҳамроев
 Рассом Б. Серебрянский
 Муҳаррири расмҳо Т. Королёва
 Муҳаррири техникӣ Л. Шашкова
 Мусаввир С. Садриддинов

Ба матбаа 8/IX-1969 супурда шуд. Ба чопаш
31/III-1970 имзо карда шуд. Когзаи № 1.
Формати $84 \times 108^{1/32}$. Чузъи чопӣ 3,75. Чузъи
чопию нашрӣ 6,3. Чузъи нашрию ҳисобӣ 5,91.

Адади нашр 25.000. Супориши № 1759.

КЛ 02475. Нарҳаш 45 тин.

Нашриёти „Ирфон“, Душанбе, Шевченко, 10.

Комбинати полиграфии Комитети матбуоти
назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон.

